

ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน

คำบรรยายรายวิชา

ศึกษาโครงสร้างและลักษณะของชุมชน ความหมาย ปรัชญา แนวคิด หลักการและเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การนำทฤษฎีสังคมศาสตร์ไปใช้ในการพัฒนาชุมชน โดยมุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง เป็นต้น

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาชุดวิชานี้แล้ว ผู้เรียนสามารถ

1. เข้าใจและบอกได้ถึงความหมาย ปรัชญา แนวคิด หลักการและเป้าหมายของการพัฒนา โครงสร้างและลักษณะของชุมชน แนวคิด วิวัฒนาการของการพัฒนา
2. เข้าใจและสามารถอธิบายได้ถึงทฤษฎีการพัฒนา กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
3. เข้าใจและอธิบายปรัชญาของการพัฒนาชุมชนได้
4. อธิบายแนวคิด ความหมายของการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาได้
5. บอกได้ถึงประวัติความเป็นมาของการพัฒนาและการพัฒนาชุมชน
6. อธิบายได้ถึงหลักการพัฒนาชุมชนได้

แนวคิด

การพัฒนาชุมชนเป็นบูรณาการศาสตร์ ซึ่งรวมเอาปรัชญา แนวคิด หลักการจากสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์หลายสาขา เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ชาติพันธุ์วรรณา ปรัชญา จิตวิทยา การบริหารและการศึกษา เข้ามาผสมผสานแล้วสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ ดังนั้น การศึกษาวิชาการทางด้านการพัฒนาชุมชนจึงต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอย่างดี เนื้อหาสาระในวิชานี้จึงประกอบด้วยมิติทางวิชาการหลายมิติที่ซ้อนทับ เคลื่อนไหว และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน รวมทั้งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ผู้ที่ศึกษาจำเป็นต้องเข้าใจในทุกบริบทที่เกี่ยวข้อง

เนื้อหา

- บทที่ 1 ความหมายของการพัฒนา แนวคิด และวิวัฒนาการ
- บทที่ 2 ความหมายของทฤษฎี ทฤษฎีพัฒนาสังคม และทฤษฎีการพัฒนา
- บทที่ 3 ปรัชญา อุดมการณ์ การพัฒนาชุมชน
- บทที่ 4 แนวคิดและความหมายของชุมชนและการพัฒนาชุมชน
- บทที่ 5 ประวัติความเป็นมาของการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย
- บทที่ 6 หลักการพัฒนาชุมชน

ความหมายของการพัฒนา แนวคิด และวิวัฒนาการ

ความหมายของการพัฒนา

การพัฒนา เป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความสนใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าสังคมและวัฒนธรรมของมนุษยชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยสาเหตุต่าง ๆ หลายประการดังต่อไปนี้ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment)
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร (Population Change)
3. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน (Isolation and Contact)
4. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Structure)
5. ระดับของความรู้และเทคโนโลยี (Knowledge and Technology)
6. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น เช่น การเล็งเห็นความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง หรือนโยบายของผู้นำประเทศ

ประเทศ

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมา เราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงจึงต้องทำความเข้าใจทั้งในด้านทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction) ขนาดของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) ระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (Time) สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง (Change & Resistance to Change)

สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น คือ ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น กินความครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าหรือถดถอยก็ได้ แต่ที่เป็นพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนา ก็คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction for Change) ในลักษณะที่ก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

คำว่า “พัฒนา” เกิดขึ้นและนำมาใช้ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้นำมาใช้เรียกการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาเป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ อาชีพของคนในสังคมเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นการประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม วิธีการผลิตเปลี่ยนจากการยังชีพเป็นวิธีการผลิตเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทเป็นเมือง สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หลังจากนั้น คำว่า พัฒนา ก็ได้แพร่กระจายออกไปทั่วโลก โดยความหมายกว้าง ๆ ทั่วไปแล้ว หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ

องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่สามส่วน คือ ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจตนารมณ์ อุดมการณ์ วิธีการรวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และเป้าหมายของกระทำที่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจชัดเจนในแต่ละองค์ประกอบเหล่านี้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิชาการที่ว่าด้วยการพัฒนา

คำถามที่มักเกิดขึ้นบ่อยครั้งในศาสตร์ที่ว่าด้วยการพัฒนา ก็คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของสังคมนั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของใคร เกิดขึ้นจากการกระทำของใคร และมีจุดมุ่งหมายรวมทั้งเจตนารมณ์ที่แท้จริงอย่างไร จึงต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

จากการศึกษาเชิงวาทกรรม (Discourse Studies) พบว่า มีการแอบแฝงซ่อนเร้นความต้องการที่แท้จริงของผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ วิธีการ นั่นคือ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตเป็นเพียงการปิดป้อง ซ่อนเร้นฉันทามติเชิงวิชาการที่แท้จริงของพัฒนาศาสตร์ โดยพยายามใช้วาทกรรมครอบงำระบบความคิด รวมไปถึงการชี้้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมเป้าหมายให้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ผู้สร้างวาทกรรมต้องการ นอกเหนือไปจากนั้น ยังมีข้อคิดเห็นทางวิชาการที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ภายใต้เงื่อนไขที่บริสุทธิ การพัฒนาที่แท้จริงไม่มีทางที่จะ

เกิดขึ้นได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงเชิงลบของสังคมซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในทางบวกหรือการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม โดยแก่นแท้แห่งศาสตร์นั้น การพัฒนา (Development) มีความหมายเป็นสองนัย ก็คือ

1. ในความหมายอย่างแคบ การพัฒนา หมายถึง การประดิษฐ์คิดค้นหรือริเริ่มทำสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาและนำมาใช้เป็นครั้งแรก เช่นการคิดค้นกระแสไฟฟ้า การประดิษฐ์เครื่องคอมพิวเตอร์

2. ในความหมายอย่างกว้าง การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมนั้น โดยมีหลักที่ใช้ในการพิจารณาโดยมีจุดเน้นอยู่ที่ลักษณะของการพัฒนา คือ

1) การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ คุณภาพ และสิ่งแวดล้อม ทุกด้านให้ดีขึ้นหรือเหมาะสมกว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิม

2) มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีลำดับขั้นตอนต่อเนื่องกันไป

3) มีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งหมายความว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง

4) มีลักษณะเป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อใด ใช้งบประมาณและสิ่งสนับสนุนเท่าใด ใครรับผิดชอบ

5) มีลักษณะเป็นวิชาการ ซึ่งหมายถึง การกำหนดขอบเขตและกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน การพัฒนาการศึกษา

6) มีลักษณะที่ให้นำหน้าต่อการปฏิบัติการจริงที่ทำให้เกิดผลจริง

7) การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ โดยมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ หรืออาจจะเกิดขึ้นเอง

8) มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด ซึ่งสามารถจะบอกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมดีขึ้นมากหรือน้อยเพียงใด ในระดับใด

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526) ได้ให้ความหมายของการพัฒนา ว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่การกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือ การเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า (Planned Change)

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526) ให้ความหมายว่า การพัฒนา หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า

วิทยากร เชียงกุล (2527) เขียนไว้ว่า การพัฒนาที่แท้จริงนั้น หมายถึง การทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความกินดีอยู่ดี ความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมและจิตใจอย่างสงบสันติ ซึ่งขึ้นอยู่กับที่ได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกาย ทั้งยังรวมความไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของคุณภาพชีวิต อันได้แก่ การศึกษา สิ่งแวดล้อม การพักผ่อนหย่อนใจ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532) สรุปว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้าและการเปลี่ยนแปลงนี้จะมีสองส่วนที่เกี่ยวข้อง คือ การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ รวมทั้งจะต้องมีทิศทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ได้มีการศึกษาเชิงประเมินผลการพัฒนา พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่ไม่พึงปรารถนาหลายประการ นับตั้งแต่เริ่มมีการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปีพุทธศักราช 2504 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อระบบนิเวศวิทยา (Social Ecology) ของสังคมไทย ผลที่คาดหวังสำคัญหลายประการไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ที่ตั้งไว้ เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้นักคิดจากหลายสำนักความคิดพากันหยิบยกประเด็นปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมาถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวางถึงความล้มเหลวเหล่านั้น พร้อมทั้งมีการเสนอแนวทางใหม่ในการพัฒนาประเทศ บางแนวคิดได้รับการยอมรับจากสาธารณชนและกลุ่มผู้บริหารจนนำไปสู่การกำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาประเทศบนพื้นฐานความเชื่อในเอกลักษณ์ รวมทั้งความเข้มแข็งของวัฒนธรรม บางแนวคิดชูประเด็นการเรียนรู้ตลอดจนการเสริมสร้างศักยภาพของคนพร้อมทั้งการให้เหตุผลอย่างเป็นระบบน่าเชื่อถือและปฏิบัติตาม ในขณะที่นักคิดบางสำนักความคิดพยายามใช้ยุทธศาสตร์ทางศาสนา (Religious Strategy) มาชี้แนะทางออกให้แก่สังคมไทยบนพื้นฐานแห่งนัยยะสำคัญตลอดจนความโดดเด่นทางวิชาการที่ว่า ความดีต้องอยู่เหนือความชั่วเสมอ โดยละทิ้งเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านมิติของเวลา (Time) พลังทางลบ (Negative Social Force) ที่ทำให้เกิดการต่อต้านเปลี่ยนแปลงอันไม่พึงปรารถนาในสังคม

ประกายความคิดเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดความพยายามที่จะถักทอและบูรณาการความโดดเด่นจากแนวความคิดหลากหลายกระแสเข้าด้วยกัน นอกเหนือไปจากนั้น ยังมีการเสนอแนวคิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงนิเวศ (Green Development)

เศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศ (Green Economics) เศรษฐศาสตร์กระแสกลาง (Mid-Stream Economy) หรือการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) โดยมีความเชื่อพื้นฐานของการให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติแก่ผู้คนรุ่นหลัง แล้วกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศแนวใหม่ ด้วยการวิพากษ์อย่างแหลมคมต่อแนวคิดแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) อัตนนิยม (Individualism) ที่ยึดเอาความพึงพอใจของมนุษย์ตามหลักการของอรรถประโยชน์หน่วยสุดท้าย (Marginal Utility) ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความหายนะและการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติอย่างรุนแรงในปัจจุบัน จากการวิเคราะห์เจตนารมณ์ของแต่ละแนวคิด ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า โดยแท้ที่จริงแล้ว นักคิดแต่ละยุคสมัย แต่ละสำนักคิด ต่างมีเจตนารมณ์บางอย่างร่วมกัน คือ สันติสุข ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่พึงประสงค์ของสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิก สิ่งที่แตกต่างกัน ก็คือ วิธีคิด สำนักคิด (School of Thought) ของเขตของการคิด (Boundary) ลักษณะการมองปัญหา การให้ความหมายและวิธีการในการทำความเข้าใจ รวมทั้งการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหา (Approach) ของกลุ่มแนวคิดเหล่านั้น

ดังนั้น ผู้ที่ศึกษาวิชาการทางด้านการพัฒนาจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้พื้นฐานทางด้านวิชาการรอบด้านโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รวมทั้งสถานะของการดำรงอยู่ ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้เหล่านี้

การพัฒนาชุมชนเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่พยายามใช้หลักบูรณาการบนพื้นฐานความเชื่อและความเข้าใจเบื้องต้นหลายประการร่วมกันดังต่อไปนี้

ประการแรก การพัฒนาและการพัฒนาชุมชนมีความแตกต่างกันหลายประการ ทั้งในด้านแนวความคิดที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่อ หลักการ รวมทั้งวิธีการต่าง ๆ การพัฒนาชุมชนอย่างเป็นทางการนั้นเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์เชิงสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ซึ่งมีพัฒนาการทางวิชาการอย่างเป็นระบบไม่เกินหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา การขาดทฤษฎีตลอดจนองค์ความรู้เชิงลึกที่มีลักษณะเฉพาะด้าน ทำให้การพัฒนาชุมชนมีลักษณะทางวิชาการที่เรียกว่า การพึ่งพาทางทฤษฎี (Theoretical Dependency) ซึ่งหมายถึง การเอาแนวคิด ทฤษฎี กระบวนการ วิธีการจากศาสตร์สาขาอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา (Sociology) มานุษยวิทยา (Anthropology) การศึกษา (Education) รัฐศาสตร์ (Political Science) เศรษฐศาสตร์ (Economics) จิตวิทยา (Psychology) และอื่น ๆ มาบูรณาการแนวคิดขึ้นมาใหม่ เงื่อนไขดังกล่าวทำให้ผู้ที่สนใจทางด้านการพัฒนาชุมชนจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ในศาสตร์สาขาต่าง ๆ รอบด้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ศาสตร์แห่งการพัฒนา ก็คือ บูรณาการหรือนวัตกรรมทางการศึกษาซึ่งมุ่งหวังจะสร้างองค์รวมแห่งความรู้ให้แก่ผู้ที่มีมุ่งมั่นที่จะศึกษา อย่างไรก็ตาม ลักษณะการพึ่งพาทางทฤษฎีของวิชาการทางด้านการพัฒนาที่เองที่ทำให้การกำหนดแนวทางในการปฏิบัติมีจุดเน้นหนักแตกต่างกันออกไปตามพื้นฐานความรู้ ความเชื่อ แนวคิด ของผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้บริหารงานและผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาด้านการพัฒนา แต่อย่างน้อยที่สุด ในปัจจุบันนี้ ทุกฝ่ายต่างเห็นพ้องต้องกันว่า รากฐานของการพัฒนาประเทศที่แท้จริงนั้น ควรจะยึดคนรวมทั้งสิ่งแวดล้อมเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนา

ประการที่สอง สังคมไทยนั้นมีประวัติศาสตร์ตลอดจนความเป็นมาอันยาวนาน ความเชื่อ บรรทัดฐาน วัฒนธรรม รูปแบบการดำเนินชีวิตตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมทางสังคมถูกถ่ายทอดโดยขบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Socialization) จากบรรพบุรุษสู่คนรุ่นหลัง และยังปรากฏร่องรอยให้เห็นได้อย่างชัดเจนไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมแห่งการยอมตาม (Passive Culture) ความสัมพันธ์แบบข้า-บ่าว ผู้อุปถัมภ์-ผู้รับอุปถัมภ์ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฤกษ์ยาม ผีสาง เทวดา ซึ่งเห็นได้อย่างดาษดื่น

จริงอยู่ ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษสู่คนยุคปัจจุบันบางอย่างจะวิจิตรงดงามเต็มไปด้วยคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ บางรูปแบบจะแฝงการสั่งสมภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) เอาไว้อย่างลึกซึ้งน่าภาคภูมิใจ แต่กลับไม่ปรากฏแนวคิดอันแหลมคมเพียงพอที่จะชี้ให้เห็นมิติด้านลบของวัฒนธรรมไทยที่มีอิทธิพลต่อการคาดคะเนสัมฤทธิ์ผลหรือความล้มเหลวของการพัฒนา การวิพากษ์เชิงกล่าวหาแนวคิดเสรีนิยม วัตถุนิยมหรือสังคมนิยม ตลอดจนการปฏิเสธไม่ยอมรับแนวความคิดที่มาจากตะวันตกโดยพยายามชี้ให้เห็นว่าความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่เริ่มดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีสาเหตุใหญ่มาจากการนำเอาแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ มาใช้โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบถึงข้อตกลงเบื้องต้น เงื่อนไขรวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการนำเอาทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติ จึงมีลักษณะการมองปัญหาแบบอัตนนิยม (Subjectivity) ชาตินิยม (Nationalism) วัฒนธรรมนิยม (Ethnocentrism) ซึ่งมักจะละเลยหรือ

มองข้ามความไม่รู้ ข้อบกพร่องตลอดจนความอ่อนแอทางปัญญาของตนเอง วิธีมองปัญหาดังกล่าวจะแตกต่างกับการวิเคราะห์ปัญหาในเอกสารชุดนี้ ซึ่งเน้นหลักการมองปัญหาแบบวัตถุนิยม (Objectivism) องค์กรนิยม (Totalism) หลังสมัยใหม่ (Post-Modernism) ซึ่งให้ความสำคัญกับการพิจารณาเชิงพิพากษ์ถึงสาเหตุแห่งความอ่อนแอและการด้อยพัฒนาทุกด้านของหน่วยการวิเคราะห์ อันหมายถึงชุมชนในที่เกิดจากการครอบงำ (Hegemony) การรุกราน (Penetration) ขบวนการติดต่อกันและผสมผสานทางวัฒนธรรม (Acculturation & Assimilation) การพึ่งพา การไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยว การแสวงหาผลประโยชน์จากผู้ที่ย่อแอกว่า รวมทั้งการขูดรีด (Exploitation) อันเป็นพื้นฐานทางจิตวิทยาของสังคมมนุษย์ เนื่องจาก การพัฒนาหรือการด้อยพัฒนา ความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของสังคมใด ๆ ก็ตามนั้น มิได้มีความหมายในตัวเอง หากแต่เป็นความคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Concept) ซึ่งขึ้นอยู่กับ การเชื่อมโยงเปรียบเทียบกับสภาพแวดล้อมหรือสังคมอื่น โดยใช้กฎเกณฑ์ที่ถูกกำหนดโดยกรอบแนวคิดของผู้คิดผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางภาษาทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนขึ้นเป็นดัชนีชี้วัด อาทิเช่น วัดความเข้มแข็งของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง โดยการพิจารณาจากการเรียนรู้และมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของคนในชุมชน หรือวัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรเปรียบเทียบกับค่ามาตรฐานเฉลี่ย เราไม่สามารถจะเข้าใจความหมายของพัฒนาหรือด้อยพัฒนา ความเข้มแข็งหรืออ่อนแอ ความยั่งยืนหรือไม่ยั่งยืนจากสิ่งใดได้ ถ้าหากไม่สามารถพิจารณาสัมพันธ์กับสิ่งที่ใช้เป็นเกณฑ์เปรียบเทียบ ซึ่งการเปรียบเทียบก็มักจะถูกอิทธิพลของมิติทางด้านวัฒนธรรม การครอบงำทางด้านภาษาซึ่งเป็นสื่อในกระบวนการถ่ายทอดความรู้เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะความรู้สึกทางด้านชาติพันธุ์นิยม (Ethnocentrism) ซึ่งเกิดจากการยึดติดว่า วัฒนธรรมของตนเองนั้นดีกว่า สูงกว่าวัฒนธรรมอื่น ที่น่าสังเกต ก็คือ แนวคิดเหล่านี้ไม่สามารถก้าวพ้นไปจากความคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thought) กับศาสตร์สาขาอื่นได้อยู่แน่นอน กล่าวโดยสรุป ก็คือ วิธีคิดพื้นฐานของการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนนั้น มีลักษณะเป็นวิธีคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thinking) ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้อย่างน้อย 6 กลุ่มดังต่อไปนี้ คือ

1. แนวความคิดแบบวิวัฒนาการ (Evolution)
2. แนวความคิดแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Social & Cultural Change)
3. แนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมือง (Economics & Political Economy)
4. แนวคิดแบบการปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Action & Social Movement)
5. แนวคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflict)
6. แนวคิดแบบการพัฒนาชุมชน (Community Development)

1. แนวความคิดแบบวิวัฒนาการ (Evolutionary Perspective) เป็นการนำเอาคำว่าพัฒนามาใช้เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่เคลื่อนย้ายจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งที่ดีกว่าหรือสูงกว่าเดิม

2. แนวความคิดแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change Perspective) แนวคิดนี้จะสนใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การแบ่งชนชั้นทางสังคม การปฏิรูป หรือการปฏิวัติ

3. แนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์ (Economic & Political Economy Perspective) แนวคิดนี้จะมุ่งไปสู่การอธิบายโดยพิจารณาที่วิธีการผลิต (Mode of Production) วิธีการบริโภค (Mode of Consumption) หรือวิธีการแจกจ่าย (Mode of Distribution) ของมนุษย์

4. แนวคิดแบบการปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement & Social Action Perspective) เป็นแนวคิดที่รัฐพยายามที่จะปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการจัดทำแผนโครงการหรือการกำหนดอำนาจหน้าที่ หรือการเคลื่อนไหวของมวลชนเพื่อต่อสู้เรียกร้อง ต่อรอง

5. แนวคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflict Perspective) เป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความเชื่อในหลักการของวัตถุนิยมวิภาษวิธี และมองว่าความขัดแย้งอันเกิดจากการควบคุมวิธีการผลิตจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคม

6. แนวคิดแบบการพัฒนาชุมชน (Community Perspective) เป็นแนวคิดที่องค์การสหประชาชาตินำมาใช้โดยยึดคนเป็นศูนย์กลางและเป้าหมายของการพัฒนา

ทั้ง 6 แนวคิดหลักในการพัฒนา จะเห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะ คือ มุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงในตัวมนุษย์ รวมทั้งศักยภาพของมนุษย์เป็นหลัก และการพัฒนาที่จะสื่อความหมายให้แก่ความเข้าใจที่ถูกต้อง

ชัดเจนนั้นจะต้องมีค่านามที่มีขอบเขตของคำนิยามที่ชัดเจนต่อท้ายคำว่า การพัฒนา เสมอ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน การพัฒนาองค์กร การพัฒนาธุรกิจ การพัฒนาการศึกษา หรืออื่น ๆ

ประการที่สาม ความเชื่อพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่สำคัญและแตกต่างจากแนวคิดที่ยึดถือปฏิบัติกันในการพัฒนาทั่วไปอย่างน้อยที่สุดตามประเด็นดังต่อไปนี้

ประเด็นแรก การพัฒนาและการพัฒนาชุมชนนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ปฏิเสธความเชื่อมั่นอย่างแน่นแฟ้นเกี่ยวกับศักยภาพตลอดจนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ แต่ปฏิเสธไม่ยอมรับสิ่งที่ค้านกับตรรกศาสตร์เกี่ยวกับความเป็นจริงสากลของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันด้านศักยภาพของมนุษย์ ทั้งทางด้านกายภาพ สติปัญญา ความเฉลียวฉลาด การเรียนรู้ การปรับตัว วิสัยทัศน์ การแก้ปัญหา ภูมิภาวะทางปัญญาและอารมณ์ และอื่น ๆ ความไม่เท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์นี้เองที่น่าจะเป็นเหตุผลประการหนึ่ง ซึ่งอธิบายได้ถึงการประจักษ์ต่อความผิดพลาดและล้มเหลวในภายหลังของการพัฒนาประเทศ หลังจากที่ได้เดินตามร่องรอยความคิดที่ผู้นำทางความคิดแต่ละยุคสมัยกำหนดให้ด้วยวัฒนธรรมแห่งการยอมรับ อันเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคมไทยโดยขาดการพิจารณาและการโต้แย้งวิพากษ์อย่างมีเหตุผล ดังกล่าวมาแล้ว

ประเด็นที่สอง ด้วยเหตุผลรวมทั้งความเชื่อในความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์นี้เองที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างทางด้านสติปัญญา รวมทั้งศักยภาพด้านต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม จึงทำให้ไม่สามารถปฏิเสธความจริงของพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเคยเป็นมานับตั้งแต่ยุคเริ่มต้นเผ่าพันธุ์มนุษย์จนกระทั่งปัจจุบัน คือ ทุกองค์ประกอบของสังคมมนุษย์จะต้องมีผู้นำ (Leader) และผู้ตาม (Follower) เสมอ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำทางการบริหารประเทศ ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม การศึกษา และอื่น ๆ ก็ตาม

ความเข้าใจในการไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยว การร่วมมือ การช่วยเหลือ การพึ่งพา ความขัดแย้ง การผสมผสาน และแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่เป็นขบวนการพื้นฐานทางสังคมนี้เองที่ทำให้เกิดการต่อสู้ ชิงชิงสิทธิอำนาจ ชัยชนะ ความพ่ายแพ้ สงคราม การขูดรีด การแสวงหาผลประโยชน์ การรุกราน (Penetration) ระหว่างคนตั้งแต่ 2 กลุ่ม สองชาติ สองวัฒนธรรมขึ้นไป จนส่งผลไปถึงความเข้าใจในรวมทั้งการก่อกำเนิดของความคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาและกระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งในความหมายหนึ่งก็คือ กระบวนการที่มีเป้าหมายในอันที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น ซึ่งแน่นอนว่ากระบวนการดังกล่าวและไม่ว่าจะปฏิเสธเหตุผลพื้นฐานของการที่จะต้องมีผู้นำในทุก ๆ ด้านของกระบวนการพัฒนาหรือกระบวนการพัฒนาชุมชนได้

ประเด็นที่สาม การยอมรับความคิดตามประเด็นทั้งสองข้างต้น ทำให้การพัฒนาชุมชนมีลักษณะที่ให้น้ำหนักต่อการทำความเข้าใจในภาวะการก่อกำเนิด การคงอยู่ พลวัต การเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ อารยธรรม ความเป็นผู้นำ (Leadership) กระบวนการตัดสินใจ (Decision Making Process) การบริหารการจัดการ (Administration and Management) การวิเคราะห์ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ (Situational Analysis & Adaptation) และการวิเคราะห์ความไวต่อการเปลี่ยนแปลง (Sensitivity Analysis) ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่แตกแขนงมาจากความเข้าใจเบื้องต้นดังที่กล่าวมาแล้ว

กล่าวโดยสรุป ก็คือ การพัฒนาชุมชนและการพัฒนาประเทศรวมทั้งสันติสุขอันยั่งยืนอย่างแท้จริงของสังคมนั้น นอกเหนือไปจากการขึ้นอยู่กับทุกบริบทที่ประกอบขึ้นมาเป็นระบบสังคมแล้วยังควรต้องเน้นการขึ้นอยู่กับความเข้าใจอย่างลึกซึ้งรอบด้านในองค์ความรู้ที่มีต่อทุกระบบของสังคม รวมทั้งระบบปฏิบัติการ ผู้นำ และศักยภาพของผู้นำ ตลอดจนภาวะความเป็นผู้นำของผู้นำทุกด้านของสังคมนั้นอีกด้วย ความพิการของศาสตร์แห่งการพัฒนา รวมทั้งข้อผิดพลาดมักจะถูกปรากฏให้เห็น เมื่อมักจะปรากฏว่า ผู้ที่สถาปนาตนเองว่าเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการแห่งการพัฒนานั้น แท้ที่จริงแล้ว มีความอปกติหรือพิการทางด้านภูมิภาวะแห่งองค์ความรู้พื้นฐานหลายด้าน

แนวคิดและกระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา (New Development Paradigm)

กระบวนทัศน์ (Paradigm) หมายถึง

“ทฤษฎีพื้นฐานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างอันกำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติในประชาคมหนึ่ง ๆ เมื่อใดทฤษฎีพื้นฐานดังกล่าวเปลี่ยนแปลงจะทำให้แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย (Paradigm shift)”

เรื่องราวเกี่ยวกับ การพัฒนาและความหมายของการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงของกระบวนทัศน์ที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและเกิดวิวาทะในการช่วงชิงอำนาจในการนิยามความหมายมาตั้งแต่การเริ่มก่อกำเนิดของทฤษฎีแรกแห่งการพัฒนา (The First Theory of Development) ในสมัยของประธานาธิบดี Harry Truman ของจักรวรรดินิยมอเมริกาภายหลังจากการยุติลงของสงครามโลกครั้งที่สอง ตามมาด้วยการต่อสู้ระหว่างสองลัทธิ คือ เสรีนิยมและสังคมนิยม รวมทั้งนโยบายสี่เป้าหมาย (Point Four Programme) เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจ ช่วงชิงและครอบงำประเทศอ่อนแอให้เป็นฐานกำลังในการต่อสู้กับปฏิปักษ์ สงครามระหว่างลัทธิได้ดำเนินติดต่อกันมาจนกระทั่งเกิดการล่มสลายของลัทธิสังคมนิยมโซเวียต รวมทั้งการเปลี่ยนท่าทีแนวทาง และนโยบายทางการเมืองของพันธมิตรหลาย ๆ ประเทศ การล่มสลายของลัทธิเศรษฐกิจการเมืองของประเทศที่เป็นปฏิปักษ์ทำให้เกิดการแพร่กระจายและขยายตัวของแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (Main Stream Economy) ประเทศบริเวณและกึ่งบริวารซึ่งเปรียบเสมือนประเทศอาณานิคมยุคใหม่ (New Colony) ของจักรวรรดินิยมอเมริกา ได้นำเอาแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก รวมทั้งแนวคิดแบบปฏิฐานนิยมไปกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศจนประจักษ์ต่อมามีว่าแนวคิดดังกล่าวหาได้สอดคล้องกับวัฒนธรรม รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิต (Mode of Living) ของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมของตน แม้แต่น้อย โดยแนวคิดดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนบุคคลอย่างไร้ขอบเขต รวมทั้งเป็นสาเหตุให้เกิดการทำลายล้างระบบนิเวศ ระบบศีลธรรม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่ยั้งคิด จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ใหม่ รวมทั้งการก่อกำเนิดของกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาขึ้น

กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm)

กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) หมายถึง

“กระบวนความคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันโดยการทำงานด้วยกัน ใช้ความพยายามร่วมกันและไม่มาเป็นปกป้องต่อกัน”

วิธีการส่งเสริมให้คนมีความรักกันและมีความรู้ร่วมกัน มีการค้นคว้าวิจัยจนได้เครื่องมือที่เรียกว่า (AIC) ซึ่งเป็นวิธีการและเทคนิคในการเอาคนที่ทำงานร่วมกันทั้งหมดในระบบเข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) ซึ่งจะดำเนินการใน 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 คือ A : Appreciation

ชั้นที่ 2 คือ I : Influence

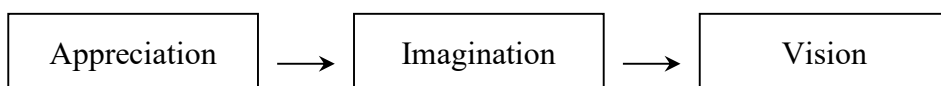
ชั้นที่ 3 คือ C : Control

ชั้นที่ 1 คือ A : Appreciation คือ

“การทำให้ทุกคนเกิดการยอมรับและชื่นชมคนอื่นโดยไม่รู้สึกรังหรือแสดงการต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์”

ในกระบวนการขั้นนี้ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมกันด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ว่าเขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีโอกาสใช้ข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ตามข้อเท็จจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออกโดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้คนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน

ในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยและสถานการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้างและการคิดสิ่งแปลกใหม่ได้ดีกว่าการคิดจากสภาพปัญหาหรือข้อขัดข้องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้ “จินตนาการ” (Imagination) ซึ่งจะมีพลังมากขึ้นกลายเป็น “วิสัยทัศน์ร่วม” (Shared Vision) หรือ “อุดมการณ์ร่วม” (Shared Ideal) ซึ่งได้แก่ “สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาาร่วมกันหรือเป้าหมาย” นั่นเอง

ขั้นที่ 2 คือ I : Influence คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมของกลุ่มได้อย่างดีที่สุด ในขั้นนี้ ทุกคนมีโอกาสทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่จะทำให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง

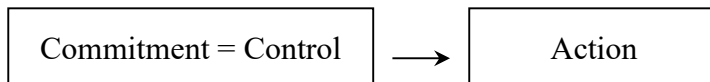
เมื่อทุกคนแสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำ “วิธีการ” ที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้ “วิธีการสำคัญ” ที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่า จะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ ซึ่งในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญนั้น สมาชิกกลุ่มจะมี “ปฏิสัมพันธ์” (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งกันด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกันว่าดีที่สุด เนื่องจากเป็นการถกเถียงโต้แย้งในระดับวิธีการดังกล่าว มี “เป้าหมาย” หรือ “อุดมการณ์” ร่วมกัน ฉะนั้น กลุ่มยังมีแนวโน้มที่จะรักษาความสามัคคีไว้ได้โดยไม่ยากนัก

ขั้นที่ 3 คือ C : Control คือ การนำ “วิธีการสำคัญ” มากำหนดเป็น “แผนปฏิบัติการ” (Action Plan) อย่างละเอียดว่า ทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีกำหนดเวลาอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินงานดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามีประมาณเท่าไร และรายละเอียดอื่น ๆ ตามที่เห็นว่าควรระบุไว้

ในขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมควรจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนด “ข้อผูกพัน” (Commitment) ให้ตนเองเพื่อ “ควบคุม” (Control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด

นอกจากการเข้ารับผิดชอบหรือไม่ความร่วมมือตาม “แผนปฏิบัติการ” ที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มในแต่ละคนยังอาจกำหนด “ข้อผูกพันเฉพาะตัว” (Personal Commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์มากที่สุด

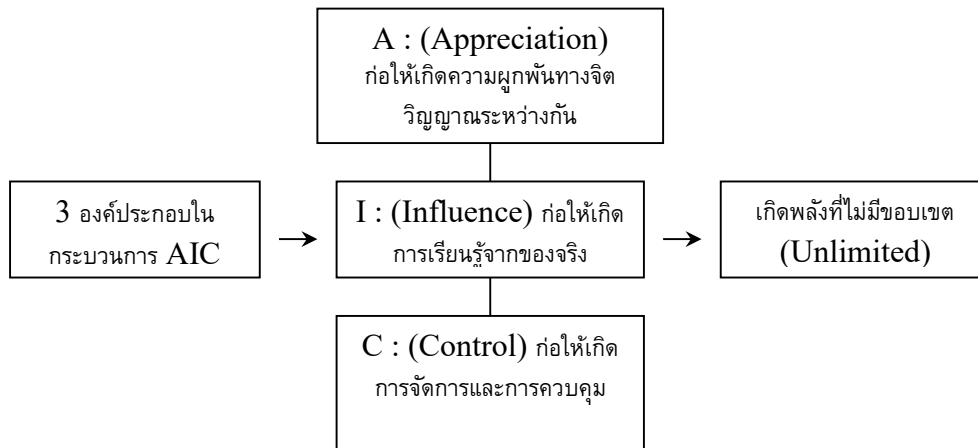

กระบวนการ AIC จะสร้างพลังสร้างสรรค์ขึ้น เมื่อฝ่ายต่าง ๆ เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความรักความเมตตา ตัว A (Appreciation) คือ ธรรมะอย่างสูง ได้แก่ ความรักและความเมตตาคนอื่น ต้องรับฟัง อดทน และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น “A” ทำให้เกิดพลังความดีเข้ามา อาจเรียกว่าเป็น “การพัฒนาทางจิตวิญญาณ” (Spiritual Development) พอคนที่เข้ามาร่วมกิจกรรมมีความรักความเมตตาต่อกัน ก็จะเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน จากการทำงานด้วยกัน ที่เรียกว่า “Interactive learning through action” จึงให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ เพราะทำให้เกิด “การเรียนรู้” ที่แท้จริง ซึ่งมีพลังมาก ปกติแล้วคนมักจะไม่เรียนรู้กันยาก

เพราะฉะนั้น “การพัฒนา” ต้องการ “การเรียนรู้” อย่างมากของทุกฝ่าย นั่นคือ ต้องมี “I” (Influence) ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดพลัง และต้องมี “C” (Control) ซึ่งได้แก่ “การจัดการ” (Management) และ “แผนปฏิบัติการ” (Action Plan) ที่กำหนดว่าใคร จะทำอะไร อย่างไร เมื่อใด มีค่าใช้จ่ายเท่าไร จะได้เงินจากไหน ถ้าไม่พอจะทำอย่างไร เป็นต้น

กระบวนการ AIC

การที่จะผลักดันกระบวนการใหม่ในด้านการพัฒนาให้มีบทบาทในทางปฏิบัตินั้น จะต้องใช้กระบวนการให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกันทำงานและเรียนรู้ร่วมกันด้วยความรัก ทุกฝ่ายในที่นี้ หมายถึง เบญจภาคี คือ

1. ชุมชน ได้แก่ องค์กรประชาชน สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา อาสาสมัคร และประชาชนทั่วไป
2. รัฐ ได้แก่ รัฐบาล และหน่วยงานของทางราชการ
3. นักวิชาการ ได้แก่ สถาบันการศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ชำนาญการต่าง ๆ
4. องค์กรเอกชน ได้แก่ มูลนิธิ สมาคม องค์กรสาธารณประโยชน์ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรการกุศล สื่อมวลชน ตลอดจนชมรม และกลุ่มต่าง ๆ
5. องค์กรธุรกิจ ได้แก่ บริษัท ห้างร้าน และนักธุรกิจ

ปัจจุบันสังคมไทยเกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมาย เช่น อาชญากรรม โสเภณี ความยากจน ซึ่งเชื่อมโยงไปกับเรื่องความเสื่อมเสียทางศีลธรรม สรุปแล้วเรียกว่า เป็นวิกฤติการณ์ทางสังคม (Social Crisis) มีสาเหตุทั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเอง และสาเหตุจากกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป กรณีดังกล่าวเป็นปัญหาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก การที่จะแก้ไขได้ต้องเปลี่ยนกระบวนความคิดหรือวิธีคิดใหม่ โดยให้หมังกำลังกันทุกส่วนเข้ามาเชื่อมโยงกันทำงาน เพราะเราจะแก้ปัญหาละเรื่องไม่ได้ ต้องทำพร้อมกันทุกเรื่อง โดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นหลักและอาศัยเครื่องมือ วิธีการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กระบวนการคนใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) เพื่อก่อให้เกิดแนวทางใหม่แห่งความร่วมมือในการพัฒนาของทุกฝ่าย ทั้งทางราชการ ชุมชน องค์กรเอกชน สาธารณะประโยชน์หรือองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ สถาบันทางศาสนา และภาคธุรกิจ ในอันที่จะพัฒนาทางเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยระดมทรัพยากรกำลังและทรัพยากรทั้งหมดมาเชื่อมโยงกันในการดำเนินงานสร้างสรรค์สังคม

ความหมายของทฤษฎีและทฤษฎีการพัฒนา

คำว่า ทฤษฎี สามารถแยกออกได้เป็นสองประเภท คือ

ทฤษฎี ในความเข้าใจของคนทั่วไป หมายถึง คำอธิบายสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเรื่องหนึ่งเรื่องใด

ทฤษฎี ในความเข้าใจของนักวิทยาศาสตร์ หมายถึง คำอธิบายตามหลักเหตุผลและแสดงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของเรื่องนั้นอย่างมีระบบจนสามารถพยากรณ์เรื่องนั้นหรือสิ่งนั้นในอนาคตได้

ทฤษฎีสังคม (Social Theory) คือ คำอธิบายปรากฏการณ์สังคมอย่างใดอย่างหนึ่งตามหลักเหตุผล โดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของปรากฏการณ์สังคมนั้น จนสามารถที่จะพยากรณ์ปรากฏการณ์สังคมในอนาคตได้ ทฤษฎีสังคมศาสตร์มีความหมายกว้างและสามารถแยกออกตามลักษณะสาขาวิชา ได้ดังนี้

1. ทฤษฎีทางจิตวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การอธิบายหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับแต่ละบุคคล
2. ทฤษฎีรัฐศาสตร์ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การอธิบายหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับอำนาจและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน ประชาชนและประชาชน
3. ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การอธิบายหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการผลิตและการจำหน่ายจ่ายแจก ผลผลิตรวมทั้งการให้บริการในการบริโภค
4. ทฤษฎีสังคมวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การอธิบายหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม
5. ทฤษฎีมานุษยวิทยา ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การอธิบายหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับแบบแผนทางความคิด การกระทำ หรือวัฒนธรรม
6. ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่จุดก่อกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการตามลำดับขั้นของสังคม

ในแต่ละสาขาวิชาจะประกอบด้วยทฤษฎีย่อยอีกนับจำนวนไม่ถ้วน ความรู้ในเชิงกว้างและลึกในสาระสำคัญของทฤษฎีเหล่านี้ จะสามารถช่วยให้ผู้ที่ทำการศึกษาศาสตร์ทางการพัฒนามีความลุ่มลึกทางภูมิปัญญามากขึ้นในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของการเปลี่ยนแปลง

ทฤษฎีการพัฒนา

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อนักวิชาการต่างพากันคิดค้น เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมมนุษย์ หลังจากนั้น ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงให้มีอำนาจในการอธิบายสูงขึ้นมาตามลำดับ การจำแนกทฤษฎีการพัฒนานั้น สามารถกระทำได้หลายวิธี เช่น จำแนกตามยุคสมัย จำแนกตามสาขาที่เกี่ยวข้อง จำแนกตามสำนักความคิดของผู้สร้างทฤษฎี จำแนกตามอุดมการณ์อำนาจ หรือจำแนกตามวิถีทัศน์ในด้านต่าง ๆ

จุดมุ่งหมายของการจำแนกก็เพื่อที่จะให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องการพัฒนา รวมทั้งวิวัฒนาการอย่างเป็นระบบ การที่ผู้ศึกษาจะใช้ระบบการจำแนกแบบใดเพื่อที่จะส่งผลให้การทำความเข้าใจละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ย่อมจะขึ้นอยู่กับภูมิหลัง รวมทั้งความถนัดของผู้ศึกษาแต่ละคน ในเอกสารวิชาการนี้ ทฤษฎีการพัฒนา สามารถจำแนกออกได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ตามเงื่อนไขของเวลา คือ

1. กลุ่มทฤษฎียุคก่อนสมัยใหม่ (Pre-Modernization Era)
2. กลุ่มทฤษฎียุคสมัยใหม่ (Modernization Era)

ทฤษฎีทั้ง 2 กลุ่ม มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาตามธรรมชาติของสังคม ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์ ก็คือ การที่จะต้องได้รับการพิสูจน์ความถูกต้องได้ (Falsify) ทุกเมื่อ ตามลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคม นั่นคือ ไม่มีทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทฤษฎีใดที่ยิ่งใหญ่จนสามารถให้คำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างลึกซึ้งรอบด้าน (Grand Theory) ดังนั้น จึงเป็นการกิจ รวมทั้งความจำเป็นที่ผู้ศึกษาจะต้องติดตาม รื้อสร้าง (Deconstruct) ทำให้เป็นปัจจุบัน (Update) แนวคิดรวมทั้งทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมให้ทันสมัยอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีบางทฤษฎีก็ยังคงอำนาจในการทำความเข้าใจและอำนาจในการอธิบายไว้ได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าจะถูกสร้างขึ้นและผ่านอดีตอันยาวนานมาแล้ว ดังจะเห็นได้ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มทฤษฎียุคก่อนสมัยใหม่ (Pre-Modernization)

1.1 ทฤษฎีแรกของการพัฒนา (The first development theory)

ทฤษฎีแรกของการพัฒนา เกิดขึ้นจากต้นแบบเก่าดั้งเดิมของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ซึ่งกำหนดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 โดย อדם สมิท (Adam Smith) อדם เฟอร์กูสัน (Adam Ferguson) และจอห์น มิลลา (John Millar) ซึ่งเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการรุ่นใหม่ เช่น จอห์น โทเย (John Toye) โกวเฟอริ ฮอธรอน (Groffery Howthron) ดัดเล ซีเยร์ส (Dudley Seers) และปีเตอร์ เพรสตัน (Peter Preston) ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดเกี่ยวกับความก้าวหน้าในปัจจุบัน

ทฤษฎีแรกของการพัฒนาดังกล่าวนี้อธิบายว่า วิถีของการยังชีพ (Mode of subsistence) ในสังคมมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณาเพื่อกำหนดเงื่อนไขของการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม โดยอาศัยพื้นฐานของสังคมอังกฤษและสกอตแลนด์ในศตวรรษที่ 18 นักวิชาการสามคนแรก คือ สมิท เฟอร์กูสันและมิลลา มีความเห็นร่วมกันว่า การเปลี่ยนแปลงในวิถีการยังชีพมีอยู่ 4 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ

- 1) การล่าสัตว์และการรวมกลุ่ม (Hunting and gathering)
- 2) วิถีชีวิตเรียบง่ายในชนบทและสงบแบบชาวนาหรือพวกเลี้ยงแกะ (Pastoralism)
- 3) ตั้งหลักแหล่งทำการเกษตรเป็นอาชีพ (Settled agriculture)
- 4) การค้าขาย (Commerce)

และทำนายด้วยว่า อารยธรรมด้านการพาณิชย์ (Commercial civilization) จะเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในสังคมที่เจริญก้าวหน้า แนวคิดของต้นแบบนี้ ก็คือ “การเปลี่ยนแปลงจากยุคป่าเถื่อนไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองเป็นขั้นตอนที่ถือว่าเป็นการสร้าง ความก้าวหน้าไปสู่จุดหมายปลายทางตามความปรารถนาของทุกสังคม”

ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ต้นแบบเก่าดั้งเดิมนี้ได้แตกแขนงออกเป็นทฤษฎีการพัฒนา 3 ประการ คือ

- 1) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory)
- 2) ทฤษฎีเทคโนแครต (Technocratic theory)
- 3) ทฤษฎีมาร์กซิสต์ (Marxist theory)

พวกเทคโนแครตและมาร์กซิสต์มีความเห็นว่า ข้อกำหนดเกี่ยวกับวิถียังชีพของต้นแบบดั้งเดิมนั้นไม่มีความชัดเจนพอ เพราะถือว่า วิถียังชีพ ระบุรายได้ ความมั่นคง ตัวบทกฎหมาย รูปแบบการบริหาร และวัฒนธรรมของแต่ละสังคมเป็นตัวแปรตาม ส่วนปัจจัยแวดล้อม เช่น ภูมิอากาศ และความอุดมสมบูรณ์ของดินเป็นตัวแปรอิสระเท่านั้น โดยมีได้วิเคราะห์ว่า จะมีช่องทางเข้าไปสู่อารยธรรมเชิงพาณิชย์ได้อย่างไร

จากต้นแบบดั้งเดิมดังกล่าว พวกเทคโนแครตจึงได้กำหนดตัวแบบขึ้นมาโดยนำเอาอารยธรรมทางวิทยาศาสตร์ (Scientific civilization) เข้ามาแทนอารยธรรมเชิงพาณิชย์ โดยอธิบายอารยธรรมทางวิทยาศาสตร์ว่า “องค์การทางสังคม” จะต้องประกอบด้วยตัวแปรสำคัญบางอย่าง เช่น คุณค่าเชิงวิทยาศาสตร์ที่มีเหตุผล ความเป็นระเบียบเรียบร้อย การไม่ยึดอยู่กับเรื่องส่วนบุคคล การแจกแจงภาระหน้าที่

สาระสำคัญของทฤษฎีเทคโนแครต ตามแนวคิดของ เซนต์ ซีมอน (Saint Simon) ได้อธิบายว่า “การสะสมความรู้และวิทยาการอย่างแท้จริงจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการปฏิรูปเศรษฐกิจและสร้างสรรค์ระบบสังคมได้ และสามารถปิดเป่าความสับสนในระบบสังคมได้ด้วย” ดังนั้น นักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและนักสังคมศาสตร์จึงได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทั้งระดับชาติและระหว่างประเทศ”

แนวคิดดังกล่าวของซีมอน เป็นที่ยอมรับและมีอิทธิพลมากในหมู่นักวางแผนผู้เชี่ยวชาญขององค์การระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในปัจจุบัน

1.2 ทฤษฎีในสมัยอาณานิคม (Colonialism Theory)

ตั้งแต่ก่อนจนถึงระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นักสังคมศาสตร์ให้ความสนใจกับปัญหาทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนาน้อยมาก ทั้ง ๆ ที่สภาพการณ์ต่าง ๆ ของประเทศเหล่านั้นยังด้อยพัฒนา ซึ่งแตกต่างกับประเทศพัฒนาอย่าง

มากมาย ผู้ที่สนใจและทำการศึกษาการดำรงชีวิตของคนในประเทศด้อยพัฒนาเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นอาณานิคมนั้น มักจะเป็นพวกนักมานุษยวิทยาและนักชาติวาทศาสตร์ (Ethnologist) ที่สนใจในกลไกการทำงานต่าง ๆ ของสังคมดั้งเดิมที่อยู่เป็นป่าบนภูเขา

เหตุผลที่ไม่ค่อยจะมีความสนใจในปัญหาความยากจนของประเทศด้อยพัฒนาในขณะนั้น ส่วนมากจะมาจากความสัมพันธ์แห่งอำนาจทางการเมืองระดับโลก ประเทศเมืองแม่ถือว่าการปกครองอาณานิคมเป็นงานอย่างหนึ่งของชาวยุโรปที่จะต้องทำให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การเปิดประเทศเหล่านั้นในทางเศรษฐกิจเพื่อผลประโยชน์กลับเข้าสู่เมืองแม่ ดังนั้น จึงไม่มีความสนใจในการที่จะศึกษาวิจัยถึงสาเหตุของความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจหรือการที่จะหาวิธีแก้ไขปัญหาดังกล่าว หรือหากทำการศึกษาวิจัยได้ผลออกมาก็ไม่แน่ใจว่าจะสามารถทำให้ฝ่ายการเมืองยอมรับไปปฏิบัติได้ ยิ่งกว่านั้น การศึกษาดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อฐานะของประเทศเมืองแม่ได้ด้วยเช่นกัน และยังไม่มีการคิดว่าปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จะแก้ไขให้สำเร็จได้ การเอาชนะความด้อยพัฒนาและความยากจนโดยการเพิ่มรายได้และยกมาตรฐานการดำรงชีวิตให้สูงขึ้นคงจะเป็นการเสี่ยงหรือความกล้าที่ขาดประสบการณ์อย่างมาก

แนวความคิดหนึ่งที่น่าสนใจ ก็คือ ความเห็นพื้นฐานอันหนึ่งที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นสาเหตุของความด้อยพัฒนา คือ ความด้อยพัฒนามีสาเหตุมาจากความเข้าใจว่าปัจจัยทางธรรมชาติจำนวนหนึ่งที่มีอยู่ตลอดเวลา โดยมิสามารถจะเอาชนะได้ แม้โดยมาตรการทางการเมืองก็ตาม ดังนั้น วิธีการทางทฤษฎีที่อธิบายตามแนวความคิดอันนี้ จึงถือว่าเป็นทฤษฎีความด้อยพัฒนา ไม่ใช่ทฤษฎีการพัฒนา ทั้งนี้ เพราะเป็นทฤษฎีที่ไม่มีแนวทางหรือกลยุทธ์ที่จะเอาชนะความด้อยพัฒนาได้

ลักษณะสำคัญของความเห็นพื้นฐานอันนี้ ก็คือ ทักษคติทางอารมณที่ว่าเชื้อชาติของตัวเองดีกว่าพวกอื่น (Ethnocentrism) ความสูงเด่นทางร่างกายและความเฉลียวฉลาดของคนผิวขาวในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายถือว่ามีสิทธิที่จะปกครองดูแลประเทศของคนผิวอื่น ๆ เหตุผลอันนี้ดูเหมือนจะเป็นเครื่องมือที่สมบูรณ์มาก เพราะคนผิวอื่นไม่อาจจะเปลี่ยนแปลงผิวของตัวเองให้ขาวได้ พวกผิวขาวจึงใช้เหตุผลนี้เสริมสร้างอำนาจเพื่อปกครองอาณานิคมได้และยังใช้อ้างอิงได้ด้วยว่าพวกผิวขาวไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบทางศีลธรรมและทางการเมืองต่อความยากจนและความด้อยพัฒนาของคนผิวอื่นในประเทศอาณานิคม ทั้งยังอ้างต่อไปด้วยว่าเป็นภาระหน้าที่ของคนผิวขาวที่จะต้องมาคอยปกครองดูแลคนเหล่านั้น ซึ่งไม่สามารถปกครองตนเองได้

2. ทฤษฎีสสมัยใหม่ (Modernization Theories)

ในยุคสมัยใหม่ มีทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก กลุ่มทฤษฎีที่สำคัญมีดังต่อไปนี้ คือ

2.1 ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory)

2.2 ทฤษฎีจักรวรรดินิยม (Imperialism Theory)

2.3 ทฤษฎีการพัฒนาอย่างอื่น (Others Development Theories)

ทั้งสองทฤษฎีเกิดจากประเพณีการคิดแบบคนในยุโรปและทั้งสองมีความคิดเหมือนกัน คือ มีเป้าหมายการพัฒนาที่จะให้ประเทศกำลังพัฒนาจำเริญรอยตามกระบวนการความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศพัฒนาแล้ว โดยใช้เวลาน้อยที่สุด เช่น ตามประเทศอุตสาหกรรมให้ทันสมัยในด้านสวัสดิการ แต่ทั้งสองทฤษฎีมีลักษณะตรงกันข้ามเมื่ออธิบายถึงความด้อยพัฒนาและตัวแบบของการเอาชนะความด้อยพัฒนา ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้ คือ

2.1 ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theories) ประกอบด้วย

- ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization theory)
- ทฤษฎีโครงสร้าง (Structural Theory)
- ทฤษฎีการแปลงรูป (Transformation Theory)
- ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory)
- ทฤษฎีการพัฒนาทวิภาค (Dual Development Theory)
- ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural-Functionalism Theory)
- ทฤษฎีการแก้ปัญหา (Solution Theory)

- ทฤษฎีการสะสมทุน (Capital Accumulation Theory)
- ทฤษฎีแรงผลักดันเพื่อการพัฒนา (Big Push Theory)
- ทฤษฎีการเจริญเติบโตอย่างสมดุล (Theory of Balance Growth)
- ทฤษฎีการเจริญเติบโตอย่างไม่มีดุลยภาพ (Theory of Unbalance Growth)

2.2 ทฤษฎีจักรวรรดินิยม (Imperialism Theories) ประกอบด้วย

- ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory)
- ทฤษฎีความด้อยพัฒนา (Underdevelopment Theory)

2.3 ทฤษฎีอื่น (Other Development Theories) เช่น

- ทฤษฎีความพอใจในความต้องการขั้นพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs)
- ทฤษฎีโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Structural Theories of National Relation)

แนวความคิดกระแสหลักหรือปฏิฐานนิยม (Positivism)

การเกิดขึ้นของทฤษฎีการพัฒนา

เหตุผลในการที่จะให้เกิดแนวความคิดใหม่เพื่อใช้แทนแนวความคิดหรือทฤษฎีในสมัยอาณานิคมนั้น คงจะไม่สามารถแสดงให้เห็นได้ในเชิงวิทยาศาสตร์หรือความมีเหตุผลได้ แต่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางผลประโยชน์และการรวมกลุ่มกันระหว่างประเทศต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่สงครามโลกครั้งที่สองได้ยุติลง โดยการที่ประเทศอาณานิคมได้มีอิสระทางการเมือง และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มประเทศตะวันออกหรือค่ายสังคมนิยมกับกลุ่มประเทศตะวันตกหรือค่ายประชาธิปไตยนำไปสู่การทบทวนอย่างจริงจังถึงปัญหาของประเทศด้อยพัฒนาในฐานะเป็นประเทศคู่ค้าขายและการเป็นสัมพันธมิตรเพื่อต่อต้านทางอุดมการณ์กับฝ่ายตรงข้ามด้วย การพิจารณาถึงเรื่องเหล่านี้นำไปสู่ความคิดของการให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนา ซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยประธานาธิบดี แฮร์รี ทรูแมน (Harry Trueman) ของประเทศสหรัฐอเมริกา โดยได้ประกาศใช้แผนงานสี่เป้าหมาย (Point Four Programme) เมื่อวันที่ 10 มกราคม ค.ศ. 1949 ซึ่งมีสาระสำคัญที่จะให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคแก่คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ด้อยพัฒนาของโลก เพื่อให้คนเหล่านั้นสามารถผลิตอาหาร เครื่องนุ่งห่ม มีวัสดุในการสร้างที่อยู่อาศัย และมีเครื่องจักรกลไว้ใช้มากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นนโยบายต่างประเทศอย่างหนึ่งในสี่อย่างของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยได้อนุมัติจ่ายเงิน 35 ล้านดอลลาร์ในปี ค.ศ. 1950 เพื่อใช้ตามแผนปีแรกและ 50 ประเทศในองค์การสหประชาชาติได้เพิ่มเงินให้อีก 20 ล้านดอลลาร์สำหรับเป็นกองทุนพัฒนาระหว่างประเทศ

เมื่อคำนึงภาพทางการเมืองที่แปรเปลี่ยนไป พร้อมกันกับอิทธิพลของทั้งการต่อต้านของประเทศที่เคยเป็นอาณานิคม ซึ่งไม่ประสงค์จะเป็นคนชั้นสองอีกต่อไปและการยินยอมผ่อนปรนเพื่อผลทางการเมืองของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกแก่ประเทศที่ได้รับเอกราชใหม่ทั้งหลายแล้ว ทฤษฎีที่เชื่อว่าไม่สามารถเอาชนะความด้อยพัฒนาได้ในสมัยอาณานิคมนั้นจึงไม่อาจจะปรากฏขึ้นมาได้อีกต่อไป ในขณะเดียวกัน ความเห็นในแง่ดีก็มีมากขึ้น กล่าวคือ ปัญหาของการพัฒนามีเช่นเดียวกันทั้งในประเทศพัฒนาและด้อยพัฒนา และความแตกต่างทางด้านสังคมวัฒนธรรมไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางความสำเร็จของการพัฒนาอีกต่อไป

จากความคิดดังกล่าวนำไปสู่ความต้องการนโยบายการพัฒนาที่สามารถอธิบายถึงเหตุที่มาของความด้อยพัฒนาที่แตกต่างไปจากแนวความคิดเดิมที่มีอยู่ในสมัยอาณานิคม และนำไปสู่แนวทางที่เป็นไปได้ในการเอาชนะความด้อยพัฒนา ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับการแบ่งโลกออกเป็นสองค่ายทางอุดมการณ์ความคิดเห็นที่มีเหตุผลใหม่ที่พัฒนาขึ้นมาอย่างตรงกันข้ามและเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน จึงอธิบายในเชิงทฤษฎีได้ ดังนี้

1. ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย (Modernization Theory)

นักทฤษฎีการพัฒนาได้ค้นหาวิธีการต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ ๆ โดยอาศัยกระบวนทัศน์ย่อย (Sub-paradigm) ที่แตกต่างกัน วิธีการต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนี้มีสัมผัสกับปัญหาบางส่วนเท่านั้น การอธิบายของแต่ละแนวคิดมักจะไม่สอดคล้องกัน บางครั้งบางกรณีอาจขัดแย้งกันอย่างพอจะสังเกตเห็นได้ แม้ในเรื่องความพยายามที่จะวิเคราะห์ปัญหา การใช้กรอบการวิเคราะห์ก็ยังคงแตกต่างกันอยู่ ฉะนั้น จึงอาจจะกล่าวถึงได้ในลักษณะของแนวโน้มของทฤษฎีเท่านั้น

ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ (Economic Aid) ที่ให้มาโดยประเทศพัฒนาแล้วส่วนใหญ่มุ่งที่ว่า ทำอย่างไรการพัฒนาเศรษฐกิจจึงจะเป็นไปได้ในระบบตลาดที่เสรีเหมือนกับประเทศตะวันตกหรือจะอย่างไรจึงจะทำให้การวางแผนทางเศรษฐกิจของชาติบรรลุผลสำเร็จได้อย่างรวดเร็วเหมือนกับที่เกิดขึ้นในบางประเทศที่พัฒนาแล้ว แนวคิดและนโยบายการพัฒนายังเป็นระบบโดยอาศัยการควบคุมขององค์กรและการวางแผนของรัฐนั้น ได้มาจากทฤษฎีของ เคนส์ (Keynes) หรือยุคหลังเคนส์ (Post-Keynes) ซึ่งได้รับการยอมรับมากขึ้น ดังนั้น ระยะเวลาของทฤษฎีการพัฒนาจึงเพียงแต่ต้องการพิสูจน์ว่าตัวแบบความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมหภาค (Macro-economic Growth Model) ตามแบบฮาร์รอด โดมาร์ (Harrod-Domar Type) เป็นเครื่องมือการวางแผนที่เหมาะสมเท่านั้น ยังไม่มีเครื่องมือใด ๆ ของทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่เป็นที่ยอมรับ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงกระบวนการของความเจริญเติบโตและกระบวนการพัฒนาแต่อย่างใด นับแต่ได้กำหนดตัวแบบนี้ขึ้นมาราว ๆ ปลายทศวรรษ 1940 ได้มีนักเศรษฐศาสตร์ในประเทศกำลังพัฒนานำเอาไปใช้ในการวางแผนพัฒนาประเทศในหลาย ๆ ประเทศ เมื่อเวลาผ่านไปหลาย ๆ ปี ก็ทำให้มองเห็นว่า การนำเอาทฤษฎีความเจริญเติบโตแบบนี้มาใช้เป็นความผิดพลาด โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่สนับสนุนคำกล่าวนั้น ก็คือ สูตรที่นำมาใช้ในตัวแบบความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้มีลักษณะการกระทำที่ซ้ำ ๆ กันไป โดยมีได้มีแนวทางหรือกระบวนการในการทำให้เกิดความเจริญเติบโตแต่อย่างใด มีเพียงหลักการกว้าง ๆ ว่าจะต้องมีคุณภาพ การที่จะให้มีลักษณะการกระทำที่ซ้ำกันเกิดขึ้นได้ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันของประเทศตะวันตกกับประเทศกำลังพัฒนานั้นคงเป็นไปได้ยาก เพราะมีหลายสิ่งหลายอย่างที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ โครงสร้างทางสังคมองค์การหรือสถาบันต่าง ๆ รวมทั้งเจตคติของประชาชน ตลอดจนกลไกการพัฒนาที่สำคัญ คือ ระบบราชการโครงสร้างพื้นฐานด้านต่าง ๆ รวมทั้งสภาพของตลาดการค้า เป็นต้น ความไม่เพียงพอในสภาพการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้การทำให้ทันสมัยล้มเหลวอยู่มากมายหลายอย่างในสังคมกำลังพัฒนาประกอบกับกระบวนการทำให้เกิดการพัฒนาที่นำมาใช้ทั้งดัดแปลงและไม่ได้ดัดแปลงที่ยังไม่เหมาะสมถูกต้องจึงเป็นเหตุให้เกิดความล้มเหลวได้เช่นกัน

1) ทฤษฎีโครงสร้าง (Structural Theory)

นักวิทยาศาสตร์ในสมัยก่อนมักจะกล่าวอ้างว่า วัฒนธรรม สังคมวิทยา และดินฟ้าและอากาศเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดความด้อยพัฒนา เอลสวอร์ธ ฮันติงตัน (Ellsworth Huntington) กล่าวว่า ประชาชนในเขตร้อนจะมีวัฒนธรรมและเศรษฐกิจด้อยกว่าประชาชนในเขตอบอุ่น จูริอุส เอช โบค (Julius H. Boeke) กล่าวทำนองเดียวกันว่า ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาจะไม่มีคามกระตือรือร้นในการทำงานและไม่สนองตอบสิ่งจูงใจทางการเงิน จึงทำให้ระบบเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นทวิภาค กล่าวคือ มีภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่และภาคเศรษฐกิจดั้งเดิมอยู่ควบคู่กันไปโดยไม่มีความเกี่ยวข้องกัน การพัฒนาเศรษฐกิจจะไม่แผ่กระจายออกไปจากภาคสมัยใหม่ที่ก้าวหน้าเพราะสภาพของท้องถิ่นไม่เหมาะสม

โครงสร้างทวิภาคดังกล่าวนี้มีลักษณะหลาย ๆ ด้านประกอบกัน คือ

1. สภาพที่แตกต่างกันระหว่างความเด่น (superior) กับความด้อย (inferior) อยู่ด้วยกันในพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดในเวลาเดียวกัน เช่น มีวิธีการผลิตที่ทันสมัยในเมืองกับวิธีการผลิตที่เก่าแก่โบราณในชนบทหรือมีผู้นำที่มีการศึกษาสูงและร่ำรวยกับมวลชนที่ไม่รู้หนังสือที่ยากจนหรือมีประเทศอุตสาหกรรมที่มั่งคั่งร่ำรวยกับประเทศเกษตรกรรมที่ยากจนและด้อยพัฒนาอยู่ด้วยกัน

2. การมีลักษณะตรงกันข้ามของสภาพการณ์ดังกล่าวในข้อแรกอยู่ด้วยกันนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่ยืดเยื้อยาวนาน ไม่ใช่อยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงหรืออยู่ในขั้นของการพัฒนาหรือเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่จะสามารถทำให้ดีขึ้นในภายใต้นเวลาช่วงหนึ่ง แต่เป็นสิ่งที่มียู่ด้วยกันอันยาวนานอย่างไม่เท่าเทียมกันหรือไม่มีความเสมอภาคกันอย่างยากที่จะทำให้หมดสิ้นไปได้

3. องศาแห่งความเด่นกับความด้อยที่มีอยู่นั้น นอกจากจะยังไม่มีความที่จะทำให้หมดไปได้อย่างง่าย ๆ และรวดเร็วได้แล้ว ยังทำท่าว่าจะเพิ่มมากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ด้วย เช่น คนรวยก็ดูเหมือนจะยิ่งร่ำรวยขึ้นในขณะที่คนจนก็ยิ่งจนลงทุกวัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแห่งความเด่นกับปัจจัยของความด้อยมีลักษณะที่อธิบายได้ว่าปัจจัยแห่งความเด่นมิได้ทำให้ปัจจัยของความด้อยดีขึ้นเลย หากจะมีอยู่บ้างก็มีเพียงเล็กน้อยมาก ในทางตรงกันข้ามมีแต่จะทำให้เลวลงยิ่งขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ปัจจัยทั้งหลายที่ทำให้ประเทศพัฒนาแล้วหรือคนร่ำรวยแล้วยิ่งพัฒนาและร่ำรวยยิ่งขึ้นนี้ มิได้มีส่วนทำให้ประเทศด้อยพัฒนาหรือคนจนมีสภาพหรือฐานะดีขึ้นแต่ประการใดเลย แต่กลับทำให้ด้อยพัฒนาหรือยากจนลงไปอีก

นอกจากนี้ ไมเคิล พี โทดาโร (Michael P. Todaro) ยังได้แบ่งแนวคิดทวิภาคนี้ออกเป็นทวิภาคระหว่างประเทศ (international dualism) ทวิภาคภายในประเทศ (domestic dualism) ดังต่อไปนี้

1. ประเทศที่แข็งแกร่งและมีอำนาจย่อมสามารถควบคุมและจัดการกับทรัพยากรและตลาดสินค้าต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์กับตัวเองได้
2. การแผ่ขยายของการควบคุมครอบครองระบบเศรษฐกิจโดยนายทุนข้ามชาติทางการลงทุนในกิจกรรมต่าง ๆ
3. ประเทศที่มั่งคั่งร่ำรวยมีสิทธิพิเศษที่จะเข้าถึงวัตถุดิบที่หายากขาดแคลนได้
4. การนำออกซึ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมจากประเทศพัฒนาแล้ว
5. เสรีภาพสำหรับประเทศอุตสาหกรรมในการบังคับขายสินค้าขายของตัวเองไปยังตลาดที่เปราะบางในประเทศโลกที่สามอยู่เบื้องหลังกำแพงภาษีเข้าสำหรับบริษัทข้ามชาติที่ผูกขาด
6. การถ่ายทอดระบบการศึกษาที่ล้าสมัยและไม่เกี่ยวข้องให้กับประเทศกำลังพัฒนาที่ถือว่าการศึกษาคือองค์ประกอบสำคัญยิ่งของกระบวนการพัฒนา
7. ความสามารถของประเทศร่ำรวยที่สามารถแยกแยะความพยายามที่จะเป็นประเทศอุตสาหกรรมของประเทศยากจนโดยอาศัยการทุ่มเทสินค้าเข้าไปขายในราคาต่ำมาก (Dumping's cheap products) เพื่อควบคุมและครอบครองตลาด
8. ทฤษฎีและนโยบายการค้าระหว่างประเทศที่เป็นอันตรายอย่างน่าสะพรึงกลัว คือ การทำให้ประเทศโลกที่สามติดอยู่ในกรอบที่มีเพียงสินค้าพื้นฐาน (Primary product) เป็นสินค้าออกอันจะมีรายได้จากสินค้าส่งออกเหล่านี้ลดลงเรื่อย ๆ
9. นโยบายการให้ความช่วยเหลือที่นำกลับซึ่งเป็นการช่วยทำให้โครงสร้างทวิภาคทางเศรษฐกิจภายในมีอยู่ต่อไปตลอดไปอย่างขมขื่น
10. การสร้างผู้นำในประเทศด้อยพัฒนาให้มีความเชื่อศรัทธาทั้งทางเศรษฐกิจและทางอุดมการณ์ต่อโลกภายนอกทั้งด้านทุนนิยมและสังคมนิยม
11. การถ่ายทอดวิธีการที่ไม่เหมาะสมของการฝึกอบรมความรู้ในระดับมหาวิทยาลัยให้มีมาตรฐานความรู้วิชาชีพที่ไม่เกี่ยวข้องเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
12. ประเทศร่ำรวยมีความสามารถใช้จ่ายเงินเป็นเหยื่อล่อเอาคนที่มีความรู้ไปจากประเทศด้อยพัฒนา
13. ผลการโฆษณาสินค้าฟุ่มเฟือยให้แก่ผู้มั่งคั่งร่ำรวยได้ใช้ทั้งภายในประเทศของตัวเองและนอกประเทศ ซึ่งก็คือประเทศด้อยพัฒนาได้รู้ได้เห็นเป็นตัวอย่างและเป็นการทำลายศีลธรรมด้วย เช่น ในทางภาพยนตร์และแมกกาซีน เป็นต้น

ทวิภาคภายในประเทศ จะเห็นได้ว่าจากประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพการเกษตรกรอาศัยอยู่ในชนบทที่กระจัดกระจายมีรายได้น้อย ส่วนคนจำนวนน้อยที่มีรายได้สูงอาศัยอยู่ในเมืองมีสิทธิหลาย ๆ อย่าง มีอำนาจ อยู่ในย่านที่เจริญและสะดวก ในขณะที่เดียวกัน ก็มีสลัมจำนวนมากล้อมรอบอยู่โดยมีพลเมืองรายได้น้อยอาศัยอยู่อย่างแออัดไม่ถูกสุขลักษณะอนาถที่ ดี ทวิภาคภายในนี้อาจแบ่งได้เป็น 4 ด้าน คือ

1. ทวิภาคทางเศรษฐกิจ (Economic dualism) ได้แก่ การมีอยู่ของสภาพทางเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมโบราณสามารถอยู่ได้ด้วยตัวเองกับภาคเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่มีตลาดซื้อขายสินค้า
2. ทวิภาคทางสังคม (Social dualism) มีความแตกต่างกันด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของคนแตกต่างทางด้านโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ตลอดจนพฤติกรรมของคนแตกต่างกัน
3. ทวิภาคทางเทคโนโลยี (Technological dualism) มีความแตกต่างกันในเรื่องภาคแรงงานของคนแบบดั้งเดิมและไม่มีทักษะ (labour-intensive) กับภาคการใช้เครื่องยนต์เครื่องจักรที่ทันสมัยก้าวหน้า
4. ทวิภาคทางภูมิภาค (Regional dualism) มีความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทหรือระหว่างพื้นที่ ๆ เจริญก้าวหน้าทันสมัยมีความสะดวกต่าง ๆ กับพื้นที่ด้อยพัฒนา ซึ่งขาดแคลนทั้งความสะดวกสบายและบริการต่าง ๆ ทวิภาคลักษณะนี้อาจถือเป็นส่วนหนึ่งของทวิภาคทางเศรษฐกิจได้

เจ้าตำรับทฤษฎีโครงสร้างอีกคนหนึ่ง คือ เบิร์ต เอฟ โฮเซลิทซ์ (Bert F. Hoselitz) กล่าวไว้ในเชิงต้นแบบว่า ประเทศด้อยพัฒนากับประเทศพัฒนาแล้วมีช่องว่างที่แตกต่างกันในด้านทัศนคติทางสังคม (social norms) ซึ่งมีผลการกำหนดและแจกจ่ายหรือกระจายบทบาทต่าง ๆ ของคนในสังคม ดังนั้น การพัฒนาจึงจำเป็นต้องมีการแผ่กระจายที่ก้าวหน้าของทัศนคติและสถาบันสมัยใหม่ให้ทั่วถึง

2) ทฤษฎีการแปลงรูป (Transformation Theory)

ทฤษฎีเกี่ยวกับการแปลงรูปเหล่านี้อ้างอิงถึงวิธีการอนุमानและการทำนายในเรื่องเกี่ยวกับช่วงของการเปลี่ยนแปลงซึ่งโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ด้อยพัฒนา โดยพิจารณาจากการวิเคราะห์โครงสร้างและสาเหตุต่าง ๆ ของความด้อยพัฒนาที่กล่าวมาแล้ว แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับวิธีการเหล่านี้ ก็คือ ความมีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่พัฒนาขึ้นมาด้วยแนวทางของตัวเองเป็นโครงสร้างแบบหนึ่งโดยเฉพาะ และถือว่าประเทศด้อยพัฒนาไม่มีหลักแหล่งของตัวเอง จะต้องดำเนินรอยตามกระบวนการพัฒนาที่เคยเกิดขึ้นแล้วในสมัยหนึ่งของประเทศอุตสาหกรรม

ทฤษฎีการแปลงรูปก็เช่นกันมีปัจจัยในลักษณะดังกล่าวอยู่ไม่น้อย เพราะในการกำหนดวัตถุประสงค์ดีหรือการตัดสินใจเลือกกลยุทธ์ในการพัฒนาที่ดี มักจะมีแบบแผนหรือมาตรฐานอยู่ในหัวใจเป็นแนวทางหรือเป็นหลักอยู่แล้ว

3) ทฤษฎีการแผ่กระจาย (Diffusion Theory)

เกี่ยวกับแนวความคิดการแผ่กระจายนี้ โฮสต์ บุษเซอร์ (Horst Buscher) ได้อธิบายไว้โดยกำหนดเป็นข้อสันนิษฐานว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงจะดำเนินไปได้โดยการถ่ายเทปัจจัยการผลิตที่หายาก เช่น ทน การริเริ่มเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคใหม่ และความรู้ในการทำงาน (know-how) เป็นต้น จากประเทศอุตสาหกรรมไปยังประเทศกำลังพัฒนาและความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นในภาคทันสมัยจะแผ่กระจายไปทั่วประเทศ กล่าวคือ มีสินค้าอุปโภคบริโภค เทคนิค และขนานนามทางพฤติกรรมและสถาบันอย่างทั่วถึง

โรนัลด์ เอช ชิลคอต (Ronald H. Chilcote) กล่าวว่า การบรรลุผลสำเร็จของลัทธิทุนนิยมที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปนั้น ถือเป็นผลของทฤษฎีการแผ่กระจายความพัฒนาทั้งสิ้น

แฮรี จี จอห์นสัน (Harry G. Johnson) ได้กล่าวเกี่ยวกับทฤษฎีการแผ่กระจายการพัฒนาไว้ว่า กระบวนการพัฒนาการอุตสาหกรรมมีลักษณะสำคัญประการแรก คือ เมื่อมีการอุตสาหกรรมเกิดขึ้น ณ ประเทศใดหรือพื้นที่แห่งไหนย่อมมีแนวโน้มที่จะทำให้การอุตสาหกรรมมีมากยิ่งขึ้น มีรายได้สูงขึ้น มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีการแบ่งงานกันทำ และมีระบบเศรษฐกิจที่แสวงประโยชน์อันนำไปสู่การดึงเงินทุนและแรงงานเข้าไปยังตลาด ทำให้เกิดปัจจัยการผลิตและวงจรความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอันเป็นลักษณะสำคัญของระบบการอุตสาหกรรมและทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ระหว่างพื้นที่ ๆ พัฒนาหรือเรียกว่า ศูนย์กลาง (center) กับพื้นที่ห่างไกลออกไปหรือเรียกว่า พื้นที่ขอบนอก (periphery) สำคัญกว่าความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว ก็คือ วงจรของความเป็นเหตุเป็นผล (cumulative circle of causation) ที่เสริมสร้างแรงดันทางเศรษฐกิจหลาย ๆ ประการ และทำให้กระบวนการพัฒนาแผ่กระจายไปสู่พื้นที่ขอบนอก โดยระบบเศรษฐกิจของศูนย์กลางต้องการทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุดิบ ทรัพยากรแร่ ทรัพยากรที่หายาก อาหาร และราคาของสิ่งต่าง ๆ มีแนวโน้มสูงขึ้น จึงต้องแสวงหาของราคาถูกกว่าในพื้นที่ขอบนอก นอกจากนี้ยังมีความต้องการทุนและแรงงานที่มีลักษณะเพื่อจะทำให้พื้นที่ขอบนอกเป็นแหล่งผลิตต่อไป คนที่อยู่ในพื้นที่ขอบนอกจึงคุ้นเคยกับความรู้เฉพาะด้าน การแบ่งงานกันทำ มีรายได้สูงขึ้น มีการสั่งสินค้ามากขึ้น และการมีรายได้สูงขึ้นทำให้สามารถผลิตสินค้าได้และส่งออกขายกับประเทศเพื่อนบ้านซึ่งอยู่ในพื้นที่ขอบนอกด้วยกันและส่งขายให้ประเทศศูนย์กลางด้วย

กลไกอีกอย่างหนึ่งของการแผ่กระจายการพัฒนา ได้แก่ การเคลื่อนไหวของแรงงานระหว่างประเทศ เมื่อเปรียบเทียบกับทุนและเทคโนโลยี รวมทั้งความก้าวหน้าทางเทคนิคทั่ว ๆ ไป เพื่อเพิ่มค่าจ้างแรงงานความก้าวหน้าทางเทคนิคในประเทศศูนย์กลางจะค่อย ๆ เพิ่มค่าจ้างที่นั่นเมื่อเทียบกับประเทศขอบนอกปรากฏการณ์ดังกล่าวจะทำให้มีการผลิตเกิดขึ้นในประเทศขอบนอกโดยใช้ทุนและเทคโนโลยีจากประเทศศูนย์กลางและใช้แรงงานราคาต่ำกว่าในประเทศขอบนอก การผลิตก็มักจะทำเพื่อขายในประเทศขอบนอกเองซึ่งก่อนหน้านั้นซื้อจากประเทศศูนย์กลาง และต่อมาถ้าค่าขนส่งไม่แพงเกินไปอาจส่งสินค้านั้นไปขายในประเทศศูนย์กลางด้วยกลไกสำคัญในเรื่องนี้ ก็คือ ค่าจ้างแรงงานและการฝึกอบรมแรงงาน ส่วนประเทศศูนย์กลางจะมุ่งผลิตสินค้าที่มีขนาดใหญ่ ใช้ความรู้เฉพาะด้านและคนที่มีความรู้สูง

การใช้กลไกทั้งสองประการเพื่อถ่ายทอดกระบวนการพัฒนาให้กับพื้นที่ขอบนอกโดยศูนย์กลางนั้นต้องอาศัยสภาพแวดล้อมในพื้นที่ขอบนอกที่เอื้ออำนวยด้วย เช่น

1. นโยบายของรัฐบาลจะเป็นตัวสำคัญต่อการแผ่กระจายการพัฒนาดังกล่าว กลไกประการแรกจะเป็นไปได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับ
2. รายได้จากการส่งออกและอาจล้มเหลว ถ้ามี
3. ประชากรเพิ่มมากเกินไปจนทำให้รายได้ต่อหัวต่ำมาก

4. ในกรณีของการทำอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนและเทคโนโลยี (Capital Intensive) เช่น การทำเหมืองแร่ การจ้างแรงงานและรายได้ในท้องถิ่นอาจน้อยเกินไปที่จะเป็นตลาดที่พอเพียงสำหรับการพัฒนาต่อไปได้ ยิ่งกว่านั้น

5. องค์การทางสังคมดั้งเดิมอาจเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงด้วย

ในทำนองเดียวกัน กลไกการพัฒนาอุตสาหกรรมประการที่สองนั้น ถ้าการศึกษาและการฝึกอบรมทำให้ปัญญาชนมีลักษณะสอดคล้องกับการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมของพื้นที่ขอบนอกหรือเพื่อตอบสนองอาชีพทางการเมืองและการบริหารเท่านั้น โดยไม่คำนึงถึงการทำอุตสาหกรรมแล้ว ปัญหาจะมีอยู่เช่นเดียวกัน เพราะลักษณะต่าง ๆ ของสังคมแบบดั้งเดิมนั้นมิได้ส่งเสริมความเป็นผู้ประกอบการ อย่างไรก็ตาม จอห์นสัน กล่าวเชิงสรุปว่า ประเทศด้อยพัฒนาควรเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการกำหนดโครงสร้างทางอุตสาหกรรมให้เหมือนกับประเทศที่พัฒนาแล้ว และมุ่งไปสู่การเลี้ยงตัวเองได้ รวมทั้งการส่งออกตามความต้องการของประเทศพัฒนาแล้วด้วย หรือกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับทฤษฎีการแผ่กระจายความเจริญ ก็คือ กระบวนการถ่ายเทปัจจัยหายากของการผลิต เช่น ทุน เทคนิคใหม่ ๆ และความรู้ เป็นต้น จากประเทศอุตสาหกรรมไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา ความเจริญก้าวหน้าที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศูนย์กลางจะแผ่กระจายไปยังพื้นที่ขอบนอกในเรื่องสินค้า เทคนิค พฤติกรรม และสถาบันต่างๆ

อย่างไรก็ตาม ซิลโคท ได้จำแนกทฤษฎีการแผ่กระจายไว้ 3 แบบด้วยกัน คือ

1. ทฤษฎีการพัฒนาทางด้านการเมืองแบบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในประเทศทุนนิยมก้าวหน้าทั้งหลาย เช่น ทฤษฎีประชาธิปไตยสมัยใหม่ (Modern Democracies) จากผลงานของ เจมส์ ไบรซ์ (James Bryce) ในปี ค.ศ. 1921 และระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญของ คาร์ล เจ ฟรีดริช (Carl J. Friedrich) ในปี ค.ศ. 1937 ผลงานดังกล่าวนี้เน้นถึงคุณค่าและการปฏิบัติของระบอบประชาธิปไตยตะวันตก (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความชอบธรรมของรัฐธรรมนูญ การมีส่วนร่วมร่วมของประชาชนโดยการเลือกตั้ง มีระบบพรรคการเมือง พลาชพรรค และมีการแข่งขันทางการเมือง)

ต่อมา เซมัวร์ มาร์ติน ลิปเซท (Seymour Martin Lipset) ได้รวบรวมเนื้อหาสาระสำคัญเข้าด้วยกันเมื่อปี ค.ศ. 1959 เป็นข้อกำหนดของประชาธิปไตยตามแนวทางแห่งความชอบธรรมทางการเมืองและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ในปี ค.ศ. 1966 ลูเซียน พาย (Lucian Pye) ได้รวมเอาสาระสำคัญเหล่านี้ไว้ด้วยกันในเรื่องจุดรวมของการเมืองแบบประชาธิปไตย (Focus on Political Democracy) ภายหลังต่อมา พัฒนาการทางการเมืองในประเทศตะวันตกได้เพิ่มความสนใจให้กับการแบ่งงานตามความรู้เฉพาะด้าน ความเสมอภาค และความสามารถของระบบการเมือง ทั้งยังผ่านวิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ ความชอบธรรม การมีส่วนร่วม การเข้าไปได้อย่างทั่วถึง (Penetration) ของบริการและอำนาจรัฐและการกระจายอำนาจทางการเมือง

2. ทฤษฎีการแผ่กระจายที่เกี่ยวกับลัทธิชาตินิยมซึ่งเป็นแนวความคิดทางยุโรปที่ให้ความสนใจกับสัญลักษณ์ของชาติ เช่น เพลงชาติ ธงชาติ ความเป็นปึกแผ่นทางสถาบัน อธิปไตยของชาติ ข้อความที่เกี่ยวกับความจงรักภักดีและความรู้สึก ร่วมกันของคนในชาติหรือเจตจำนงที่มีอยู่ในสำนึกของคนทั้งชาติ เป็นต้น ลัทธิชาตินิยมทำให้เกิดพลังทางอุดมการณ์และแรงจูงใจเพื่อการพัฒนา โดยปกติแล้วลัทธิชาตินิยมจะเน้นไปสู่การพัฒนาตามแนวทางทุนนิยม เช่น ที่เกิดขึ้นในประเทศฝรั่งเศส เยอรมันนี และอิตาลี ระหว่างเวลาในศตวรรษที่ 19 หรือเมื่อไม่นานมานี้ในประเทศใหม่ ๆ ในทวีปอาฟริกา เอเชีย และลาตินอเมริกา

3. ทฤษฎีการแผ่กระจายอีกแบบหนึ่งมีลักษณะเป็นเส้นตรงไปสู่สภาวะทันสมัย โดยมีความเชื่อว่าประเทศในโลกด้านตะวันตกจะแผ่กระจายค่านิยม เงินลงทุน และเทคโนโลยีไปสู่ประเทศพัฒนาน้อยทั้งหลายให้มีอารยธรรมมากขึ้นตามแนวทางประเทศพัฒนาแล้วทางตะวันตก การพัฒนาตามแนวทางนี้มีกระบวนการขั้นตอนซึ่งกำหนดไว้ดังต่อไปนี้

การพัฒนาทางเศรษฐกิจของ วอลท์ ดับเบิลยู โรสโตว์ (Walt W. Rostow) ซึ่งถือว่ากระบวนการพัฒนามีขั้นตอนต่อเนื่องไปสู่ความสำเร็จและเป็นแบบแผนทางอุดมคติ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่มีอิทธิพลพอสมควรในช่วง 1960 โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. สังคมโบราณ (Traditional society)

เป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่เป็นปัญหาต่อการพัฒนาอย่างมากและอาจกล่าวได้ว่าเป็นสังคมที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ มีการผลิตที่จำกัดมาก ทรัพยากรที่ใช้เพื่อการเกษตรมีอัตราส่วนสูงมาก ในโครงสร้างทางสังคม มีการใช้อำนาจตามระดับของการบังคับบัญชาการเปลี่ยนแปลงฐานะของคนในสังคมโดยอาศัยคุณวุฒิและความสามารถแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ครอบครัวและเชื้อสายต้นตระกูลของคนมีบทบาทสำคัญมาก และมีการถ่ายทอดความเชื่อถือต่าง ๆ สืบกันไปชั่วลูกชั่วหลาน สังคมแบบนี้จึงมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรดั้งเดิมและยึดมั่นอยู่กับค่านิยมและความเชื่อเก่า ๆ ที่ถ่ายทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน

2. สมัยหลังสังคมโบราณ (Post-traditional society)

หรือขั้นเตรียมพร้อมที่จะออกเดินทาง (Pre-conditions for take-off) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังคมกำลังเปลี่ยนแปลง (Transitional society) ก็ได้เพราะเป็นช่วงของสังคมโบราณเปลี่ยนแปลงเพื่อแสวงประโยชน์จากความเจริญทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เป็นระยะของการเตรียมตัวของสังคมในด้านต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ถ้าสังคมใดมีลักษณะโบราณมากและมีความมั่นคงเช่นประเทศส่วนใหญ่ในยุโรปและประเทศเกือบทั้งหมดในทวีปเอเชีย แอฟริกา และ ตะวันออกกลาง เมื่อมีความจำเป็นจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างของสังคม ระบบการเมือง และเทคนิคการผลิต ย่อมจะเปลี่ยนแปลงได้ยากและต้องใช้เวลาอันยาวนานไม่เหมือนกัน บางประเทศที่มีลักษณะอันเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และประเทศอื่น ๆ บางประเทศ เพราะไม่สู้จะมีสิ่งที่ย่ำแย่ติดกันมา ตั้งแต่ดั้งเดิมมากนัก ประกอบกับมีทรัพยากรและลักษณะบางประการที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลง จึงสามารถเตรียมตัวนำสังคม เปลี่ยนเข้าไปสู่ขั้นที่สามได้โดยใช้เวลาไม่ยาวนานนัก

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในขั้นของการเตรียมตัวเพื่อออกเดินทางของการพัฒนาได้แก่การเปลี่ยนจากสังคมโบราณที่มีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 75 เป็นเกษตรกรเข้าไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม มีการคมนาคมและการสื่อสารที่เจริญก้าวหน้าขึ้น มีการค้าขายสินค้าและบริการต่าง ๆ การจัดการทางด้านการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจ และสังคม ไม่ควรจำกัดขอบเขตอยู่ในอาณาเขตแคบ ๆ เฉพาะท้องถิ่นหรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ควรจะมีแนวโน้มกว้างไกลขึ้นไปถึงระดับชาติและระหว่างประเทศ

ทัศนคติของการมีลูกควรเปลี่ยนไปในทางที่ทำให้อัตราการเกิดของประชากรลดลง ประชากรจะได้ไม่มากเกินไป ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาของความเจริญก้าวหน้า เจ้าของที่ดินรายใหญ่เป็นกลุ่มชนที่มีรายได้เหลือใช้ ควรจะหาทางนำเงินส่วนนี้มาช่วยประเทศในการสร้างถนน โรงเรียน และสวัสดิการต่าง ๆ แทนที่จะปล่อยให้แต่ละคนมีเงินเหลือและใช้จ่ายตามความพอใจ เช่น ทัศนคติต่างประเทศ สร้างโบสถ์ สร้างวัด สร้างบ้านพักตากอากาศชายทะเล และซื้อเครื่องประดับส่วนตัว เป็นต้น

ความรู้สึกที่ว่าค่าของคนและฐานะของคนอยู่ที่การเกิดหรือตระกูลที่ให้กำเนิดเปลี่ยนไปเป็นการให้ความสำคัญกับ คุณวุฒิ ความรู้ ความสามารถ หรือความรู้ความชำนาญในการทำงานเฉพาะด้าน และที่สำคัญที่สุด ก็คือ ความเชื่อที่ว่า สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของมนุษย์เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยธรรมชาติและโดยพระเจ้า ควรจะเปลี่ยนไปสู่ความมีเหตุผล เพื่อให้คนมีความคิด มีเหตุผลและสามารถทำการผลิตได้มากขึ้น และก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

3. ขั้นที่สามของการพัฒนาคือการออกเดินทาง (Take-off)

เป็นช่วงของการเอาชนะการต่อต้านขัดขวางและอุปสรรคต่าง ๆ ของสังคมโบราณได้แล้ว เพราะสิ่งเหล่านี้ เป็น ปัญหาของความเจริญเติบโต ในขณะที่เดียวกัน พลังต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ได้แผ่ขยายไปอย่างทั่วถึงใน สังคมและสามารถทำให้มีความเจริญเติบโตได้อย่างปกติต่อไป ในช่วงของขั้นการออกเดินทางนี้ อัตราการลงทุนและการออม ทรัพย์สินอาจเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5-10 ของรายได้แห่งชาติหรือมากกว่าก็ได้ มีการลงทุนทางอุตสาหกรรมใหม่ ๆ แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ผลประโยชน์ที่ได้จากการผลิตส่วนใหญ่จะนำมาใช้ในการขยายการลงทุนต่อไปอีก การอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ที่เพิ่มขึ้นนี้จะ ช่วยให้คนมีงานทำ ในขณะที่เดียวกันจะมีความต้องการบริการต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อสนับสนุนการอุตสาหกรรมเหล่านี้ อันส่งผลทำให้คนมีรายได้สูงขึ้น มีผู้ประกอบการเพิ่มมากขึ้น มีผู้ลงทุนในภาคเอกชนมีการปรับปรุงวิธีการผลิตให้ทันสมัย และมีการใช้ ทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ได้มากขึ้น

4. ขั้นขับเคลื่อนไปสู่ความโตเต็มที่ (Drive to maturity)

เมื่อผ่านขั้นออกเดินทางมาแล้วประมาณ 40 ปี จะเป็นช่วงของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีการใช้เทคโนโลยี สมัยใหม่อย่างกว้างขวาง มีการใช้ทุนประมาณร้อยละ 10-20 ของรายได้ประชาชาติเพื่อการลงทุน ที่สำคัญคือ สามารถทำให้ ผลผลิตเพิ่มสูงกว่าอัตราการเพิ่มของประชากรอย่างมาก มีการเร่งการลงทุนทางอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ให้รวดเร็วขึ้น มีการ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคนิคการผลิตให้ก้าวหน้า มีความสามารถแข่งขันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศได้ สามารถผลิตสินค้าที่ เคยสั่งซื้อจากต่างประเทศมาก่อนได้เองภายในประเทศและมีสินค้าส่งออกใหม่ ๆ ให้สอดคล้องกัน การปรับปรุงค่านิยมหรือ สถาบันต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ให้มีลักษณะที่สนับสนุนส่งเสริม ความเจริญเติบโตหรืออย่างน้อยก็ไม่ให้เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อความเจริญดังกล่าว กระบวนการทางอุตสาหกรรมและ เทคโนโลยีอาจมีความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น โดยเปลี่ยนจากสมัยของการอุตสาหกรรมถ่านหิน เหล็ก และอุตสาหกรรมหนักทางด้าน

รถไฟ ไปสู่สมัยของเครื่องยนต์ เครื่องจักรกล เครื่องเคมี และเครื่องไฟฟ้า เหมือนอย่างประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมันนี้ เมื่อปลายศตวรรษที่ 19

5. ชั้นของการบริโภคขนาดใหญ่ (The age of high mass-consumption)

ในขั้นนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสำคัญ ๆ ที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโตเข้าไปสู่การผลิตสินค้าเพื่อการบริโภคและการบริการต่าง ๆ เช่น มีการเปลี่ยนแปลงจากอุปทานหรือการผลิตไปสู่อุปสงค์หรือความต้องการ และจากปัญหาของการผลิตไปสู่ปัญหาของการบริโภคและสวัสดิการว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้มีอาหารและบริการที่อำนวยความสะดวกสบายและความพอใจให้กับประชาชนได้ เพื่อให้ประชาชนได้รับความสุขโดยทั่วกัน ในขณะเดียวกัน ก็คงยังมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มีการเพิ่มผลผลิตทางอุตสาหกรรมอยู่ต่อไป พร้อมกับการสร้างความมั่นคงของอิทธิพลออกไปนอกอาณาเขต มีการใช้ทรัพยากรไปในทางทหารและนโยบายต่างประเทศมากขึ้น อันเป็นการสร้างชื่อเสียงของประเทศให้เป็นที่เชื่อถือ

4) ทฤษฎีการพัฒนาทวิภาค (Dual Development Theory)

ผู้ที่มีแนวความคิดคล้ายคลึงกันในเรื่องการพัฒนาทวิภาคนี้ มี ดับเบิลยู อาร์เธอร์ เลวิส (W. Arthur Lewis) กัสตาฟ เรนิส (Gustav Renis) จอห์น ซี เอช เฟิ (John C. H. Fei) และ เดล ดับเบิลยู จอร์แกนสัน (Dale W. Jorgenson) ได้กล่าวไว้ว่า “การโยกย้ายปัจจัยด้านแรงงานจากภาคการเลี้ยงตัวเอง (Subsistence sector) ไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม จะช่วยลดความแตกต่างระหว่างทั้งสองภาคดังกล่าวได้และสามารถทำให้มีบูรณาการในระดับที่สูงขึ้นอย่างทั่วถึงของระบบเศรษฐกิจ”

กัสตาฟ เรนิส (Gustav Renis) และจอห์น ซี เอช เฟิ (John C. H. Fei) ได้กล่าวไว้ในเรื่องทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยกล่าวถึงแรงงานส่วนเกินในภาคการเกษตรซึ่งมีอัตราการเกิดสูงมาก ทั้ง เรนิส และเฟิ อาศัยผลงานของเลนิน โดยเสนอตัวแบบสองภาค (Two-sector model) และสังเกตการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมหรือการลงทุนซึ่งสนับสนุนโดยมีแรงงานอย่างมากมายและราคาต่ำจากภาคเกษตรกรรม การวิเคราะห์ของเขาอาศัยขั้นตอนการออกเดินทาง (Take-off) ของการพัฒนาเศรษฐกิจของ โรสโดว์ โดยใช้เวลา 20-30 ปี เป็นการสร้างทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งมีสองขั้นตอนคือ ตอนแรกมีข้อสมมติเกี่ยวกับโครงสร้างเบื้องต้นของตัวแบบโดยเน้นการวิเคราะห์บทบาทของภาคเกษตรที่ถูกกลืนเล็ด ตอนสองลักษณะที่เริ่มจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีแรงผลักดันให้ตัวเอง กล่าวคือ มีการกระทำกิจกรรมทางด้านอุตสาหกรรมซึ่งส่วนหนึ่งมาจากแรงกระตุ้นของการมีแรงงานส่วนเกินอย่างมากมาย

ทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจทวิภาค (Development of a dual economy) อธิบายโดย เดล ดับเบิลยู จอร์แกนสัน (Dale W. Jorgenson) ในขั้นแรกได้กล่าวถึงทฤษฎีและตัวแบบที่ใช้ในระบบเศรษฐกิจที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย เช่น ทฤษฎีความเจริญเติบโต ฮาร์รอด โดมาร์ (Horrod-Domar theory of growth) ตัวแบบวงจรและความเจริญเติบโต ดิวเซนเบอร์รี่ สมิธ (Duesenbury-Smithies model of cycles and growth) ตัวแบบความเจริญเติบโตคลาสสิกใหม่ โทบินโซโล (Tobin-Solow neo-classical growth model) และตัวแบบความเจริญเติบโต แคลดอร์ (Kaldor model of growth) ซึ่งเป็นตัวแบบที่สร้างขึ้นโดยผู้รู้และเหมาะสมที่จะใช้ในสังคมที่พัฒนาทั้งหลาย ส่วนทฤษฎีที่เหมาะสมจะใช้ในสังคมกำลังพัฒนาที่คึกคักกันมากน้อย ก็คือ ทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจประชากรศาสตร์ (Economic-demographic Theory of Development) มีความแตกต่างอย่างมากระหว่างทฤษฎีทั้งสองแบบซึ่งควรใช้ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันด้วย ทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจประชากรศาสตร์มีจุดเน้นอยู่ที่การรักษาดุลยภาพระหว่างการสะสมทุนกับความเจริญเติบโตของประชากร โดยแต่ละด้านจะปรับตัวเข้าหาอีกด้านหนึ่ง ภาคสมัยใหม่ (advanced or modern sector) กับภาคล้าหลังหรือโบราณ (Backward or traditional sector) ในแต่ละภาคจะมีกิจกรรมการผลิตที่มีลักษณะของความเกี่ยวข้องระหว่างผลผลิตกับปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ ที่ดิน แรงงาน และเงินทุน ลักษณะพิเศษของทฤษฎีนี้ ก็คือ ความไม่สมประกอบในเรื่องความสัมพันธ์ของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรมปัจจัยอื่น ๆ ที่เหลือของทฤษฎีนี้ก็มี

- ความเจริญเติบโตของประชากรที่ต้องขึ้นอยู่กับผลิตผลอาหารต่อหัวและการตาย
- อัตราการเกิดที่ต้องขึ้นอยู่กับผลิตผลอาหารต่อหัว

ถ้าผลิตอาหารได้เกินความต้องการ ผลผลิตการเกษตรก็จะมีเหลือ แรงงานที่อาจจะละทิ้งที่ดินเข้ามาหางานทำในภาคอุตสาหกรรม แรงงานที่จะใช้ในภาคอุตสาหกรรมจะเพิ่มขึ้นในอัตราเท่ากับอัตราการเพิ่มขึ้นของผลผลิตการเกษตรส่วนเกินแน่นอนละ ถ้าไม่มีทุนการผลิตทางอุตสาหกรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ ครั้นมีการลงทุน การสร้างสมทุนก็จะมีความเป็นไปได้โดยอาศัยแรงงานที่เพิ่มขึ้นและการค้าระหว่างภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรมเป็นตัวช่วยความแตกต่างของค่าจ้างแรงงานของทั้ง

สองภาคจะมีอยู่และความแตกต่างกันจะเป็นตัวกำหนดการค้ำระหว่างทั้งสองภาคและเป็นตัวกำหนดอัตราการลงทุนในภาคอุตสาหกรรมด้วย

5) ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural-Functionalism Theory)

เป็นทฤษฎีทางด้านสังคมวิทยาและรัฐศาสตร์ เฟรด ดับเบิลยู ริกส์ (Fred W. Riggs) ได้อธิบายความหมายของโครงสร้างว่า เป็นแบบแผนของพฤติกรรมซึ่งได้กลายเป็นลักษณะมาตรฐานของระบบสังคม เช่น พฤติกรรมของข้าราชการในองค์การหนึ่ง ดังนั้น โครงสร้างจึงมีความหมายรวมไปถึงตัวบุคคล สิ่งของและการกระทำของคนในองค์การ รวมทั้งของคนที่มาติดต่อรับบริการจากองค์การนั้นด้วย ส่วนความหมายของหน้าที่นั้น หมายถึง ผลที่ตามมาของโครงสร้างซึ่งอาจมีส่วนทำให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างอื่น ๆ หรือระบบใหญ่ด้วย เช่น หน้าที่ของหน่วยงานเกี่ยวกับการศึกษาที่เป็นผู้กำหนดอัตราค่าเล่าเรียน กำหนดหลักสูตร และหลักเกณฑ์การเรียนการสอน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ย่อมมีส่วนกระทบไปถึงรายได้รายจ่ายของผู้ปกครอง นักเรียน รายได้ของโรงเรียน และของรัฐบาล รวมทั้งมาตรฐานความรู้ของผู้สำเร็จการศึกษาด้วย ดังนั้น หน้าที่จึงเป็นแบบแผนของการขึ้นต่อกัน (interdependence) ระหว่างโครงสร้างตั้งแต่สองแห่งขึ้นไปและเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรผันต่างๆ ด้วย

การศึกษาในสมัยก่อนนั้นมักจะกระทำกันเฉพาะในด้านของโครงสร้าง บางครั้งอาจทำให้ผู้ที่ศึกษามองไม่เห็นภาพที่แน่ชัด เช่น การศึกษาถึงระบบการปกครอง โดยพระมหากษัตริย์ในสมัยก่อน ย่อมกล่าวได้ว่าตามโครงสร้างนั้นไม่มีฝ่ายนิติบัญญัติเหมือนการมีระบบรัฐสภาในระบบการปกครองที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ทั้ง ๆ ที่สมัยนั้นพระมหากษัตริย์ก็มีอำนาจหน้าที่ทางนิติบัญญัติด้วย ดังนั้น เพื่อให้มองเห็นภาพที่ชัดเจนและถูกต้องยิ่งขึ้น จึงมีการศึกษาทางหน้าที่อีกด้านหนึ่งซึ่งจะทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์และการขึ้นต่อกัน รวมทั้งมีส่วนกระทบต่อหรือถูกกระทบโดยสิ่งแวดล้อมด้วย

การศึกษาในเรื่องโครงสร้างหน้าที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีการทำให้ทันสมัย ซึ่งมีกระบวนการของการพัฒนาจากความด้อยพัฒนาหรือสังคมดั้งเดิม (Traditional society) ไปสู่สังคมกำลังพัฒนา (Transitional society) โดย ริกส์ กำหนดชื่อให้เองว่า จากสังคมเกษตรกรรม (Agrarian society) ไปสู่สังคมกำลังพัฒนา (Prismatic society) และถึงสังคมอุตสาหกรรม (Industrial society)

สังคมดั้งเดิมมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีการแบ่งงานกันทำตามความรู้เฉพาะด้าน ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงพัฒนาแล้วจะเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่มีการแบ่งงานกันทำตามความรู้เฉพาะด้านอย่างชัดเจน

6) ทฤษฎีความเป็นเหตุเป็นผล (Causation Theories)

วิธีการอธิบายแนวนี้ เรียกว่า ทฤษฎีตัวแปรที่ก่อให้เกิดผลเด็ดขาด (Single Crucial Variable Theories) โดยกัสตัส เอ. ฟาปานเนค (Guatab F. Fapanek) ทั้งนี้ เพราะทฤษฎีเหล่านี้เน้นปัจจัยอย่างเดียวที่เป็นสาเหตุความด้อยพัฒนา แต่ก็ได้เป็นทฤษฎีที่ถือว่าสาเหตุอันเดียว เพราะทุกทฤษฎีเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีกระบวนการที่สลับซับซ้อนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของปัจจัยมากมายหลายอย่าง แต่มีอยู่เพียงอย่างหนึ่งที่สำคัญมากและเป็นตัวที่อธิบายถึงความยากลำบากทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏอยู่ในอัตราความเจริญเติบโตที่เป็นอยู่ขณะนี้

ปัจจัยที่ฟาปานเนค เอย์ชื่อถึง ได้แก่

1. สภาพอากาศเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งตามทฤษฎีอาณานิคมและได้รับการสนับสนุนต่อมาอีกว่าเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง แต่ตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัยแล้ว สภาพอากาศมิได้ส่งผลให้เกิดความด้อยพัฒนา เพราะยังไม่มีเหตุผลที่จะอธิบายได้อย่างพอเพียง

2. การสะสมทุนที่ยังไม่พอเพียง สาเหตุของการสะสมทุนที่ยังไม่พอเพียงนี้มีความเห็นแตกต่างกันออกไป บางคนก็กล่าวว่า มาจากการขาดความสามารถในการออมอันทำให้มวลชนทั้งชาติตกอยู่ในวงจรความชั่วร้ายแห่งความยากจน บางคนก็มีความเห็นว่า บรรยากาศการลงทุนไม่มีและขาดแรงกระตุ้น เพราะเหตุว่าตลาดในประเทศกำลังพัฒนามีขนาดเล็กเกินไป ไม่พอเพียงที่จะทำได้เงินมาลงทุน นักวิชาการบางคนก็กล่าวว่า ประเทศกำลังพัฒนามีภาคการเงินที่ขาดประสิทธิภาพ ไม่มีความสามารถที่จะทำหน้าที่ในการแปรสภาพการออมทรัพย์ให้ไปสู่การลงทุน เมื่อขาดแคลนความสามารถของภาคการเงินดังกล่าวจึงทำให้ทั้งการออมทรัพย์และการลงทุนเป็นไปไม่ได้

3. ปัจจัยสำคัญอีกประการเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง คือ การขาดคุณภาพของคนเป็นปัญหาที่มีนักวิชาการกล่าวถึงเสมอและเป็นปัญหาพื้นฐาน เพราะคนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนามาก นอกจากจะไม่มีคุณภาพทางด้านความรู้

ความสามารถแล้ว ยังขาดคุณภาพด้านศีลธรรมจรรยาอันเป็นความต้องการพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ด้วย ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะคุณภาพของมนุษย์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาซึ่งมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

(1) การขาดแคลนแรงงานที่มีประสบการณ์ ความรู้ และทักษะ ในประเทศกำลังพัฒนามีแรงงานจำนวนมาก แต่ไม่มีความรู้ ไม่มีประสบการณ์ และไม่มีฝีมือ

(2) การขาดแคลนผู้ประกอบการในภาคเอกชน ไม่มีนักธุรกิจและนักลงทุนที่มีความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์เพียงพอ

(3) ความสามารถในการตัดสินใจและการบริหารหรือการจัดองค์การที่ใช้ความรู้วิทยาการก้าวหน้าที่มีระบบ และใช้หลักวิชายังมีน้อย

4. ปัจจัยทางด้านสังคมวิทยา กล่าวคือ โครงสร้างทางสังคม (social structure) มีลักษณะดั้งเดิมโบราณ เช่น มีครอบครัวขนาดใหญ่ (Extended family) แบบตะวันออก คือ มีทั้ง พ่อ แม่ ลูก พ่อตา แม่ยาย พ่อของพ่อ ลูกของลูก ลูกของหลาน บางครั้งมีลูกหลานของพี่น้องของพ่อหรือแม่และญาติพี่น้องอื่น ๆ อยู่ในครอบครัวด้วย รวมกันแล้วมากกว่า 10 คน ยิ่งกว่านั้นยังมีการถ่ายทอดความคิดความเชื่อและวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษต่าง ๆ กันอีกด้วย สิ่งดังกล่าวเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาและควมมีเหตุมีผลที่ถูกต้อง ทั้งยังเป็นตัวสกัดกั้นพฤติกรรมที่มีเหตุมีผลทางเศรษฐกิจ คนจะมีความเชื่อ มีค่านิยม และพฤติกรรมที่นำไปสู่การเพิ่มขึ้นของประชาชนอย่างมากมาย อันเป็นผลทางลบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

5. ปัจจัยภายนอกอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นกับการมีความสัมพันธ์กับต่างชาติหรือองค์การระหว่างประเทศไม่ว่าจะทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยา และการบริหาร มีความเชื่อกันอยู่ว่าประเทศพัฒนาแล้วที่มีอำนาจสามารถที่จะแสวงประโยชน์จากประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาได้มากกว่าในรูปแบบต่าง ๆ กัน ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สองมักจะมีอาศัยวิธีการแบบเมืองขึ้นหรืออาณานิคม ต่อมาเริ่มมีความคิดว่าเป็นการแสวงประโยชน์โดยวิธีการพึ่งพา เป็นต้น

7) ทฤษฎีการแก้ปัญหา (Solution Theories)

ตามทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์แล้วได้มีการคิดค้นถึงกลยุทธ์ของการพัฒนาขึ้นมาหลาย ๆ อย่างโดยเน้นในด้านการลงทุน การเงิน การคลัง และการค้าระหว่างประเทศ กลยุทธ์ที่กล่าวถึงกันมาก ก็คือ กลยุทธ์คอขวด (Bottleneck strategies) ซึ่งมีสาระสำคัญอยู่ที่การวิเคราะห์ถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาและการเอาชนะปัญหาหรือปัจจัยเหล่านั้นอย่างไรก็ตาม มีความเห็นแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องของการแก้ปัญหาและแนวคิดในเรื่องกลยุทธ์ดังกล่าว

ทฤษฎีเกี่ยวกับการลงทุน (Investment Theory) คงยังมีความคิดความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องของการลงทุนว่าควรจะทำในลักษณะใด และจะให้ความสำคัญกับปัจจัยอะไรก่อนหรือระหว่างการเกษตรและการอุตสาหกรรม โครงการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่หรือจะพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดย่อม เป็นต้น จึงมีแนวคิดต่าง ๆ กัน คือ

8) ทฤษฎีการสะสมทุน

ทฤษฎีการสะสมทุนหรือทฤษฎีการลงทุนในลักษณะนี้ เป็นไปตามตัวแบบความเจริญเติบโต ฮาร์รอด-โดมาร์ (Harrod-Domar Growth Model) ซึ่งมีแนวความคิดที่สำคัญ คือ

- การลงทุนจะเพิ่มขึ้น เมื่อประเทศมีการออมสูงขึ้น
- การลงทุนเท่ากับการออมและเป็นเงื่อนไขให้เกิดความเจริญเติบโต
- อัตราการออมจะเป็นปฏิภาคโดยตรงกับอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเป็นปฏิภาคผกผันกับ

อัตราส่วนระหว่างทุนกับผลผลิตที่ใช้ในการผลิตต่อหน่วย

- การลงทุนจะทำให้เกิดการผลิตสูงขึ้นซึ่งเป็นผลทางด้านปริมาณของ เครื่องใช้ สินค้า และบริการมากตามไปด้วย
- การลงทุนทำให้คนมีรายได้ และมีความต้องการที่จะบริโภคและอุปโภค รวมทั้งทำให้มีการลงทุนต่อไปอีกด้วย
- การลงทุนตามแนวความคิดดังกล่าวนี้ ถือว่า ระบบเศรษฐกิจมีเพียงสาขาเดียว มีการจ้างงานเต็มที่ไม่มี การเสี้อราคาของทุน และไม่มีการค้าขายระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ หมายถึง การเพิ่มขึ้น

ของผลผลิต ปัจจัยการผลิตและประสิทธิภาพของการผลิต

ข้อสมมติฐานของ ฮาร์รอด-โดมาร์ มีดังนี้

- ระบบเศรษฐกิจมีเพียงสาขาเดียว (single sector)

- ไม่มีการเสื่อมราคาของทุน
- ไม่มีการค้าขายระหว่างประเทศ
- มีการจ้างงานเต็มที่

ทฤษฎีความเจริญเติบโตของ มหาลูนอบิส (Mahalunobis) ซึ่งเชื่อเหมือนกับ ฮาร์รอด-โดมาร์ คือ “การลงทุนจะเพิ่มขึ้นได้เมื่อประเทศมีอัตราการออมสูงขึ้น และการส่งออกที่เพิ่มขึ้นนี้จะมีผลทำให้ระดับรายได้ประชาชาติและการบริโภคสูงขึ้นด้วย”

ทฤษฎีนี้พิจารณาถึงระบบเศรษฐกิจ 2 สาขาหลัก คือ

- สาขาที่ผลิตปัจจัยประเภททุน
- สาขาที่ผลิตสินค้าเพื่อการบริโภค

ทฤษฎีนี้เน้นการผลิตปัจจัยประเภททุนมาก

9) ทฤษฎีแรงผลักดันสำหรับการพัฒนา (Big Push Theory)

เป็นทฤษฎีที่เน้นการสะสมทุนและการลงทุนเพื่อการพัฒนาเช่นเดียวกับของ ฮาร์รอด-โดมาร์ และ มหาลูนอบิส นอกจากนี้ โรเซนสแตน-โอดัน (Rosenstein-Todan) ยังได้เสนอว่าในประเทศที่ด้อยพัฒนานั้น จะต้องมีการลงทุนขนาดใหญ่ในตอนเริ่มต้น เพื่อผลักดันให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนา มิฉะนั้น จะเอาชนะปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศด้อยพัฒนาไม่ได้

ดังนั้น จึงต้องลงทุนในกิจการอุตสาหกรรมหลาย ๆ อย่างไปพร้อมกัน เพราะสินค้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่ผลิตขึ้นนั้นต้องพึ่งพาอาศัยกัน

10) ทฤษฎีความเจริญเติบโตอย่างสมดุล (Balanced Growth Theory)

หมายถึง การลงทุนพร้อม ๆ กันหลาย ๆ ด้านให้มีความสอดคล้องสนับสนุนกัน ทั้งในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม สินค้าอุปโภคบริโภคและสินค้าประเภททุน สินค้าเข้าและสินค้าออก อุปสงค์และอุปทานของระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งโครงสร้างพื้นฐานด้วย

ผู้มีแนวคิดทางด้านนี้ ได้แก่ แรกนา เนอร์คเซ (Ragnar) กล่าวว่า “การลงทุนจะต้องกระทำขึ้นในทุกส่วนของระบบเศรษฐกิจโดยพร้อมเพรียงกันเพื่อขจัดปัญหาตลาดที่มีขนาดเล็ก

แรกนา เนอร์คเซ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบสมดุล ทั้งนี้ เพราะว่าประเทศด้อยพัฒนาที่จะทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยอาศัยความต้องการจากภายนอกประเทศในการซื้อสินค้าพื้นฐานนั้นเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ดังนั้น การส่งออกสินค้าออกไปขายในตลาดระหว่างประเทศจึงไม่สามารถช่วยให้เกิดการพัฒนาดได้ แต่ต้องไม่หมายถึงประเทศด้อยพัฒนาทั้งหมด บางประเทศอาจอยู่ในข่ายยกเว้น เช่น คูเวต และอิรัก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม งานสำคัญที่ต้องทำ ก็คือ การเพิ่มผลผลิตเพื่อขายทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดที่อื่น ๆ ด้วย เพราะตลาดภายในแคบและคนไม่มีอำนาจการซื้อ ทั้งยังไม่เป็นระบบตลาดที่สมบูรณ์เหมือนประเทศที่พัฒนาแล้วด้วย ดังนั้น การแก้ปัญหา คือ ต้องทำการลงทุนแบบสมดุล คือ มีการอุตสาหกรรมหลาย ๆ ด้าน คนก็จะได้งานทำมากขึ้น สามารถผลิตได้เพิ่มขึ้น มีเงินลงทุนมากขึ้น ปรับปรุงเทคนิคให้ก้าวหน้าได้ อำนาจการซื้อของคนสูงขึ้น โดยวิธีการดังกล่าว การผลิตและการซื้อสินค้าต่าง ๆ กันจะสนับสนุนและส่งเสริมซึ่งกันและกันอันเป็นการขยายตลาดให้กว้างขึ้น การพัฒนาอุตสาหกรรมก็เป็นไปได้และทำให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

โรเซนสแตน โอดัน นอกจากสนับสนุนการพัฒนาแบบผลักดันแล้ว ยังเห็นว่า การลงทุนหลาย ๆ ด้านอย่างพร้อมเพรียงกันนี้จะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น แม้กระจายไปทุกสาขาในระบบเศรษฐกิจ มีผลผลิตเพิ่มขึ้นและมีความต้องการในสินค้าต่าง ๆ ด้วย

โรเซนสแตน โอดัน ได้เสนอทฤษฎีแรงผลักดันสำหรับการพัฒนา โดยอธิบายเหตุผลว่าประเทศด้อยพัฒนานั้นมีปัญหาและอุปสรรคต่อการพัฒนามากมายหลายอย่าง กล่าวคือ การขาดแคลนนักลงทุนที่มีความสามารถ ขาดแคลนทรัพยากรที่จะนำมาใช้ในการลงทุน รวมทั้งขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น เช่น ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า และโทรศัพท์ ที่สำคัญยิ่งคือความสามารถในการออมทรัพย์ของประชากร ดังนั้น การที่จะมีโครงการพัฒนาและดำเนินการให้โครงการเป็นไปได้นั้น จำเป็นที่ต้องใช้ทุนอย่างมากมาในตอนต้นเพื่อผลักดันเข้าสู่กระบวนการพัฒนา เปรียบเทียบกับการเล่นขึ้นจากพื้นดินของเครื่องบินที่ต้องใช้ความเร็วและพลังงานอย่างมาก และจะต้องทำเป็นแผนงานการลงทุนที่มีความครอบคลุม (comprehensive

investment program) โดยจะต้องมีโครงสร้างพื้นฐานให้ครบถ้วนพอเพียงไว้รองรับการลงทุนดังกล่าวด้วย และทุนที่ใช้คงต้องได้มาจากต่างประเทศ ส่วนแรงงานนั้นได้จากภายในประเทศ

อย่างไรก็ตาม การนำเอาแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในประเทศกำลังพัฒนาอาจมีปัญหาบางประการที่สำคัญ คือ ประเทศเหล่านี้มีทรัพยากรไม่พอเพียงที่จะใช้ในการพัฒนาหลาย ๆ ด้านหรือทุกด้านดังกล่าว ทางออกที่หลาย ๆ ประเทศทำกันก็คือ การแสวงหาทรัพยากรเพื่อใช้ในการพัฒนาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศที่พัฒนาแล้ว และส่วนมากจะเป็นการกู้เงิน เมื่อกู้มามาก ความสามารถในการใช้หนี้มีน้อยก็อาจทำให้เป็นปัญหาระยะยาวได้ ในด้านการจัดการเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนักในกาที่จะพัฒนาให้ทุกด้านไปด้วยกันได้อย่างสอดคล้องต้องกัน ทั้งนี้ จะต้องทำให้ส่วนประกอบทุกอย่างเปลี่ยนแปลงและดำเนินไปให้ถูกต้องสอดคล้องทั้งด้านสถานที่ เวลา ปริมาณ และคุณภาพ มีการจัดการและการควบคุมที่ดีมีประสิทธิภาพเกี่ยวกับการลงทุน และการดำเนินการต่าง ๆ ในเรื่องการลงทุนตามแบบสมดุลนี้

11) ทฤษฎีความเจริญเติบโตอย่างไม่สมดุลภาพ (Unbalanced Growth Theory)

มีสาระสำคัญ คือ การพัฒนาของประเทศด้อยพัฒนานั้น ควรเริ่มจากการลงทุนขนาดใหญ่ในสาขาเศรษฐกิจที่เป็นยุทธศาสตร์หรือเป็นสาขานำการพัฒนาให้กับสาขาอื่น ๆ เช่น สาขาโครงสร้างพื้นฐาน

การพัฒนาแนวนี้ อาจทำให้เกิดการขาดดุลยภาพ (Disequilibrium) ขึ้นในระบบเศรษฐกิจ แต่สามารถปรับตัวได้ถ้ารัฐบาลใช้มาตรการที่เหมาะสม

สาขาที่ควรเป็นยุทธศาสตร์ควรเป็นอุตสาหกรรมที่ผลิตสินค้าสำเร็จรูปหรือเกือบสำเร็จรูป เพื่อการบริโภคและอุปโภค อุตสาหกรรมประเภทนี้จะทำให้มีการผลิตสินค้าชั้นกลางและขั้นพื้นฐานเพื่อนำมาใช้ในอุตสาหกรรมยุทธศาสตร์ต่อไป

ในปี ค.ศ. 1958 อัลเบิร์ต โอ. เฮลซ์แมน ได้เสนอทฤษฎีการพัฒนาความเจริญเติบโตอย่างไม่สมดุล โดยมีแนวคิดสำคัญว่า “การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนานั้น ควรเริ่มจากการลงทุนพัฒนาขนาดใหญ่ในสาขาเศรษฐกิจที่เป็นยุทธศาสตร์หรือสาขานำการพัฒนาในสาขาอื่น เช่น สาขาการสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนา และเฮลซ์แมน เชื่อว่าการลงทุนพัฒนาในสาขาใดสาขาหนึ่งที่จะถือเป็นสาขานำได้นั้นจะต้องสามารถทำให้การอุตสาหกรรมอื่น ๆ ตามมาในภายหลังอันเกิดการมีอุตสาหกรรมสาขาแรกดังกล่าว และในตอนท้ายย่อมทำให้มีการอุตสาหกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้นและเกิดการพัฒนาในที่สุด

นอกจากนี้ เฮลซ์แมน ยังถือว่าประเทศกำลังพัฒนามีทรัพยากรไม่พอเพียงอันเป็นสาเหตุที่ทำให้ด้อยพัฒนาและการพัฒนาอย่างไม่สมดุลนี้เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไป ดังนั้น จึงเป็นไปได้ยากที่จะทำให้มีเศรษฐกิจขนาดใหญ่ทันสมัยในระบบเศรษฐกิจที่ล้าสมัย ความขาดแคลนที่สำคัญได้แก่ การขาดความสามารถที่จะเข้าใจและตัดสินใจในการลงทุน แม้จะมีโอกาสอยู่ก็ทำไม่ได้ การแก้ปัญหาจึงควรกระทำโดยการสร้างสถานการณ์เพื่อบีบให้คนตัดสินใจลงทุน สถานการณ์ดังกล่าวทำได้โดยทำให้ภาคทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน กล่าวคือ ทำบางส่วนของเศรษฐกิจให้เจริญเติบโต ความขาดแคลนในภาคที่เป็นส่วนประกอบจะมีแรงบังคับให้เกิดความเจริญเติบโตตามไปด้วยโดยการลงทุน ดังนั้น ภาคหรือส่วนที่จะนำมาพัฒนาจึงควรได้รับการคัดเลือกให้เป็นที่น่าพอใจว่าจะเป็นส่วนที่ทำให้มีการลงทุนตามในด้านอื่น ๆ รัฐบาลย่อมจะต้องเป็นผู้จัดหาโครงสร้างพื้นฐานให้พอเพียงอันเป็นการอำนวยความสะดวกให้กับผู้ลงทุน อย่างไรก็ตาม การมีโครงสร้างพื้นฐานเป็นเพียงเครื่องอำนวยความสะดวกเท่านั้น มิได้เป็นสถานการณ์ที่จะบีบให้มีการลงทุนเกิดขึ้น สิ่งที่เราควรทำอาจจะเป็นการใช้ปัจจัยอย่างอื่น เช่น เงินช่วยเหลือและมาตรการด้านภาษี เป็นต้น

2. ทฤษฎีจักรวรรดินิยม (Theory of Imperialism)

วิธีการทางทฤษฎีที่จะกล่าวต่อไปนี้ สรุปรมาจากส่วนหนึ่งของแนวความคิดเกี่ยวกับลัทธิจักรวรรดินิยม ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการสอนของพวกนิยมนาร์กส์และทฤษฎีจักรวรรดินิยมของ โรซา ลักเซมเบิร์ก (Rosa Luxemburg) และ วลาดิมีร์ ไอ เลนิน (Wladimir I. Lenin) โดยมีสาระสำคัญในเชิงข้อเสนอว่า ระบบทุนนิยมสามารถผ่อนผันการพังทลายมาจนถึงขณะนี้ได้ก็โดยการทำให้ประเทศที่มีได้เป็นอุตสาหกรรมทั้งหลายขึ้นต่อระบบทุนนิยมได้ โดยอาศัยกระบวนการของการทำให้ประเทศอื่นเป็นอาณานิคมของตนหรือการใช้อำนาจรูปแบบอื่น ๆ และบังคับให้ประเทศเหล่านั้นเปิดตลาดสำหรับขาดสินค้าและทำการลงทุนหาผลประโยชน์ การตกต่ำลงของระบบนี้เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการแผ่ขยายของระบบทุนนิยมเหล่านี้ทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม ที่มีแนวโน้มไปสู่ขบวนการปลดปล่อยแห่งชาติขึ้นและลัทธิทุนนิยมก็จะสูญเสียวินิจฉัยสำคัญยิ่งไปในที่สุด

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทฤษฎีจักรวรรดินิยมดังกล่าวได้ขยายตัวออกมาเป็นทฤษฎีการพัฒนา โดยมีกลยุทธ์ทางความคิดที่แตกต่างออกไป แต่ยังคงมีวิธีการวิเคราะห์เหมือนเดิม สาระสำคัญของทฤษฎีพัฒนาแนวใหม่จะเห็นได้จากข้อเสนอ

ที่ว่าความยากจนในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเกิดจากการแสวงประโยชน์ของประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นผู้จัดให้มีระบบ การขึ้นต่อกันระดับโลกขึ้น ซึ่งมีโครงสร้างที่ประกอบไปด้วยประเทศโลกที่สามเป็นบริวารทางการเมืองเป็นตลาดสินค้า และ กลายเป็นดินแดนที่มีความสำคัญต่อการผลิตตามรูปแบบของทุนนิยมที่มีพลวัตต่อไป

เนื่องจากมีขบวนการและความเคลื่อนไหวในประเทศอาณานิคมต่าง ๆ เพื่อให้ได้อิสระเสรี ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ มักจะได้รับการสนับสนุนโดยผู้ที่ต่อต้านจักรวรรดินิยมและทุนนิยม จึงเป็นเหตุให้ระบบทุนนิยมต้องปรับเปลี่ยนกลวิธีโดยยกเลิก ระบบการปกครองแบบอาณานิคมไปใช้ในการควบคุมที่นุ่มนวลกว่า ส่วนวัตถุประสงค์ของการเป็นจักรวรรดินิยมคงยังมีอยู่ เหมือนเดิม เพราะพวกศักดินาและคนชั้นสูงของประเทศด้อยพัฒนายังคงมีพฤติกรรมที่สนับสนุนระบบดังกล่าวอยู่ ดังนั้น ระบบ นี้จึงไม่มีทางที่จะล้มเลิกไปโดยสมัครใจ จึงพอสรุปสาระสำคัญของทฤษฎีจักรวรรดินิยมได้อีกตอนหนึ่งว่าตราบใดที่สภาพการ ดำรงอยู่ของประเทศโลกที่สามเป็นเช่นนี้จะไม่มีความเป็นไปได้ในการจะเอาชนะความด้อยพัฒนา นอกเสียจากจะมีการปฏิวัติ แห่งชาติเพื่อล้มล้างโครงสร้างทางสังคมเก่าแก่ดั้งเดิมที่มีอยู่เสียและกำจัดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาของประเทศกำลังพัฒนากับ ประเทศทุนนิยมเสียด้วย ทั้งนี้ เพื่อเตรียมตัวที่จะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามแนวทางของทฤษฎีจักรวรรดินิยมต่อไป ซึ่งมีอยู่ 2 ยุทธศาสตร์ คือ

1. ยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาตามลัทธิมาร์กส์ของสหภาพโซเวียต ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม การพัฒนาที่ไม่ใช่ทุนนิยมตาม กระบวนการพัฒนาดังกล่าวนี้ ถือว่าโครงสร้างต่าง ๆ ของประเทศด้อยพัฒนายังไม่ยอมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบสังคมนิ ยมได้ จึงจำเป็นต้องทำการปรับปรุงพลังการผลิตเสียก่อน นั่นก็คือ จะต้องพัฒนาแรงงาน ทรัพยากรธรรมชาติและความรู้ทาง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งเป็นส่วนประกอบของพลังการผลิตดังกล่าว เมื่อเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตได้แล้ว จึงทำให้การ ปฏิวัติแห่งชาติเพื่อปลดปล่อยให้พ้นจากลัทธิทุนนิยม ทั้งนี้ การกระทำดังกล่าวมาจะต้องได้รับคำแนะนำช่วยเหลือทั้งทาง การเมืองและทางเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิดจากประเทศสังคมนิยม จึงจะทำให้การพัฒนาเป็นไปได้ การพัฒนาแบบนี้มุ่งสู่ลัทธิสังคมนิ ยมโดยยึดสหภาพโซเวียตเป็นต้นแบบ

2. ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่เป็นไปตามเจ้าลัทธินี้เป็นผลงานของ พอล เอ. บาร์น (Paul A. Baran) และ พอล เอ็ม. สวีซี (Paul M. Sweezy) ซึ่งปฏิเสธต้นแบบของสหภาพโซเวียต เพราะไม่มีความเหมาะสมกับสภาพที่เป็นอยู่ในประเทศกำลัง พัฒนา การที่จะนำเอาต้นแบบที่เน้นเรื่องการเมืองมากเกินไป ในขณะที่เดียวกัน ก็ละเลยการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจและสังคมไป อย่างมาก

1) ทฤษฎีพึ่งพา (Dependency Theory)

เอ. โอ. เฮอร์แมน (A. O. Hirschman) ได้ศึกษาความเป็นมาของแนวคิดในประเทศกำลังพัฒนาพบว่าแนวคิดหลัก ของพวกลาตินอเมริกา ซึ่งแบ่งได้ 2 แนว คือ

แนวแรก เป็นการอธิบายภาวะด้านปรัชญาและจิตวิทยา โดยมีความเห็นว่าปรัชญาชีวิตและลักษณะประจำตัวของ มนุษย์บางประการเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา ได้แก่ ความเกียจคร้าน ความขี้มึนเศร้า ความถือตัว การต่อต้านวัตถุนิยม และการ เชื้อในจิตและวิญญาณ เป็นต้น

แนวที่สอง เป็นการกล่าวหาประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายว่าแสวงประโยชน์และทำให้ประเทศลาตินอเมริกาด้อย พัฒนา

ที. โดส ซานโตส (T. DosSantos) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาไว้ดังนี้ “การพึ่งพา หมายถึง สถานการณ์ที่ เศรษฐกิจของประเทศตกอยู่ภายใต้เงื่อนโซ่ของการพัฒนา และขึ้นอยู่กับ การขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตัวเองให้ได้ของ ประเทศอื่น” และมีลักษณะพึ่งพาทั้งในทางวัฒนธรรม สังคม การเมือง และเศรษฐกิจต่อประเทศทุนนิยมตะวันตก โดยเฉพาะ ทางเทคโนโลยี ความเชี่ยวชาญ ทุน สินค้าประเภททุน และตลาดสินค้าสำหรับส่งออก เป็นต้น

ผู้นิยามแนวคิดการพึ่งพาทั้งหลายมีความเห็นว่า ความด้อยพัฒนานั้นเกิดขึ้นจากการที่ประเทศส่วนใหญ่ของโลกที่ สามถูกดึงเข้าร่วมในระบบทุนนิยมระหว่างประเทศในฐานะประเทศบริวารของประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายและทำให้โครงสร้าง ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโลกที่สามเอื้ออำนวยต่อการถูกแสวงประโยชน์โดยประเทศพัฒนาแล้วดังกล่าว ยิ่งกว่านั้น โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมยังไม่ส่งเสริมการพัฒนาแบบทุนนิยมอีกด้วย ไดอิตอร์ เสงหาส (Dieter Seenghaas) เรียก ประเทศเหล่านี้ว่า “ทุนนิยมง่อย” ที่เรียกเช่นนี้ เพราะไม่มีสินค้าประเภททุน (capital goods) ที่ผลิตเองได้ ต้องไปอาศัย ประเทศพัฒนาแล้วโดยการนำเข้า จึงกลายเป็นตลาดสำคัญของสินค้าจากประเทศพัฒนาแล้ว ในขณะเดียวกันก็ส่งวัตถุดิบไปให้ ประเทศดังกล่าว ลักษณะเช่นนี้ยังเกิดขึ้นภายในประเทศด้อยพัฒนาระหว่างชนบทกับเมืองด้วย

การศึกษาทฤษฎีฟิงพามีอยู่ 3 แนวทางด้วยกัน และทุกแนวทางต่างมีท่าทีของการต่อต้านจักรวรรดินิยมอยู่ด้วย ทั้งนี้ คือ

แนวทางแรก ได้แก่ การศึกษาแบบทุนนิยม โดยรวมเอาแนวนิยมต่าง ๆ เช่น ทศนะของการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง ความเป็นชาตินิยม โครงสร้างนิยมและพัฒนานิยมเข้าด้วยกัน แม้จะมีลักษณะของการต่อต้านจักรวรรดินิยม แต่ก็ยังมองเห็นโอกาสที่จะพัฒนาตามแนวทางของทุนนิยมต่อไปได้ โดยการปรับปรุงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองกับประเทศพัฒนาแล้วเสียใหม่ เพื่อมิให้ถูกเอาเปรียบทางผลประโยชน์หรือมูลค่าส่วนเกินไปมากนัก ทฤษฎีที่นำมาใช้วิเคราะห์ของแนวทางนี้ คือ ทฤษฎีโครงสร้างนิยม ซึ่ง ออสวัลโด ซังเกล (Oswaldo Sunkel) ได้ทำการศึกษาทั้งปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศและระบบทุนนิยมโลก เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความพัฒนาและความด้อยพัฒนานั้น คือ แต่ละด้านของเหรียญเดียวกัน ดังนั้น การพัฒนา ความด้อยพัฒนา การพึ่งพา ความตกต่ำ และความแตกต่างทางพื้นที่ ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมโลกเดียวกัน

การแก้ไขอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมโลกนี้ ทำให้เกิดการแบ่งขั้วเป็นศูนย์กลางและบริวารทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศ มีการได้เปรียบแบบพึ่งพาเกิดขึ้น

แนวทางที่สอง คือ การศึกษาแบบมาร์กซิสต์ โดยเน้นความสำคัญของภาวะนามธรรม เพราะเชื่อว่าการทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงนั้น จำเป็นจะต้องกำหนดตัวแบบหรือสมมติฐานขึ้นมาก่อน แล้วจึงทำการรวบรวมตัวเลข ข้อมูล และหลักฐานต่าง ๆ ของสภาพที่เป็นจริงมาอธิบายเปรียบเทียบให้เห็นนักทฤษฎีคนสำคัญที่ได้ทำการศึกษาตามแนวมาร์กซิสต์นี้ ได้แก่ อังเดร จี. แฟรงค์ (Andre G. Frank) ซึ่งสรุปความคิดได้ดังนี้

(1) การพัฒนาเศรษฐกิจของแต่ละประเทศจะไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องแบบเดียวกัน ประเทศด้อยพัฒนาขณะนี้ไม่ได้อยู่ในขั้นตอนที่ประเทศพัฒนาแล้วเคยผ่านมาก่อน และประเทศพัฒนาแล้วก็ไม่เคยด้อยพัฒนาแบบนี้มาก่อน แม้จะเคยเป็นประเทศที่ไม่พัฒนามาก่อนก็ตาม

(2) ความด้อยพัฒนาได้สะท้อนถึงโครงสร้างของประเทศด้อยพัฒนา แต่เป็นผลทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับประเทศศูนย์กลางอันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างการขยายระบบทุนนิยมโลกอันทำให้มีการแสวงประโยชน์จากแรงงานของประเทศบริวารผ่านทางการค้าที่ผูกขาด มีการทำลายระบบเศรษฐกิจและสังคมที่เลี้ยงตัวเองได้ (Self-subsistence) ของประเทศด้อยพัฒนาและเปลี่ยนประเทศด้อยพัฒนาเป็นแหล่งการสะสมทุนของประเทศศูนย์กลางและการพัฒนาของประเทศศูนย์กลาง

(3) แฟรงค์ได้ตั้งสมมติฐานของการศึกษาไว้ดังนี้

ก) สิ่งที่แตกต่างกันในการพัฒนาระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศด้อยพัฒนา ก็คือ ประเทศพัฒนาแล้วไม่เคยเป็นบริวาร แต่ประเทศด้อยพัฒนากำลังเป็นบริวารและมีข้อจำกัดหลายประการ

ข) ประเทศบริวารจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมดั้งเดิม ถ้ามีความผูกพันกับประเทศศูนย์กลางน้อยที่สุด

ค) ภูมิภาคที่ด้อยพัฒนาและมีลักษณะของสังคมศักดินามากที่สุดอยู่ในขณะนี้ก็เพราะเคยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดมากกับเมืองหลักหรือประเทศศูนย์กลางมาก่อน

แฟรงค์ได้เสนอให้ประเทศในลาตินอเมริกาแยกตัวอย่างเด็ดขาดออกจากความสัมพันธ์แบบศูนย์กลางกับบริวาร โดยการปฏิวัติทางสังคมนิยม

แนวทางที่สาม คือ การศึกษาที่ใช้ทั้งแนวแรกและแนวที่สอง ใช้แนวทางโครงสร้างทุนนิยมสำหรับวิเคราะห์และอธิบายสถานการณ์ที่เป็นรูปธรรมของการพึ่งพา และใช้แนวทางมาร์กซิสต์สำหรับกำหนดภาวะหรือตัวแบบนามธรรมของการพึ่งพา แนวคิดหลัก ก็คือ สภาพเฉพาะของสิ่งหนึ่งจะถูกกำหนดเงื่อนไขโดยสภาพทั่ว ๆ ไป และใช้แนวคิดนี้กำหนดลักษณะที่แตกต่างกันของการพึ่งพา ซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก (ลักษณะการพึ่งพาเป็นสภาพเฉพาะ ส่วนกระบวนการขยายตัวของระบบทุนนิยมโลกเป็นสภาพทั่วไป)

เนื่องจากทฤษฎีฟิงพานี้มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกันเป็นกลุ่ม ๆ ยังไม่เป็นทฤษฎีที่เป็นแนวเดียวกันในหลาย ๆ ประเด็น แต่ก็พอจะกล่าวถึงแนวคิดร่วมได้ว่ามีลักษณะสำคัญอะไรบ้าง ดังนี้

ประการแรก ได้แก่ สภาพเศรษฐกิจของประเทศบริวารอยู่ในภายใต้สิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศหรือเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลก การวิเคราะห์และทำความเข้าใจเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ จึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่มีกับประเทศศูนย์กลางด้วย ซึ่งมักจะเป็นความสัมพันธ์ที่เสียเปรียบ

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ของชนชั้นนำในประเทศบริวารกับประเทศศูนย์กลาง นอกจากจะมีลักษณะในการกอบโกยผลประโยชน์จากประเทศบริวารแล้ว ชนชั้นนำยังมีผลประโยชน์ร่วมกัน และมีการเลียนแบบการดำรงชีวิตจากกันด้วย

ประการที่สาม ความไม่เท่าเทียมกันของประเทศสองกลุ่มจะมีมากขึ้น ทั้งในระดับระหว่างประเทศ ชนชั้น ภาค และกลุ่มชน คนรวยก็ยิ่งรวย คนจนจะจนมากขึ้น มีความแตกแยกและขัดแย้งกันภายในสังคม

2) ทฤษฎีความด้อยพัฒนา (Underdevelopment Theory)

แนวความคิดเกี่ยวกับความด้อยพัฒนามีพื้นฐานเริ่มต้นคล้ายคลึงกับแนวความคิดเกี่ยวกับการพึ่งพา นักวิชาการบางคนถือว่า ทั้งสองแนวความคิดมีความหมายเหมือนกัน แต่อีกกลุ่มหนึ่งถือว่า ทั้งสองแนวความคิดควรแยกการอธิบายออกจากกัน ส่วน โรนัลด์ เอช ซิลโคท กล่าวว่า ทฤษฎีความด้อยพัฒนามีแนวโน้มแตกต่างกันหลายอย่าง เช่น ลาอูล พรีบิช (Raul Prebisch) และนักเศรษฐศาสตร์อื่น ๆ ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับคณะกรรมการทางเศรษฐกิจสำหรับอเมริกาใต้ในองค์การสหประชาชาติ ครั้งหนึ่งได้อธิบายว่า การพัฒนาทุนนิยมของประเทศอาจทำได้โดยการผลิตสินค้าขึ้นมาแทนการสั่งเข้าจากต่างประเทศ ซึ่งจะทำให้มีชนชั้นกลาง การค้า และการอุตสาหกรรมขึ้นมาใหม่

อังเดร กุนเดอร์ แฟรงค์ (Andre Gunder Frank) กล่าวเมื่อปี ค.ศ. 1966 ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจกับประเทศล้าหลังขอบนอกเป็นผลสะท้อนมาจากการแผ่ขยายของลัทธิการค้าและทุนนิยมตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 และเขาเชื่อว่า ความด้อยพัฒนาเป็นผลกระทบบางอย่างจากลัทธิทุนนิยม

ส่วน ที เซสเตส (T. Szentes) กล่าวไว้คล้ายกับ แฟรงค์ ว่า ช่องว่างของการพัฒนาระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนานั้นเป็นผลมาจากลัทธิอาณานิคมและการแสวงประโยชน์ของประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย (ค.ศ. 1971)

อาร์กฮีรี เอมมานูเอล (Arghiri Emmanuel) และซาเมอร์ อามิน (Samir Amin) กล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. 1972 และ 1976 ตามลำดับว่า ปัญหาการแลกเปลี่ยนที่ไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน มีการถ่ายเทของที่มีคุณค่าจากประเทศขอบนอกไปยังประเทศศูนย์กลาง ประเทศขอบนอกมีความรู้จำกัดจึงประกอบอุตสาหกรรมขนาดเบาเป็นสินค้าออกเท่านั้น และการที่ต้องเข้าไปรวมอยู่ในตลาดโลกทุนนิยม จึงไม่สามารถต่อสู้กับการผูกขาดของต่างชาติได้ และไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยตัวเอง

แนวความคิดของทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีความด้อยพัฒนา ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาและอุปสรรคของประเทศโลกที่สามที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นประเทศพัฒนาแบบทุนนิยมโดยมิได้กล่าวถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาแต่อย่างใด คาร์โรโดโซ ซังเกล และ ซานโตส เสนอแนวทางแก้ปัญหาค่าพึ่งพาโดยการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปโครงสร้างภายในของประเทศโลกที่สามเสียใหม่ ซึ่งจะเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การเผชิญหน้ากับโครงสร้างของความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมแบบพึ่งพาระหว่างประเทศทั้งสอง คาร์โรโดโซ ยังเสนอต่อไปอย่างมีเหตุผลว่า ควรจะทำการวิเคราะห์อย่างละเอียดถึงปัจจัยหรือเงื่อนไขภายในประเทศโลกที่สามว่ามีอะไรที่เกื้อกูลให้ประเทศศูนย์กลางเข้าไปครอบงำอันนำไปสู่การพึ่งพาดังกล่าวบ้าง และเขาได้กล่าวต่อไปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้อยพัฒนากับระบบทุนนิยมโลกในปัจจุบันนี้ไม่ได้มีลักษณะเป็นฝ่ายหนึ่งได้อีกฝ่ายหนึ่งต้องเสีย (Zero Sum Game) เหมือนอย่างที่เคยจินตนาการไว้ แต่เป็นการพัฒนาอย่างพึ่งพาควบคู่กับพัฒนาการของประเทศที่พัฒนาแล้ว (Associated dependent development) กล่าวคือ ประเทศด้อยพัฒนาสามารถพัฒนาตัวเองได้ระดับหนึ่ง คือ ผลิตสินค้าที่ประเทศพัฒนาเล็กผลิตแล้ว เช่น ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ การพัฒนาลักษณะนี้ เป็นผลมาจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาทั้งสองปัจจัย

สำหรับปัจจัยภายใน ควรจะศึกษาถึงบทบาทของรัฐและการเคลื่อนไหวทางชนชั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงทางอำนาจการปกครองครั้งสำคัญ ๆ ในประวัติศาสตร์ จึงต้องศึกษาถึงโครงสร้างทางสังคมอุดมการณ์ของกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ รวมทั้งความสัมพันธ์และการปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มพลังดังกล่าว เพื่อรักษาหรือเปลี่ยนแปลงผลประโยชน์และสถานภาพของคนในสังคม ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมถือได้ว่าเป็นการพัฒนา

ส่วนปัจจัยภายนอกซึ่งจะต้องพิจารณาควบคู่กันไปด้วย ก็คือ บทบาทของประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลาย ซึ่งได้พัฒนาไปสู่ระดับการผลิตที่ใช้เทคโนโลยีสูงมากจึงเลิกผลิตสินค้าที่ใช้เทคโนโลยีไม่สูงมากนัก โดยโอนการผลิตมาให้ประเทศกำลังพัฒนาผ่านทางบริษัทลงทุนข้ามชาติและส่งผลกำไรกลับบริษัทแม่ต่อไป

ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกัน เพราะประเทศกำลังพัฒนาต้องการพัฒนาขีดความสามารถของตน ส่วนประเทศพัฒนาแล้วก็ต้องการโอนการผลิตสินค้าบางอย่างให้ จึงทำให้เกิดการพัฒนาอย่างพึ่งพาและแสดงให้เห็นว่าระบบทุนนิยมโลกได้พัฒนาไปสู่ระดับที่มีการจัดสรรงานแบบใหม่ (New international division labor)

3. ทฤษฎีอื่น ๆ

1) ทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs)

การที่ผู้รู้ได้หันมาใช้วิธีการใหม่ ๆ ในการมองปัญหา ประกอบกับแนวคิดในเรื่องทฤษฎีพึ่งพาทำให้กรอบการพิจารณาและการอ้างอิงของทฤษฎีการพัฒนาแบบเดิมถูกวิพากษ์วิจารณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดเกี่ยวกับความเจริญเติบโต แนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยและการพัฒนาแบบเก่าที่เริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. 1960 โดยผู้สนใจในเรื่องการพัฒนาได้หันมาให้ความสำคัญกับความพอใจเรื่องความต้องการพื้นฐานตามแนวทางของ จาซอบ ไวนอร์ (Jacob Viner) เกี่ยวกับวิธีการที่ให้ความสำคัญกับมนุษย (Humanitarian approach) ซึ่งถูกปฏิเสธมาแล้วเมื่อ 20 ปีก่อน เพราะไม่มีใครเชื่อว่าจะเป็นไปได้ แนวความคิดในเรื่องความต้องการพื้นฐานนี้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์มากกว่าที่จะเป็นวิธีการวิเคราะห์แนวความคิดนี้จะตีความหมายข้อมูลที่มาได้ในแนวทางที่แตกต่างไปจากวิธีที่เคยทำมาก่อนและเป็นแนวความคิดที่เกิดวิพากษ์ตัวเอง (self-criticism) ขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การแรงงานระหว่างประเทศและธนาคารโลก แนวความคิดนี้เป็นรูปร่างขึ้นมาได้โดยความพยายามของผู้รู้กลุ่มหนึ่ง ซึ่งประชุมกันที่เมืองโคโคโยค (Cocoyoc) ในประเทศเม็กซิโก ในปี ค.ศ. 1974 โดยถือว่าเป็นโครงการหนึ่งของกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบดั้งเดิม จากประสบการณ์หลายปีในการทำงานตามโครงการดังกล่าว ทำให้เกิดความแน่ใจว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจที่ใช้อยู่ในนั้น มีอาจทำให้ประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาให้ทันประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายได้ จากความแน่ใจดังกล่าวขององค์การระหว่างประเทศได้นำไปสู่การยอมรับว่า ไม่มีทางที่จะอุดช่องว่างระหว่างความร่ำรวยกับความยากจนได้ จึงควรลดวัตถุประสงค์ลงมาสู่ระดับที่ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ที่ยากจนพอมีปัจจัยทางวัตถุที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตก่อน ดังนั้น กลยุทธ์ใหม่จึงมุ่งสู่ความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ทั้งนี้ เพราะกลไกการตลาดที่มีอยู่นั้นสนองตอบเฉพาะความต้องการที่ได้มาจากการมีอำนาจซื้อเท่านั้น ไม่ได้สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่ว ๆ ไปว่าประกอบด้วย อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา สภาพการทำงาน และความมั่นคงทางสังคม

กลยุทธ์ของการพัฒนาดังกล่าวช่วยให้มีความสำนึกถึงสิทธิพื้นฐานของมนุษย์อันสอดคล้องกับหลักแห่งความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์และช่วยทำให้มีผลในแง่สร้างสรรค์อีกหลาย ๆ อย่างที่ถูกมองข้ามไปบ่อย ๆ ตามความเห็นของผู้สนับสนุนแล้ว กลยุทธ์นี้ไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่การแก้ไขบางส่วนเท่านั้น เช่น ถ้ามาตรการช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอยู่ที่โครงการช่วยเหลือประชากรส่วนที่ยากจนที่สุด การช่วยเหลือควรจะต้องคำนึงถึงความต้องการของประชากรที่เกี่ยวข้องด้วย โดยให้เขาได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งถึงความพอใจในความต้องการพื้นฐาน

ผู้รู้ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า กลยุทธ์แห่งความต้องการพื้นฐานนี้จะต้องไม่เป็นที่เข้าใจอย่างอิสระแยกจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบพึ่งพา หากจะมีการนำเอาไปใช้จริง ๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ถ้าใช้กลยุทธ์ใหม่นี้เป็นทางเลือกเพื่อใช้แทน ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศแบบใหม่ (New International Economic Order) ซึ่งเรียกร้องให้มีโดยประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น หรืออาจเปลี่ยนเป็นศูนย์บริการระหว่างประเทศของผู้ยากจน (International care service for the poor) การกระทำดังกล่าวอาจแก้ปัญหาความยากจนไปได้ แต่จะเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดนั้น ยังเป็นปัญหายากที่จะบอกได้ เพราะกลยุทธ์อันนี้มีได้กล่าวถึงปัญหาหรือสาเหตุ ตลอดจนแนวทางแก้ไขในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยาก การแสวงหาประโยชน์และความแปลกแยก (Alienation) ต่าง ๆ ทั้งหลายทั้งหมดที่มีอยู่ ดังนั้น กลยุทธ์ความต้องการพื้นฐานจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ทั้งหมดที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันและความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์ในประเทศต่าง ๆ ในโลกนี้ ในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการแบ่งปันทรัพยากร เทคโนโลยี และผลผลิตทั้งหมด

2) ทฤษฎีโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Structural Theory of International Relation)

เมื่อไม่นานมานี้ มีนักวิชาการทางยุโรปได้ให้ความสนใจทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ต่อมาได้มีการพัฒนาวิธีการทางทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นในแนวทางที่สอดคล้องกับความคิดของคาล มาร์กซ์ เช่น ซาเมอร์ อีน (Samir Ain) และอาร์กฮิรี เอมานูเอล ผู้ที่ได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนที่ขาดความเสมอภาค นักวิชาการสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ โจฮาน กัลตุง ได้กล่าวถึง มิติใหม่สำหรับทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยการนำเอาทฤษฎีความขัดแย้งกับทฤษฎีการ

รวมตัวกัน มาพิจารณาหาหลักฐานและเหตุผลเพื่อกำหนดเป็นวิธีการทางโครงสร้างขึ้นมา เรียกว่า ทฤษฎีโครงสร้างทางจักรวรรดินิยม ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่ทฤษฎีทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับอำนาจระหว่างประเทศและความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

กัลตุง กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสองประเทศสามารถแสดงให้เห็นได้ในลักษณะการพึ่งพาซึ่งกันและกัน องศาของความพึ่งพานั้นมีมากน้อยต่าง ๆ กัน โดยอยู่ระหว่างความสมดุลสูงสุดไปจนถึงการพึ่งพาเต็มที่ ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอุตสาหกรรมกับประเทศกำลังพัฒนา ลักษณะการพึ่งพาแบบไม่ได้สัดส่วนนี้ เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันในตำแหน่งหรือฐานะทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเทคโนโลยีของประเทศทั้งสอง และความพึ่งพานี้ขึ้นอยู่กับได้โดยอาศัยกลไกโครงสร้างอำนาจ โครงสร้างอำนาจนี้เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันของตำแหน่งหรือฐานะแห่งอำนาจเช่นกัน ตามความเกี่ยวข้องกันดังกล่าวนี้ ศูนย์กลางของประเทศในศูนย์กลาง (Centers of the central nation) สามารถอาศัยความสนับสนุนจากศูนย์กลางของประเทศชอบนอก (Centers of the peripheral nations) เปรียบเทียบกับขอสสะพานที่เชื่อมไว้ด้วยผลประโยชน์ร่วมกัน ผลที่ตามมาขอความสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่เสมอภาค ความสูญเสียที่เกิดจากกระบวนการดังกล่าวมักจะเป็นของประเทศที่อ่อนแอกว่า และทำให้ศักยภาพในการพัฒนาของฝ่ายนั้นต่ำลง ทั้งยังทำให้ความสัมพันธ์นั้นต้องพึ่งพาอาศัยประเทศศูนย์กลางมากยิ่งขึ้นต่อไป

กัลตุง กล่าวต่อไปอีกว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยใช้กลยุทธ์แห่งการร่วมมือกัน (Integration Strategy) นั้นจะเป็นไปได้ก็แต่เฉพาะกรณีที่มีความสัมพันธ์พึ่งพาซึ่งกันและกันในลักษณะสมดุลโดยประมาณเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามเพื่อที่จะแก้ไขความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ไม่ได้สัดส่วนนี้ประการหนึ่งที่ทำได้อีกก็คือ การเปลี่ยนโครงสร้างแบบพึ่งพาระดับชาติและระดับระหว่างประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ การแก้ไขหรือกลยุทธ์ของการพัฒนาก็ย่อมทำได้โดยมีขั้นตอน 2 ระยะ คือ ระยะแรกเป็นระยะของการไม่คบหาสมาคมระหว่างประเทศคู่กรณีที่มีความขัดแย้งกัน การไม่เกี่ยวข้องกันนี้จะช่วยลดองศาของความขัดแย้งและยอมให้คู่กรณีได้เสริมสร้างตัวเอง ทั้งในแง่ของชื่อเสียงเกียรติภูมิ ความพอเพียงในการช่วยตัวเอง จนกระทั่งความขัดแย้งนั้นกลับเข้าสู่ภาวะสมดุล กล่าวคือ มีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน ระยะที่สอง ควรเริ่มต้นได้ซึ่งเป็นระยะของการคบหาสมาคม มีการติดต่อ เจริญ ซื่อซายแลกเปลี่ยนกันระหว่างประเทศดังกล่าว

เดเตอร์ สิงหา และผู้รู้อื่น ๆ อีกหลายคน ถือว่า ขั้นตอนส่วนแรกของวิธีการดังกล่าวนี้ คือ ระยะที่หนึ่งสามารถรวมกันได้กับทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน และเมื่อรวมกันได้แล้วสามารถที่จะขยายออกไปเป็นทฤษฎีการพัฒนาอโตเซนเตรด ซึ่งบางครั้งอาจจะเรียกร่องให้ประเทศกำลังพัฒนาปิดตัวเองโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับตลาดโลก กล่าวคือ ไม่ส่งสินค้าไปขายและไม่ซื้อสินค้าใด ๆ จากประเทศอื่นในตลาดระหว่างประเทศเหมือนบางประเทศกำลังทำอยู่ อันเป็นการเผชิญหน้ากับความคิดในการดึงดูดทุกประเทศให้เข้าร่วมในตลาดโลกซึ่งเป็นวิธีการสำคัญอันหนึ่งในทฤษฎีสัมัยเก่าและทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปเกี่ยวกับแนวความคิดและทฤษฎี

จากที่กล่าวมาในส่วนที่เกี่ยวกับแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาพอสรุปได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ คือ จากทฤษฎีอาณานิคมมาสู่แนวความคิดใหม่ของการพัฒนานั้นไม่สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างมีเหตุผล แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางผลประโยชน์และการรวมกลุ่มกันของประเทศต่าง ๆ เริ่มจากสหรัฐอเมริกาได้กำหนดแผนเพื่อให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาประเทศต่าง ๆ และองค์การระหว่างประเทศให้เงินสมทบอีกจำนวนหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1950

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา มีการต่อต้านการเป็นอาณานิคมของประเทศเมืองขึ้นทั้งหลายและประเทศอุตสาหกรรมก็ยินยอมผ่อนปรนประเทศที่ได้รับเอกราชใหม่ ๆ เพื่อผลทางการเมือง ดังนั้น ทฤษฎีการพัฒนาสมัยอาณานิคมที่ว่า “ไม่สามารถเอาชนะความด้อยพัฒนาได้” จึงหมดไปและมีความคิดเห็นในแง่ดีเกิดขึ้น กล่าวคือ “ปัญหาของการพัฒนามีอยู่ทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและด้อยพัฒนา” และเชื่อว่าความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรมไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไป จึงทำให้ต้องมีการกำหนดนโยบายการพัฒนาที่แตกต่างไปจากเดิม โดยเข้าไปสู่แนวทางที่เชื่อว่าเอาชนะความด้อยพัฒนาได้ตามกลุ่มของประเทศที่แบ่งกันอยู่สองฝ่าย คือ ก) ประเทศโลกที่หนึ่ง ซึ่งมีประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกเป็นตัวแบบ นำโดยประเทศสหรัฐอเมริกา เรียกว่า ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย และ ข) ประเทศโลกที่สอง ซึ่งอาศัยประเทศสังคมนิยมเป็นตัวแบบ นำโดยประเทศสหภาพโซเวียต ซึ่งเรียกว่า ทฤษฎีจักรวรรดินิยม

ภายหลังจากการขัดแย้งกันระหว่างตะวันตกกับตะวันออกทางด้านอุดมการณ์ทางการเมืองและแบ่งเป็นกลุ่มประเทศทุนนิยมตะวันตกเป็นโลกที่หนึ่งและสังคมนิยมเป็นโลกที่สอง จึงทำให้เกิดกลุ่มประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด ซึ่งมีการประชุมกันเป็นครั้งแรก เมื่อ ค.ศ. 1955 ที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย มีความมุ่งหมายที่จะเป็นอิสระไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด จึงเป็นจุดเริ่มต้นของคำว่า “โลกที่สาม” เข้ามามีบทบาทอยู่ในแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาในกระบวนการแสวงหาอาณานิคมอีกยังคงดำเนินต่อไป ในช่วงปี ค.ศ. 1960 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเจรจากันระหว่างฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ นโยบายการผูกขาดของกลุ่มประเทศขายน้ำมันโอเปก และการเจรจากันในเรื่องการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจของโลกเสียใหม่ ทำให้กลุ่มประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดเพิ่มขึ้นเป็น 77 ประเทศ และมีอำนาจต่อรองทางการเมืองสูงขึ้น มีวิธีการแก้ปัญหาที่พอเป็นไปได้มากขึ้นและมีบทบาทต่อแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาดังกล่าวมา แต่ก็ยังไม่มีพลังต่อรองอย่างแท้จริงคงเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องขอความช่วยเหลือจากประเทศอุตสาหกรรมตลอดมาโดยมิได้มีความเข้าใจในเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงของทางสังคมภายในประเทศของตัวเองเท่าใดอย่างไรก็ตาม เป็นที่ยอมรับว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัยล้มเหลวตามที่เห็นกันอยู่ในประเทศโลกที่สามว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและทางสังคมไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม แม้จะมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น แต่ก็ส่งผลประโยชน์ให้กับคนส่วนน้อยในสังคมเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นการเป็นประชาธิปไตยก็ยังคงมีปัญหามากมายในทางเศรษฐกิจก็เช่นกันยังไม่เป็นไปตามนักทฤษฎีได้กล่าวไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การไม่กระจายผลการพัฒนาไปสู่ประชาชนผู้ยากจนทั้งหลายในชาติ ทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีอิทธิพลอย่างมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงประมาณปี ค.ศ. 1970 ซึ่งได้ลดความนิยมลงตลอดมา แต่ปัจจุบันนี้กลับได้รับความสนใจมากขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรูปของการศึกษานโยบายสาธารณะ การตัดสินใจและการเลือกอย่างมีเหตุผลหรือการเลือกสาธารณะและมีการเพิ่มกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การกระจายรายได้และการช่วยเหลือให้ประชาชนได้รับสิ่งจำเป็นพื้นฐาน รวมทั้งการแก้ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นที่ยังคงยึดแนวทางหลักของทฤษฎีการทำให้ทันสมัยอยู่ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอาศัยความช่วยเหลือจากประเทศพัฒนาแล้วเช่นเดิม

การต่อต้านและการวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดและทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีมากมาย มีทั้งนักวิชาการสายยุโรป สายลาตินอเมริกา และกลุ่มนักวิชาการด้านความด้อยพัฒนา นักวิชาการเหล่านี้เห็นว่าทฤษฎีการทำให้ทันสมัยมีปัญหามากมายหลายอย่างดังได้กล่าวมาแล้ว เช่น แทนที่จะทำให้เกิดการพัฒนาแต่กลับทำให้คนยากจนยิ่งขึ้น จึงได้เสนอให้เปลี่ยนกรอบแนวความคิดและการแก้ปัญหาของประเทศโลกที่สามเสียใหม่ตามแนวความคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีพึ่งพา ทฤษฎีความด้อยพัฒนา ทฤษฎีระบบโลก ทฤษฎีมาร์กซิสต์แนวใหม่ และทฤษฎีการค้ากับต่างประเทศ เป็นต้น นักวิชาการที่ต่อต้านเหล่านี้ส่วนใหญ่เห็นว่าการปฏิบัติตามทฤษฎีการทำให้ทันสมัยควรจะต้องศึกษาให้รู้ถึงพัฒนาการของประเทศที่พัฒนาแล้วด้วยว่า มีลักษณะและกระบวนการขั้นตอนอย่างไร เพื่อจะเลียนแบบได้อย่างถูกต้องเหมาะสมยิ่งขึ้น

ในช่วงปี ค.ศ. 1977-1981 มีการประเมินแนวความคิดและทฤษฎีพึ่งพา โดยนักวิชาการหลายคนสรุปได้ว่าหลักการทั่วไป ทฤษฎีพึ่งพาไม่ได้รับการยอมรับ ไม่มีเหตุผล และน้ำหนักพอจะเป็นทฤษฎีได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากการวิจารณ์ของ เดวิด บูธ เมื่อปี ค.ศ. 1988 ดังนั้น ในปลายทศวรรษ 1980 จึงมีการวิพากษ์วิจารณ์แนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาที่มีอยู่อย่างรุนแรงโดยนักวิชาการชื่อดังคนหนึ่ง เช่น แมนเฟรดนิลส์ นิคอส มูเชลิส เด็ค เมสเนอร์ ได้กล่าวถึงการสิ้นหวังของทฤษฎีการพัฒนาและความล้มเหลวของทฤษฎีการพัฒนาซึ่งเขียนโดย เอลมาร์ อัลทว่าเทอร์ เมื่อปี ค.ศ. 1989

นอกจากนั้น ยังมีการถกเถียงกันและเรียกร้องให้ทบทวนแนวความคิดเก่าเพื่อปฏิเสธแนวความคิดที่ล้าหลังมีการวิจารณ์โครงการให้มีความช่วยเหลือต่าง ๆ ในขณะเดียวกัน นักวิชาการบางคนก็ยังยืนยันแนวความคิดและกระบวนการที่ตนเดิมอยู่อย่างเหนียวแน่นและกล่าวด้วยว่า ตัวแบบของประเทศโลกที่หนึ่งจะได้รับความสนใจแผ่ขยายมากขึ้น ประกอบกับการล่มสลายของประเทศสหภาพโซเวียตจึงทำให้ประเทศต่าง ๆ ในกลุ่มนี้ผันแปรตามไปด้วย ทั้งยังจะหันมาสู่แนวทางการพัฒนาที่เป็นแบบโลกที่หนึ่งมากขึ้น แต่ก็มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งพยายามเสนอกระบวนการที่ใหม่ ๆ เป็นต้นว่า การใช้แนวทางวิเคราะห์รัฐศาสตร์ เศรษฐกิจและแนวทางการพัฒนาความคิดและทฤษฎีการพัฒนาจากนโยบายทางสังคมสาขาต่าง ๆ เช่น แนวความคิดที่จะให้สตรีมีสิทธิและบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษ และแนวความคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยา เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ย่อมมีความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม การถกเถียงกันในเรื่องทฤษฎีการพัฒนาหรือการที่จะปฏิเสธไม่ยอมรับทฤษฎีบางอย่างหรือที่เก่ากว่า ล้าสมัยใช้ไม่ได้นั้น ควรจะต้องพิจารณาให้รอบคอบทุกด้านทุกมุมอย่างเป็นระบบและมองทั้งในด้านจุลภาคและมหภาค เพื่อจะได้วิเคราะห์อย่างถูกต้องเฉพาะเป็นเรื่องทางสังคมศาสตร์ซึ่งมีตัวแปรทั้งภายในและภายนอกระบบเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงมีความลึกซึ้งไปในขอบเขตความสัมพันธ์ของระบบมากกว่าวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์

บทที่ 3

ปรัชญา อุดมการณ์ของการพัฒนาชุมชน

ความหมายของคำว่า ปรัชญา นั้น ไม่อาจหาคำนิยามที่แน่นอนตายตัวที่ใช้ได้กับทุกแห่ง ทุกสถานการณ์ได้ อย่างไรก็ตาม ตาม ด้วยความจำเป็นที่ต้องมีคำนิยามที่แน่นอนเพื่อเป็นพื้นฐานที่ชัดเจนในการศึกษา จึงควรได้มีการศึกษาถึงความหมายของคำว่าปรัชญาเป็นเบื้องต้น เพื่อให้เห็นแนวทางในการกำหนดความหมายของคำว่า ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ต่อไป

คำว่า ปรัชญา ถ้าพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์อาจพิจารณาได้เป็น 2 แนวทาง คือ

1. ความหมายตามรูปศัพท์ภาษาไทย
2. ความหมายตามรูปศัพท์ภาษาอังกฤษ

1. ตามรูปศัพท์ภาษาไทยนั้น คำว่า ปรัชญา เป็นคำที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า Philosophy ในภาษาอังกฤษ เป็นศัพท์บัญญัติที่เป็นที่นิยมใช้กันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ตามรากศัพท์ ปรัชญา เป็นคำสันสกฤต มาจากคำว่า ชญา แปลว่า รู้ เข้าใจ เมื่อเติมอุปสรรค พร ซึ่งแปลว่า ไกล สูงสุด ประเสริฐ ลงไปข้างหน้า จึงกลายเป็นคำว่า ปรัชญา ซึ่งอาจจะให้ความหมายได้ว่า เป็นความรอบรู้ รู้กว้างขวาง หรือความรู้ที่ประเสริฐ ความรู้ชั้นสูงก็ได้ โดยนัยนี้ความหมายของปรัชญาในศัพท์ภาษาไทยจึงเน้นไปที่ตัวความรู้หรือผู้รู้ ซึ่งเป็นความรู้ที่กว้างไกลซึ่ง ประเสริฐ เป็นต้น ซึ่งตรงกับคำว่า ปัญญา ในภาษาบาลี

2. ตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษนั้น มีความหมายแตกต่างไปจากภาษาไทยอยู่บ้าง โดยที่ ไพทาгорัส (Pythagoras) เป็นคนเริ่มใช้นี้ โดยเรียกตัวเองว่า นักปรัชญา (Philosopher) ตามศัพท์เดิมของคำ Philosophy นั้นมาจากภาษากรีก 2 คำสันสกฤต คือ Philo กับ Sophia คำว่า Philo นั้นแปลว่า รัก หรือ ความรัก (Love) ส่วนคำว่า Sophia นั้น หมายถึง ความรู้ ความปราดเปรื่อง (Wisdom) เมื่อรวมกันเข้าเป็น Philosophy แล้วจึงหมายถึง ความรักในความรู้ ความรักในความปราดเปรื่อง (The Love of Wisdom) ความหมายตามรูปศัพท์ภาษาอังกฤษ จึงหมายถึง คนที่ตั้งใจแสวงหา และอยากรู้ อยากเห็น ใฝ่หา ความรู้อยู่เสมอ ไม่ใช่คนที่มีความรู้แล้วพอใจกับความรู้อยู่แล้วนั้น

อย่างไรก็ตาม แม้อำนาจจะแตกต่างกันออกไปบ้างตามรูปศัพท์ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่สิ่งที่ยังร่วมกันอยู่อย่างหนึ่ง ก็คือ ความรู้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดหรือวิธีการแสวงหาความรู้ ก็ตาม ปรัชญาจึงหนีไม่พ้นเรื่องความรู้ไปได้ นอกจากนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายของคำว่า ปรัชญา ไว้อย่างชัดเจนว่า เป็นวิชาว่าด้วย “หลักแห่งความรู้และความจริง”

ส่วนคำว่าพัฒนาชุมชนนั้น ถือว่าเป็นคำ ๆ เดียว และมีความหมายในตัวเองโดยเฉพาะ มิได้มาจากการเอาคำว่า “พัฒนา” กับ “ชุมชน” มารวมกัน แล้วแปลความหมายไปตามรากศัพท์เดิมของแต่ละคำรวมกันในที่นี้ การพัฒนาชุมชน หมายถึง กลยุทธ์ที่เป็นกระบวนการสำหรับทำงานในชุมชนเมืองและ/หรือชนบท

จากความหมายของคำว่า ปรัชญา และการพัฒนาชุมชนที่ได้กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ทำให้พอที่จะกำหนดความหมายของคำว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชนได้ว่า หมายถึง “วิชาหรือหลักแห่งความรู้และความจริงของกระบวนการทำงานพัฒนาในชุมชน” ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนมี 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1. คนเป็นทรัพยากรที่ประเสริฐ มีค่า และสำคัญที่สุด
2. คนเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุด
3. การรวมกลุ่ม
4. ความยุติธรรม
5. การศึกษา
6. หลักประชาธิปไตย
7. ความสมดุลของการพัฒนา

ปรัชญาประการที่หนึ่ง

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการแรก คือ ความศรัทธาอย่างแรงกล้าในตัวคนที่ว่า “คนเป็นทรัพยากรที่ประเสริฐ มีค่า และสำคัญที่สุด” หมายถึง ในทุกชุมชนนั้น นอกเหนือไปจากทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ แล้ว ยังมีทรัพยากรอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) ซึ่งนับว่าเป็นทรัพยากรที่สูงส่ง มีค่า และสำคัญมากที่สุดในการพัฒนา เพราะคนรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักคิด รู้จักตัดสินใจ รู้จักวางแผน รู้จักประพฤติ ปฏิบัติ และรู้จักพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนไปในทิศทางที่ต้องการ ความศรัทธาในตัวคนตามปรัชญาข้อนี้มีได้จำกัดเฉพาะเพศใดเพศหนึ่ง แต่หมายความรวมไปถึงความศรัทธาในตัวคนทุกเพศทุกวัย เช่น หญิง ชาย เด็ก และคนชราด้วย

การที่คนเป็นทรัพยากรที่ประเสริฐ มีค่า และสำคัญที่สุดนั้น สืบเนื่องมาจากเหตุผลที่สำคัญสองประการ ประการแรก คือ “จุดเริ่มต้นของการพัฒนานั้น เริ่มที่คน” หมายความว่า การพัฒนาทั้งหลายในชุมชนล้วนมาจากการกระทำของคน กล่าวคือ คนเป็นผู้คิด ตัดสินใจ วางแผน และลงมือปฏิบัติการเองทั้งสิ้น คนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา นอกจากนี้ คนยังบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ ในชุมชนเกิดขึ้นหรือดับสลายได้ เช่น คนสามารถสร้างหรือทำลายบ่อน้ำ โรงเรียน โรงพยาบาล หรือคนด้วยตัวเองได้ เป็นต้น

สาเหตุอีกประการหนึ่ง ก็คือ “จุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนา คือ การพัฒนาคน” การพัฒนาคน หมายถึง การทำให้คนมีทั้งคุณภาพ คือ มีความสามารถในการทำงานตามบทบาทและหน้าที่ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ และมีทั้งคุณธรรม คือ มีจิตใจพร้อมที่จะเสียสละประโยชน์ส่วนตัว เพื่อส่วนรวมหรือชุมชน ทั้งนี้ เพราะว่า คนเป็นส่วนสำคัญที่สุดในชุมชน ชุมชนจะยั่งยืนถาวรเจริญก้าวหน้าหรือไม่ขึ้นอยู่กับการพัฒนาคนในชุมชนนั้น ดังนั้น จุดหมายปลายทางสูงสุดหรือผลประโยชน์สูงสุดต่าง ๆ ของการพัฒนาจึงมุ่งไปที่การพัฒนาคนและควรเป็นส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย การพัฒนาต่าง ๆ ที่ผ่านมาประสบกับความล้มเหลวหรือไม่ได้ผลเท่าที่ควร สาเหตุประการหนึ่งมาจากการขาดจุดหมายปลายทางสูงสุดที่มุ่งพัฒนาคนหรือจุดหมายปลายทางรองที่ตั้งไว้ไม่ได้สนองหรือสอดคล้องกันกับจุดหมายปลายทางสูงสุดนั้น เช่น หน่วยงานหน่วยใดหน่วยหนึ่งได้รับคำสั่งจากหน่วยงานในระดับสูงกว่าให้มาสร้างถนนสายหนึ่งในหมู่บ้าน หน่วยงานนั้นก็เริ่มสร้างถนนโดยมิได้ให้ประชาชนในหมู่บ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมแม้แต่น้อย วัตถุประสงค์หรือจุดหมายปลายทางที่แท้จริงก็เพื่อสนองความต้องการของหน่วยงานที่เหนือกว่าเพื่อให้มีผลงานปรากฏเท่านั้น ประชาชนในหมู่บ้านก็มิได้เอาใจใส่ ทั้งนี้ เพราะประชาชน ไม่ได้มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ เพราะไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างถนนนั้นด้วย ไม่นานนักถนนสายนั้นก็เสื่อมโทรมใช้การไม่ได้ อันเป็นการสูญเสียเปล่าในการพัฒนาอย่างหนึ่ง

ฉะนั้น ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน สิ่งสำคัญประการหนึ่ง ก็คือ ต้องมีความศรัทธาในตัวคน อันหมายถึง การเห็นคุณค่าและความสำคัญของประชาชนในชุมชนตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น นักพัฒนาต้องให้ความสำคัญกับความต้องการ ปัญหา และผลประโยชน์ของประชาชนเป็นหลักในการดำเนินงาน โดยมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ทุกขั้นตอน มิใช่เพียงแต่ให้ประชาชนได้รู้ได้เห็นเท่านั้น ต้องให้ประชาชนได้มีโอกาสสัมผัสของจริงด้วย โดยต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการคิด ตัดสินใจ วางแผน และปฏิบัติการในโครงการพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นต้น การสร้างถนนตามตัวอย่างข้างต้น หากประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังทุกขั้นตอนในการคิด ตัดสินใจ วางแผน และปฏิบัติการแล้ว จริงอยู่ งานอาจจะดำเนินการไปอย่างล่าช้า เสียเวลา แต่ผลที่ได้รับ ก็คือ ประชาชนจะเกิดความรู้สึกว่าตัวเองมีส่วนเป็นเจ้าของถนนสายนั้น เพราะได้ช่วยกันสร้างมากับมือ จึงเห็นคุณค่า ความสำคัญ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความร่วมมือในการดูแลบำรุงรักษาในเวลาต่อมาจึงไม่น่ามีปัญหามากนัก

สรุปได้ว่า ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนข้อนี้ ตั้งอยู่บนความศรัทธาในตัวคนที่ว่า คนทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นได้ถ้ามีโอกาสหรือมีการให้โอกาสกัน ในเรื่องความพร้อมของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมไม่น่าจะเป็นปัญหา ปัญหาจะอยู่ที่ว่าทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะมีความพร้อมขนาดไหน ในอันที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาทำงานพัฒนาชุมชน การพัฒนาทั้งหลายจะปราศจากผลทั้งสิ้น ถ้ามองข้ามในเรื่องการพัฒนาคนแต่ละคนให้มีทักษะที่ถูกทางและมีขีดความสามารถสูงขึ้น นอกเหนือไปจากนี้ ทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนนั้นจะขาดคนมิได้ นับตั้งแต่การที่คนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา คนเป็นจุดศูนย์กลางของการพัฒนา และคนเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนา ดังนั้น หัวใจของปรัชญาประการนี้ ก็คือ การเห็นว่าคนเป็นทรัพยากรที่มีค่าและสำคัญที่สุด

ปรัชญาประการที่สอง

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่สอง คือ ความศรัทธาและเชื่อมั่นในตัวคนที่ว่า “คนเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุด” (Highest potential developing animal) ปรัชญาประการนี้ หมายความว่า ในบรรดาทรัพยากรทั้งหลายในโลก คนสามารถสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่ชุมชนได้มากที่สุด ถ้าได้รับการพัฒนาที่ถูกต้อง จะสามารถดึงเอาความสามารถภายในตัวคนออกมาใช้ประโยชน์ได้ และถ้ามีการเปรียบเทียบกับความสามารถในการพัฒนาของคนกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ที่พัฒนาได้ เช่น ช้าง ม้า ลิง เป็นต้น แล้วคนจะเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุด

การที่คนเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุดนั้น สืบเนื่องมาจากความเชื่อว่า “ในบรรดาสัตว์โลกทั้งหลายนั้น คนสามารถพัฒนาให้มั่งคั่งคุณภาพและคุณธรรมให้อยู่ในตัวได้มากที่สุด” ในขณะที่สัตว์โลกอื่น ๆ ทำไม่ได้หรือทำได้ไม่ดีเท่า สาเหตุประการหนึ่งของการที่คนเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุด ก็เพราะว่า คนมีสมองมากกว่าสัตว์อื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ได้มีการเปรียบเทียบสมองของคนกับลิง ปรากฏว่า “สมองของคนโดยเฉลี่ยแล้วมี 1,450 ลูกบาศก์เซนติเมตร ขณะที่สมองของลิงกอริลลาโดยเฉลี่ย 500 ลูกบาศก์เซนติเมตร ลิงชิมแปนซี 404 ลิงอุรังอุตัง 395 และชะนี 128 ... กะโหลกศีรษะของคนโดยประมาณแล้วมีความจุมากกว่าของลิงขนาดใหญ่ 3 เท่าตัว ...” (Ralph L. Beals and Harry Hoijer, 1965 : 50) ยิ่งไปกว่านั้น การที่สัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง ม้า ลิง และสุนัข ได้รับการฝึกหรือพัฒนาให้ฉลาดและมีความสามารถมากขึ้น ผู้ที่ทำการฝึกสัตว์เหล่านั้น ก็คือ คนนั่นเอง นอกจากนี้คนสามารถเข้าร่วมในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชนได้ดีที่สุด ตัวอย่างเช่น การสร้างถนนสายหนึ่งขึ้นในหมู่บ้าน การที่คนเข้ามาช่วยกันคิด วางแผน ตัดสินใจ ร่วมกันก่อสร้าง ตลอดจนร่วมกันฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ จนกระทั่งสร้างถนนเสร็จ เช่นนี้ถือว่า คนสามารถพัฒนาให้มีคุณภาพขึ้นได้ โดยคนสามารถใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ทำงานจนบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ ในเวลาเดียวกัน คนก็สามารถพัฒนาให้เกิดจิตสำนึกในการเสียสละ โดยยอมเสียสละกำลังกาย ความสุขส่วนตัว มาช่วยกันสร้างถนนด้วยความซื่อสัตย์ อดทน และยอมสละกำลังเงินเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมอย่างจริงใจและจริงจัง สิ่งเหล่านี้ อาจถือได้ว่าคุณธรรมในตัวคนได้รับการพัฒนาให้เกิดขึ้นบ้างแล้ว

อาจกล่าวได้ว่า คนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในชุมชนใด ในเมืองหรือในชนบท รวยหรือจน การศึกษาสูงหรือต่ำ จะมีพลังความสามารถในเรื่องความเป็นผู้นำ ความคิดริเริ่ม และความคิดใหม่ ๆ ซ่อนเร้นอยู่ในตัวหลังความสามารถนี้ สามารถเจริญเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ถ้ามีโอกาสได้รับการพัฒนาโดยการกระตุ้นเตือน ยั่วยุ ชี้แนะ ส่งเสริมอย่างถูกวิธีถูกทางและอย่างเหมาะสมกับผู้รับ ก็สามารถที่จะดึงเอาพลังความสามารถนี้ออกมาใช้เพื่อยกระดับมาตรฐานในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของตนเองและส่วนรวมได้

ปรัชญาประการนี้ ถูกนำไปใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน โดยนักพัฒนาจะต้องมีความศรัทธาเป็นพื้นฐานอยู่เสมอว่า คนทุกคนนั้นพัฒนาได้ คนทุกคนล้วนมีพลังความสามารถอยู่ในตัว และเป็นธรรมดาที่บางคนมีพลังความสามารถที่มองเห็นหรือแสดงออกได้อย่างชัดเจน ขณะที่บางคนพลังนั้นไม่อาจมองเห็นได้ แต่ก็ไม่เป็นการลำบากจนเกินความสามารถของนักพัฒนาที่จะพยายามดึงเอาพลังความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ในตัวออกมาใช้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนได้ โดยอาจใช้วิธีการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเป็นกลุ่มและอาศัยกิจกรรมเป็นเครื่องมือกระตุ้นในการดึงพลังความสามารถออกมาจากประชาชน เป็นต้น

เมื่อคนเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ และพัฒนาได้ดีที่สุดอีกด้วย เช่นนี้ การพัฒนาความสามารถของคนนั้นจะต้องเป็นไปอย่างถูกวิธี ทั้งนี้ เพราะความสามารถของคนเมื่อมีโอกาสได้พัฒนาและถูกนำออกมาใช้ อาจเปรียบเสมือนพลังนิวเคลียร์ คือ มีทั้งคุณอนันต์และโทษมหันต์ ความสำคัญจึงอยู่ที่พลังความสามารถนั้น จะถูกนำไปใช้ในทางสร้างสรรค์หรือทางทำลาย สิ่งนี้เป็นบทบาทและหน้าที่ของนักพัฒนาที่จะต้องใช่วิธีการให้ถูกต้องและเหมาะสม ในการดึงพลังนั้นออกมาและพัฒนาพลังนั้นให้ใช้ประโยชน์แต่ในทางสร้างสรรค์เท่านั้น

ปรัชญาประการที่สาม

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่สาม คือ “การรวมกลุ่ม” (Grouping) ปรัชญาประการนี้ หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าของการพัฒนาชุมชนนั้น ต้องอาศัยการรวมกลุ่มและการทำงานในกลุ่ม การที่จะเรียกว่า รวมกลุ่มนั้นจะต้องมีคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการเข้ามาอยู่ร่วมกันอย่างชัดเจน พลังกลุ่มนี้จะดลบันดาลให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จสมความมุ่งหมายได้ การรวมกันเป็นกลุ่มและการทำงานกับกลุ่มถือว่า เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชน ถึงกับมีการกล่าวกันว่า “ถ้าไม่มีกลุ่มก็จะไม่มีงานพัฒนาชุมชนเกิดขึ้น” (no group, No C.D.)

การรวมกลุ่มนั้น มีได้หลายระดับ นับตั้งแต่ระดับล่างสุดไปสู่สูงสุด คือ กลุ่ม ครอบครัว ชุมชน สังคม รัฐ หรือ ประเทศชาติ เป็นต้น โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่คนเดียว นอกจากไม่มีทางเลือกหรือจำเป็นเท่านั้น เช่น ถูกเนรเทศหรือหลบหลีกเหตุการณ์บางอย่าง เป็นต้น

ปรัชญาประการนี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า คนเป็นสัตว์สังคม การรวมตัวกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันจะช่วยให้คนเจริญเติบโตได้เร็วที่สุด มีนักคิดในหลาย ๆ สาขา เช่น สาขาการเมือง สาขาสังคมวิทยา และสาขาจิตวิทยา ได้แสดงความคิดและให้เหตุผลของการที่มนุษย์มารวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งมีทั้งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน แล้วแต่การมองและพิจารณาในแต่ละด้านของนักคิดในแต่ละสาขานั้น ตัวอย่างสำคัญ ๆ เช่น ในสายตาศาสตร์นักปรัชญาการเมืองบางท่านเห็นว่า มนุษย์มารวมกันเป็นกลุ่ม เพราะความกลัว อธิบายได้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่เห็นแก่ตัว ไม่พอใจในสิ่งที่มีอยู่ มีการทะเลาะวิวาทกัน ทำสงครามกัน และพยายามจะมีอำนาจเหนือกันและกัน เช่นนี้ทำให้เกิดความกลัวขึ้นมาว่า ถ้าขึ้นปล่อยให้เป็นไปดังกล่าวนี ความสุขหรือความปลอดภัยในชีวิตจะไม่มี จึงต้องมารวมกันเป็นกลุ่ม นักปรัชญาที่มีความคิดเห็นในแนวนี้ ก็คือ ฮอบส์ (Hobbes) แต่มีนักปรัชญาบางท่าน กลับเห็นว่า มนุษย์โดยธรรมชาติแล้วความสงบเป็นสัตว์โลกที่ดีเป็นส่วนมาก แต่ก็ยังมีมนุษย์บางคนประพฤติตัวให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะเรื่องของทรัพย์สิน ดินแดน จึงทำให้มนุษย์ต้องมารวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อจะได้มีการออกกฎหมาย กติกา มาควบคุมให้มนุษย์อยู่ในกรอบอยู่ในวินัย และมีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนด้วย อันทำให้เกิดความเชื่อประการหนึ่งที่ว่า “ถ้าไม่มีกลุ่มก็ไม่มีกฎหมาย” (no group, no law) กล่าวคือ การที่มนุษย์มารวมกันอยู่ในกลุ่มจะทำให้ออกกฎหมาย มาควบคุมกันได้ง่ายขึ้น นักปรัชญาในกลุ่มนี้ คือ ล็อก (Locke) และรุสโซ (Rousseau) สำหรับในสายตาศาสตร์นักสังคมวิทยาบางท่านเห็นว่า ทั้งความกลัวและการมารวมกลุ่มเพื่อที่จะได้มีกฎหมายมาควบคุมดังกล่าวเท่านั้น มิใช่สาเหตุที่มนุษย์มารวมกันอยู่ แท้จริง แต่มนุษย์มารวมกลุ่มกัน เพราะแรงกระตุ้นภายในบางส่วนจากธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่นมาตั้งแต่เกิด อันเป็นแนวความคิดของ กอมเต (Comte) แต่ในสายตาศาสตร์นักสังคมวิทยาบางท่านกลับเห็นว่า วัฒนธรรมมีอิทธิพลอย่างมากที่ทำให้มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม นั่นก็คือ เป็นวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างหนึ่งที่ต้องอยู่ใกล้ชิดกันและต้องรวมอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่ม การให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมนี้เป็นแนวความคิดของ สเปนเซอร์ (Spencer) นักจิตวิทยาบางท่าน คือ แม็คโดเวล (McDougel) มีความเห็นว่า มนุษย์รวมกันเป็นกลุ่มเกิดจากสัญชาตญาณและแรงผลักดันที่จะต้องสืบพันธุ์ แสวงหา และสร้างสรรค์ บางท่าน เช่น ฟรอยด์ (Freud) มีความเห็นว่า มนุษย์อยู่รวมกลุ่มกัน เพราะสัญชาตญาณและการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์เอง แต่สำหรับ ทรอทเตอร์ (Trotter) เชื่อว่า มนุษย์มีความพึงพอใจที่จะอยู่เป็นกลุ่มมากกว่าการอยู่อย่างโดดเดี่ยว และถือเป็นธรรมชาติของมนุษย์อยู่แล้วที่รวมกันอยู่เป็นเผ่า

ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนนั้น มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนทำงานเป็นกลุ่ม มีการสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพด้านต่าง ๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสตรี และกลุ่มผู้นำอาสาพัฒนาชุมชน เป็นต้น การรวมกลุ่มและทำงานกับกลุ่มตามกระบวนการพัฒนาชุมชน ถือว่าเป็น “โรงเรียนฝึกหัดประชาธิปไตยเบื้องต้นในหมู่บ้าน” เพราะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามาช่วยกันคิด ช่วยกันตัดสินใจ ช่วยกันวางแผน และช่วยกันปฏิบัติงานตามหลักประชาธิปไตย ยิ่งไปกว่านั้น การรวมกลุ่มยังช่วยให้ประชาชนเกิดความกระตือรือร้น สนใจเข้าร่วมพัฒนา สร้างความเจริญ เป็นการฝึกกำลังความสามารถของประชาชนซึ่งจะจัดกระจายให้มารวมอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มก้อน พลังความสามารถของแต่ละคนจะแปรสภาพไปเป็นพลังกลุ่ม ซึ่งมีพลังมากกว่าพลังของคนธรรมดา ยิ่งกลุ่มมีการรวมกันอย่างเหนียวมากขึ้น ๆ จนกลายเป็นกลุ่มนั้นมีชีวิต มีจิตสำนึกแล้ว ก็ยิ่งจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนมากขึ้น นอกเหนือไปจากนี้ การรวมกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนจะช่วยสร้างระบบต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น มีการสร้างและพัฒนาองค์กรหรือสถาบันการศึกษา แลกเปลี่ยนความรู้และรับแนวความคิดใหม่ ๆ ตลอดจนเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานเพื่อชุมชนต่อไป

สรุปได้ว่า มนุษย์และกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดแยกออกจากกันได้ลำบากมาก มนุษย์นั่นเองที่ เป็นผู้สร้างกลุ่ม ขณะเดียวกันกลุ่มก็ช่วยให้มนุษย์มีความสำคัญขึ้น ๆ โดยแสดงออกทางพลังความสามารถของกลุ่ม กลุ่มช่วยสร้างเสริมความเจริญก้าวหน้าให้กับงานต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานพัฒนาชุมชน ดังนั้น ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่สามที่ว่าด้วยการรวมกลุ่ม จึงนับว่ามีความสำคัญยิ่งที่จะช่วยให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

ปรัชญาประการที่สี่

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่สี่ คือ “ความยุติธรรม” (Justice) หมายถึง ความศรัทธาในเรื่องความยุติธรรมของสังคม (Social justice) ความศรัทธาที่ว่า คนทุกคนปรารถนาที่จะมีชีวิตร่วมอยู่ในสังคมด้วยความสุขกายสบายใจ (Social

satisfaction) และเป็นที่ยอมรับของสังคม (Social acceptability) ความยุติธรรมในที่นี้ หมายถึง ความยุติธรรมภายใต้กฎหมาย อันอธิบายได้ว่า ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี โดยแต่งตั้งก็ดี โดยประการอื่นใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิ์แต่อย่างใด นอกจากนี้ คนทุกคนไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งกฎหมายเสมอกัน เป็นต้น

ปรัชญาประการนี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อสองประการ ประการแรก คือ “คนทุกคนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน ถึงแม้ว่ามีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลหนึ่ง” และอีกประการหนึ่งที่ว่า “ความยุติธรรมเป็นสิทธิของคนอย่างหนึ่งและเป็นสิทธิธรรมชาติ (Natural right)” ซึ่งติดอยู่กับตัวคนและไม่ว่าจะใช้กฎหมายใด ๆ มากล่าวอ้างก็ไม่สามารถแยกสิทธิประการนี้ออกจากตัวคนได้ (inalienable right) สิทธินี้เป็นเอกลักษณ์หนึ่งซึ่งแสดงถึงความเป็นคน

การพัฒนาชุมชนส่งเสริมและสนับสนุนปรัชญาประการนี้ ด้วยเหตุที่ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นงานที่มุ่งก่อให้เกิดความยุติธรรมขึ้นในชุมชน โดยต้องการให้ประชาชนทุกคนในชุมชนได้มีชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษาและมีความเท่าเทียมกันมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้และยังช่วยให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิและมีความเสมอภาคในการมีโอกาสที่จะมุ่งกระทำการใด ๆ เท่าเทียมกันทุกคนมีสิทธิที่จะมีโอกาสเจริญก้าวหน้า มีโอกาสที่จะแสดงความรู้ความสามารถอย่างเสมอภาคกัน โดยกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้นได้เปิดโอกาสกว้างให้ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนอย่างเท่าเทียมกันเสมอ มิได้มุ่งจำกัดเฉพาะคนรวยหรือเพศชาย เท่านั้น นอกจากนี้ ผลที่ได้รับจากการพัฒนานั้น จะต้องเป็นประโยชน์ตอบสนองต่อประชาชนส่วนรวม มิใช่เพื่อคนส่วนน้อย

ปรัชญาประการนี้ต้องการให้คนยอมรับความเป็นคนของบุคคลอื่น ไม่ต้องการดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามหรือแบ่งชั้นวรรณะ เป็นการยอมรับนับถือเกียรติศักดิ์ประจำตัว รวมทั้งสิทธิที่เท่าเทียมกันและโอนให้กันมิได้ของคนทุกคน ซึ่งได้รับการยอมรับเป็นลายลักษณ์อักษรในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติตลอดมา

ปรัชญาประการที่ห้า

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่ห้า คือ “การศึกษา” (Education) การพัฒนาต่าง ๆ จะเจริญก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพ การศึกษานับว่ามีส่วนช่วยส่งเสริมอยู่มาก การศึกษาหรือกระบวนการให้การศึกษา (Educational Process) จะช่วยดึงพลังความสามารถของคนซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในให้ออกมา จะนำไปใช้ประโยชน์ต่อตนเองและชุมชนส่วนรวมได้ ทั้งยังช่วยยกมาตรฐานและส่งเสริมความเป็นอยู่ของคนให้สูงขึ้นอีกด้วย การศึกษามีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาอย่างมาก ถ้าสมาชิกในชุมชนมีการศึกษาโดยเฉลี่ยสูงแล้ว การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นย่อมมีมาก เพราะการถ่ายทอดวิชาความรู้และการคิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ ย่อมมีมากและง่ายกว่าในชุมชนที่สมาชิกในชุมชนยังไม่มีการศึกษาหรือโดยเฉลี่ยแล้วการศึกษาอยู่ในขั้นต่ำ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในพฤติกรรมของมนุษย์ นั่นคือ มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องความรู้ ทักษะ ทักษะ และมูลเหตุจูงใจในสิ่งที่เขาทำอยู่

ปรัชญาประการนี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า “คนแต่ละคน ถ้าให้โอกาสแล้วย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ เปลี่ยนแปลงความประพฤติ และพัฒนาขีดความสามารถให้รับผิดชอบต่อตนเองและสังคมสูงขึ้นได้” สรุปก็คือ คนนั้นสั่งสอนได้ และการศึกษาจะช่วยให้คนได้มีความรู้ ความคิด รู้จักใช้สมองเพื่อประโยชน์ของตนเองและส่วนรวม

ในประเทศที่กำลังพัฒนาโดยทั่วไป จะเผชิญอยู่กับปัญหาหลักที่เหมือน ๆ กัน คือ ปัญหาความรู้ ปัญหาความยากจน ปัญหาเฉื่อยชาเฉื่อยเมย และปัญหาความเจ็บป่วยของประชาชน ปัญหาเหล่านี้เรียกว่า “วัฏจักรแห่งความชั่วร้าย” ซึ่งนับว่า เป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ ในการที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าไปสู่จุดหมายปลายทางที่ต้องการนั้น จำเป็นจะต้องตระหนักถึงความสัมพันธ์ของปัญหาทั้ง 4 ประการว่า สามารถส่งผลกระทบซึ่งกันและกันได้อย่างไร และถ้าจะหาทางแก้ไขแล้วจะต้องพิจารณาว่าปัญหาใดควรได้รับการแก้ไขก่อนเป็นพื้นฐาน เพื่อจะได้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่เหลือต่อไป ถ้าพิจารณากันโดยหลักการแล้วจะเห็นได้ว่า เราไม่สามารถแก้ไขความยากจน ปัญหาความเจ็บป่วย หรือปัญหาความเฉื่อยชาได้ ถ้าหากประชาชนยังอยู่ในภาวะของความรู้หรือขาดการศึกษา ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การศึกษาแก่ประชาชน เพราะการศึกษานับว่ามุ่งที่จะพัฒนาคนทั้งในด้านสมอง ความคิด จิตใจ และการกระทำ ซึ่งจะออกมาในรูปของการ

ฝึกฝนจนเกิดความชำนาญและสร้างเสริมประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาได้พัฒนาความคิด ความสามารถในการพัฒนาตนเองและชุมชนต่อไป

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการให้การศึกษ โดยวิธีร่วมปรึกษาหารือกัน (Non-Directive Education) ปรากฏจากการบังคับจิตใจกัน การให้การศึกษโดยวิธีนี้เป็น การช่วยให้เกิดการพัฒนาค้นให้มีทั้งคุณภาพและคุณธรรม โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งถือเสมือนเป็นสื่อหรือแบบฝึกหัดในการพิจารณาคนให้ได้คิดพิจารณาว่า เขามีปัญหาอะไร พัฒนาอะไร ด้วยวิธีใด การกระทำเช่นนี้ ช่วยให้สมองของคนเกิดการพัฒนา การให้การศึกษตามหลักการพัฒนาชุมชนจะต้องสอดคล้องกับความต้องการ ความปรารถนา และความสนใจ รวมทั้งความสามารถในการรับของประชาชนด้วย เช่น การให้การศึกษในด้านการเกษตร การอนามัย การช่างชนบท และการสหอาชีพ เป็นต้น จุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง แก้ปัญหาด้วยตนเอง การให้การศึกษแก่ประชาชนในชุมชนจะเป็นการช่วยส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนโดยให้ประชาชนคิดและทำการปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนเอง

ปรัชญาประการที่หก

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่หก คือ “หลักประชาธิปไตย” (Democracy) หมายถึง ความศรัทธาในการพัฒนา ตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย และมีความเชื่อว่า คนทุกคนย่อมมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนเองไปในทิศทางที่ตนต้องการด้วยความสมัครใจ โดยทั่วไปแล้วหลักประชาธิปไตยจะเป็นเรื่องที่น่าเชื่อถือเรื่องความยุติธรรม (justice) การมีเหตุผล (reason) การมีเมตตาธรรม (compassion) การมีศรัทธาในตัวมนุษยชาติ (faith in man) และการเคารพในเกียรติภูมิแห่งมนุษยชน (human dignity) นอกจากนี้ องค์ประกอบของหลักประชาธิปไตยที่สำคัญ ๆ ก็คือ การเลือกตั้ง การปกครองโดยเสียงข้างมาก สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

ปรัชญานี้มีรากฐานมาจากความเชื่อประการแรกที่ว่า “การพัฒนาตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตยสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับคน ชุมชน และประเทศชาติได้มากกว่าการพัฒนาตามแนวทางของระบอบอื่น” เช่น ระบอบคอมมิวนิสต์ ในขณะที่การพัฒนาตามแนวทางของระบอบคอมมิวนิสต์นั้นเป็นแนวทางที่แฝงไปด้วยการบังคับมากกว่าการสมัครใจ สิทธิ เสรีภาพของประชาชนถูกจำกัด ถูกตรึงมากกว่าการพัฒนาตามแนวทางของระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ ยังมีรากฐานมาจากความเชื่ออีกประการหนึ่ง ก็คือ “คนทุกคนมีสิทธิที่จะเลือกหรือกำหนดวิถีการดำรงชีวิตไปในทิศทางที่ตนเองต้องการได้” กล่าวคือ คนทุกคนมีพลังความสามารถที่จะสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ตนเองและชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ไปในทิศทางที่ชุมชนต้องการ โดยแต่ละคนย่อมรู้ว่าชุมชนของตนมีความต้องการอะไร รู้วิธีที่จะสนองความต้องการของชุมชน

แม้ว่าความรู้ของตนจะน้อยเพียงใด หรือวิธีการจะดูล้าสมัยในสายตาของบุคคลภายนอกก็ตาม แต่วิธีการนั้น ๆ ก็จะสามารถสร้างความสุขและความพอใจแก่พวกเขาได้

การพัฒนาชุมชนเป็นงานที่เสริมสร้างขีดความสามารถและความรับผิดชอบในการพัฒนาตนเอง ชุมชน และประเทศชาติให้เกิดขึ้นเพื่อประชาชน อันเป็นการยึดหลักประชาธิปไตย การพัฒนาชุมชนยังสนับสนุนการทำงานร่วมกับบุคคลภายในชุมชนทุกคน โดยถือว่าประชาชนทุกคนมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ไม่คำนึงถึงความแตกต่างในเรื่องฐานะ การศึกษา เพศ หรือวัย ไม่ทำงานแต่เฉพาะกับบางกลุ่ม บางพวก ทุกคนในชุมชนมีสิทธิมีเสียงเท่าเทียมกัน คือ มีหนึ่งเสียงเท่ากันในเรื่องของชุมชน การตัดสินใจของชุมชนในทุกเรื่องเป็นการตัดสินใจของคนส่วนมาก และผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการพัฒนาจะต้องส่งผลไปถึงคนส่วนมากด้วย การมีส่วนร่วมในการประชุมหรือการสนทนาต้องมีบรรยากาศของความเสมอภาค ยอมรับความคิดเห็นและให้ความสำคัญแก่ความคิดเห็นของสมาชิกกลุ่มทุกคนว่ามีคุณค่าหรือประโยชน์ นอกจากนี้ แผนพัฒนาชุมชนหรือสิ่งที่จัดทำเป็นโครงการในชุมชนจะต้องเป็นแผนหรือโครงการที่เกิดจากเบื้องล่าง (grass root) หรือตัวประชาชนในชุมชน ไม่ใช่มาจากเบื้องบนหรือการวางแผนของผู้บริหารระดับสูง (bottom up not top down) แล้วนำมาบังคับใช้หรือนำมายัดเยียดให้ประชาชนปฏิบัติตาม การตัดสินใจครั้งสุดท้ายต้องเป็นของประชาชน สิ่งเหล่านี้ ล้วนช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนได้มีสิทธิและใช้ความสามารถที่จะกำหนดชะตาชีวิตของตน อันเป็นการตอบสนองต่อหลักการประชาธิปไตย

การพัฒนาประเทศนั้น ลำพังอำนาจการปกครองของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว ย่อมไม่เพียงพอที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วได้ จำต้องอาศัยอำนาจพัฒนาของประชาชนเข้าผสมผสานด้วย ถือได้ว่าเป็นการช่วยสร้างอำนาจพัฒนาของประชาชนดังกล่าวให้เกิดขึ้นในทุก ๆ ชุมชน เช่น ช่วยพัฒนาองค์กรท้องถิ่นให้เข้มแข็งขึ้น (strengthening local organization) และปลูกฝังประชาธิปไตยในระดับล่างสุด (grass root of democracy) นับเป็นการสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

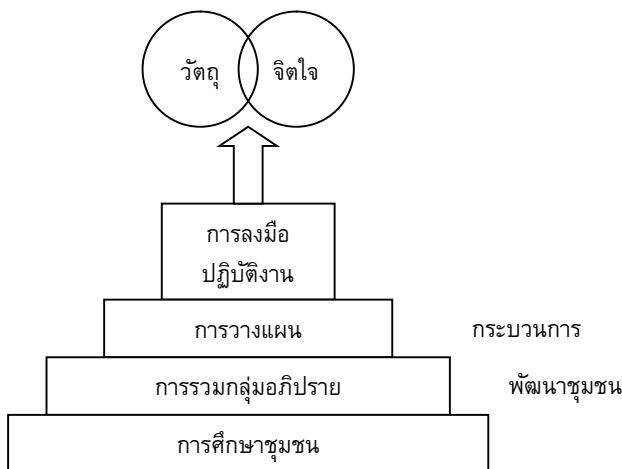
“รากฐานของประชาธิปไตยเริ่มที่หมู่บ้าน” อันจะเป็นรากฐานที่มั่นคงสำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในระดับชาติต่อไป

ปรัชญาประการที่เจ็ด

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนประการที่เจ็ด คือ “ความสมดุลของการพัฒนา” (balance of development) ปรัชญานี้หมายถึง การพัฒนาและขีดความสามารถของคนในชุมชนนั้น จะต้องเป็นการพัฒนาที่ได้สัดส่วนและควบคู่กันไปทุกด้านตลอดเวลา เช่น การพัฒนาทางด้านวัตถุหรือรูปธรรมต้องได้สัดส่วนและควบคู่กับการพัฒนาทางด้านจิตใจหรือนามธรรม และด้วยเหตุผลทำนองเดียวกัน การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จะต้องมีความสมดุลกันด้วย กล่าวโดยย่อ ก็คือ มุ่งพัฒนาทุก ๆ ด้าน ไม่สนับสนุนให้มีการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ

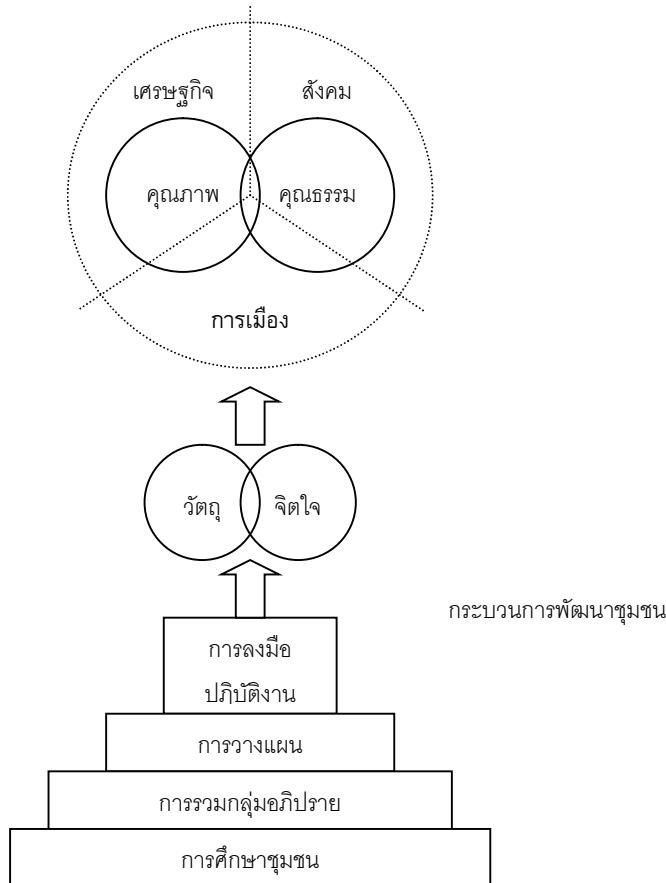
ปรัชญาประการที่เจ็ดนี้ มีรากฐานสืบเนื่องมาจากความเชื่อถือที่ว่า “การพัฒนาทางด้านวัตถุหรือรูปธรรมและการพัฒนาทางด้านจิตใจหรือนามธรรม มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตลอดจนกระทบกระทั่งกันถึงกันอยู่เสมอ” และในทำนองเดียวกัน “ประชาชนจะอยู่ดีกินดีได้ก็ต่อเมื่อองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้เกื้อกูลและสมดุลกันไปในแนวทางและทิศทางเดียวกัน”

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ และยุทธวิธีหนึ่งที่ทำงานในชุมชนหรือในหมู่บ้าน โดยสนับสนุนให้มีการพัฒนาสภาพแวดล้อมของคน คือ พัฒนาทางด้านวัตถุ และมีการพัฒนาสภาพจิตใจของคน คือ พัฒนาทางด้านจิตใจควบคู่กันไป เช่น การสร้างถนนสายหนึ่งขึ้นในหมู่บ้านจะต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในหมู่บ้านนั้น มิใช่เกิดจากความต้องการของนักพัฒนา นอกเหนือไปจากข้างต้นนี้ กระบวนการพัฒนาชุมชนยังช่วยสนับสนุนให้มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในชุมชนอย่างได้สัดส่วน ไม่หนักไปด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะอีกด้วย

รูปที่ 1 แสดงถึง “กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งสนับสนุนให้มีการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจ”

ในด้านเศรษฐกิจช่วยทำให้ประชาชนมีผลผลิตเพิ่มขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น และมีการคมนาคมต่าง ๆ สะดวกขึ้น ในด้านสังคมช่วยทำให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดีขึ้น รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ เห็นถึงความสำคัญของครอบครัว หลีกเลี่ยงอบายมุข และรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ในด้านการเมืองช่วยทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการประชาธิปไตย รู้จักรักและหวงแหนในสิทธิเสรีภาพของคน ไปใช้สิทธิ์ใช้เสียงใจการเลือกตั้ง รู้จักร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันวางแผน และร่วมกันปฏิบัติงานเพื่อประโยชน์ของชุมชนส่วนรวมเหล่านี้ เป็นต้น

รูปที่ 2 แสดงถึง “กระบวนการพัฒนาชุมชนซึ่งสนับสนุนให้มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างควบคู่และสมดุลกัน”

ความสมดุลของการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจ จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางสูงสุดของกระบวนการพัฒนาชุมชน นั่นก็คือ การพัฒนาคน อันหมายถึง การพัฒนาคนให้มีทั้งคุณภาพและคุณธรรม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างได้สัดส่วนกัน การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาทางด้านวัตถุ ส่วนการพัฒนาให้คนมีคุณธรรม เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาทางด้านจิตใจ อธิบายได้ว่า กระบวนการพัฒนาชุมชน มุ่งพัฒนาให้ประชาชนมีความรู้ ความสามารถ ทำงานที่รับผิดชอบได้อย่างมีประสิทธิภาพ (คุณภาพ) และมีความซื่อสัตย์ ยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อชุมชนส่วนรวม (คุณธรรม) เช่น ในด้านเศรษฐกิจมีความสามารถเพิ่มผลผลิตต่าง ๆ มากมายทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้มุ่งค้ากำไรจนเกินควร จนทำให้ประชาชนในชุมชนต้องเดือดร้อน ในด้านสังคมรู้จักทำนุบำรุงศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ให้เกียรติและเห็นความสำคัญของสตรี เด็ก และคนชราอย่างจริงจัง ขณะเดียวกันก็ไม่ใช้ศาสนาหรือขนบธรรมเนียมประเพณีมาเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว เช่น ไม่อ้างศาสนาเพื่อผลประโยชน์ของตนหรือกระทำตัวไปในทำนอง “มือถือสาก ปากถือศีล” สำหรับด้านการเมือง คือ รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตน ช่วยกันส่งเสริมป้องกันและรักษาการปกครองระบอบประชาธิปไตย ขณะเดียวกันก็ไม่แสวงหาประโยชน์ใส่ตัวทางด้านนี้ เช่น ไปใช้สิทธิ์ใช้เสียงเลือกตั้งด้วยความสุจริตใจ ไม่ทำการต่อต้านหรือ

หาทางทำลายผู้ที่มีความคิดเห็นไม่ตรงกับตนเอง หรือเมื่อมีโอกาสเข้าไปเป็นตัวแทนของประชาชนในสภาระดับต่าง ๆ ก็ไม่มุ่งแสวงหาแต่ประโยชน์ส่วนตัวโดยมิได้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น

จุดเน้นของงานพัฒนาชุมชนจึงอยู่ที่ว่า การพัฒนาทางด้านรูปธรรมและนามธรรมจะต้องควบคู่กันไปในอัตราที่ได้สัดส่วน ถ้าหากมุ่งพัฒนาในด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ ก็จะทำให้เกิดผลการพัฒนาชนิดผิดรูปผิดร่าง นอกจากนี้ นักพัฒนาจะต้องมองชุมชนเสมือนเป็นสิ่งมีชีวิต เช่นเดียวกับบุคคล ๆ หนึ่ง และการพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญในกิจกรรมทุกด้านที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ตามแนวความคิดนี้ ขอบเขตของงานพัฒนาจึงกว้างขวางมาก พาดพิงไปถึงหน่วยงานอื่น ๆ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงมหาดไทย เป็นต้น การพัฒนาชุมชน มิได้มุ่งขจัดปัญหาของชุมชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ทำทุก ๆ ด้านไปด้วยกัน การแก้ปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยมิได้คำนึงถึงผลกระทบกระเทือนที่มีต่อปัญหาเรื่องอื่น จึงมิใช่เป็นการแก้ปัญหาที่รอบคอบและจะเป็นผลเสียก่อให้เกิดความขัดแย้งมากกว่าผลดี ยิ่งไปกว่านี้ อาจกล่าวได้ว่า ไม่มีปัญหาใดในโลกนี้เกิดขึ้นจากสาเหตุเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ การแก้ไขปัญหาคง ๆ ก็ควรให้ความสำคัญในหลาย ๆ ด้านด้วย

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ การขาดความสมดุลของการพัฒนา นอกจากจะทำให้เกิดช่องว่างของความก้าวหน้า คือ ความเป็นอยู่ของประชาชนแตกต่างกันมากแล้ว ยังทำให้เกิดปรากฏการณ์ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “สมัยใหม่แต่ไม่พัฒนา” (modernization without development) อันหมายถึง ชุมชนหรือคนในชุมชนได้รับการพัฒนาทางด้านวัตถุอย่างมาก ในขณะที่การพัฒนาทางด้านจิตใจไม่ได้รับการส่งเสริมให้ทัดเทียมกับความเจริญทางด้านวัตถุนั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ก็คือ มีการสร้างตึกสูงมากมาย ขณะที่ประชาชนที่อยู่ในบริเวณที่สร้างตึกนั้นปรับตัวเข้าไม่ทันกับความเจริญทางด้านวัตถุที่เกิดขึ้น โดยประชาชนไม่ได้รับการพัฒนาทางด้านจิตใจให้เตรียมพร้อมที่จะรับกับผลกระทบที่ตามมาจากการสร้างตึกนั้น เช่น ประชาชนไม่ได้รับการฝึกอบรมในเรื่องการรักษาความสะอาด การทิ้งขยะมูลฝอย หรือไม่ได้รับการฝึกอบรมให้เข้าใจถึงระเบียบวินัยของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและมีศีลธรรม ปัญหาเด่นชัดที่ตามมา ก็คือ ปัญหาที่อยู่อาศัย ปัญหาจราจร ปัญหาอาชญากรรม เป็นต้น ด้วยสาเหตุเหล่านี้ การพัฒนาชุมชนจึงยึดหลักการที่เรียกว่า มุ่งพัฒนาในทุก ๆ ด้านให้เกิดความสมดุล ทั้งนี้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ หรือท่าทีและทัศนคติของประชาชนมีความสำคัญเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ

อุดมการณ์ คุณธรรม จริยธรรมของนักพัฒนา

นักพัฒนาการเป็นผู้ที่มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชน ต้องเป็นผู้ที่ประสานงานระหว่างราชการกับประชาชน ตลอดเวลา เป็นผู้ที่ยกย่องกระตุ้น ชักจูงให้ชาวบ้านตื่นตัวเกิดความปรารถนาที่จะอยู่ดีกินดี และร่วมมือร่วมใจกันปรับปรุงตัวเอง ครอบครัวของตน นอกจากจะพยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ทางด้านวัตถุให้เกิดขึ้นแล้ว จะต้องพยายามเปลี่ยนแปลงทัศนคติและจิตใจ ทำที่ชาวบ้าน ฉะนั้น ผู้ที่จะทำหน้าที่พัฒนาการจึงต้องมีคุณสมบัติพิเศษนอกเหนือไปจากข้าราชการทั่วไป หลายประการเพื่อจะปฏิบัติงานให้ได้ผลประสิทธิภาพ

อุดมการณ์ คุณธรรม จริยธรรมของการพัฒนาชุมชน สำหรับนักพัฒนาที่จะมีในตนเองเพื่อเป็นจุดหมายในการพัฒนาชุมชนให้ดี ให้ไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม มีดังนี้

1. เพื่อมุ่งหวังให้ชุมชนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีกว่า
2. เพื่อมุ่งหวังให้ความเป็นอยู่ในท้องถิ่นในชนบทดีขึ้นกว่าเดิมที่เคยเป็นอยู่
3. ไม่ลำเอียง ฝักใฝ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำตัวเป็นกลาง
4. มีความเชื่อถือต่อบาทพาสตรีและเยาวชน
5. มีการบริหารที่จะรู้ความเป็นระเบียบ ตลอดจนมีการวิจัยและประเมินผลโครงการ
6. ให้องค์กรอาสาสมัคร เอกชน เข้าร่วมในงานพัฒนาชุมชนด้วย
7. ยึดถือประชาชนเป็นหลัก ยึดถือความต้องการและปัญหาที่แท้จริงของประชาชนเป็นหลักใหญ่
8. ยึดทรัพยากรของชาวบ้านเป็นหลัก รู้จักรวมกลุ่มให้เป็นประโยชน์
9. ยึดหลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน แผนหรือโครงการพัฒนาชุมชน จะต้องมาจากประชาชนในหมู่บ้าน
10. ทำงานร่วมกับประชาชน ไม่ทำตัวเป็นนายหรือมีลักษณะเป็นนายร่วมคิดทำกิจกรรม
11. ไม่มีการบังคับให้กระทำ ให้ชาวบ้านเข้ามาดำเนินการด้วยความสมัครใจ
12. ให้มีการปกครองตนเองในชุมชนตามหลักประชาธิปไตย

13. นักพัฒนาจะเป็นตัวกลไกในการประสานงาน นำบริการต่าง ๆ ของรัฐสู่ประชาชนในหมู่บ้าน
14. เป็นที่ปรึกษาของชาวบ้านเมื่อมีปัญหา
15. รู้ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ปรับให้เข้ากับชุมชนนั้น ๆ
16. มีหลักการในการพัฒนาชุมชน
  - ร่วมคิด
  - ร่วมตัดสินใจ
  - ร่วมปฏิบัติ
  - ร่วมรับผิดชอบ
  - ร่วมกันรับผลประโยชน์
  - ริเริ่มเร่งรัดพัฒนาชนบท
17. สอนให้ประชาชนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น
18. ชื่อสัตย์สุจริต มีความรับผิดชอบตรงต่อเวลา

ความเชื่อของนักพัฒนา

ผู้ที่ทำงานด้านพัฒนาที่มีความจำเป็นจะต้องมีความเชื่อขั้นพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. คนมีศักดิ์ศรี
2. คนมีความสามารถ
3. ความสามารถของคนพัฒนาได้

ประการแรก ความเชื่อที่ว่าชาวชุมชนมีศักดิ์ศรีเหมือนกับตัวเจ้าหน้าที่เองจะทำให้ไม่ดูถูกหมิ่นชาวชุมชน เพราะถ้าขาดความเคารพในความเป็นคนเหมือนกัน ขาดความคิดว่าชาวชุมชนถึงแม้จะจนและมีความรู้น้อย แต่มีศักดิ์ศรี เจ้าหน้าที่จะติดต่อกับชาวชุมชนด้วยวิธีการ กิริยาท่าทางที่ดูถูกดูหมิ่นและจะยึดเยียดความคิดของตนให้กับชาวชุมชน โอกาสการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนก็เกือบจะหมดลงไป

ประการที่สอง ความเชื่อที่ว่าชาวชุมชนมีความสามารถ เป็นความเชื่อที่เจ้าหน้าที่สามารถพัฒนาได้ด้วยตนเอง เพราะในความเป็นจริงแล้วชาวชุมชนมีความสามารถมากภายใต้สิ่งแวดล้อมของเขา เราก็มีความสามารถในรูปแบบของเรา เป็นความสามารถคนละอย่าง

ประการที่สาม เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจะต้องมีความเชื่อว่า ความสามารถของคนนั้นพัฒนาให้ดีขึ้นได้หรือสามารถจะพัฒนาในสิ่งที่ยังไม่มี ให้มีความสามารถได้ เพราะถ้าหากขาดความเชื่อนี้แล้ว เจ้าหน้าที่ของเราอาจจะดูหมิ่นชาวชุมชนว่าชาวบ้านก็มีความสามารถเพียงแต่เลี้ยงควายกับปลูกข้าวเท่านั้นเอง และถ้าคิดว่ากิจกรรมอย่างอื่น ๆ นั้น ชาวชุมชนไม่สามารถจะทำให้เจ้าหน้าที่ก็จะเริ่มยึดเยียดหรือดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง โดยขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนไป

บทที่ 4

แนวคิดและความหมายของชุมชนและการพัฒนาชุมชน

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

“ชุมชน” มีนัยและความหมายที่เป็นไปตามพลวัตหรือกระแสของสังคม แต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียด จะพบว่า นักวิชาการ นักพัฒนา หรือผู้คนที่ให้ความหมายของคำว่า “ชุมชน” ล้วนต่างให้ความหมายที่สอดคล้องกับความรู้ ทัศนคติ หรือ โดยมีจุดมุ่งหมายที่หวังช่วงชิงอำนาจในการนิยามความหมายของตนเพื่อผลประโยชน์ประการใดประการหนึ่ง

ความเป็นชุมชนหรือความเป็นหมู่คณะมีการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา การจำกัดคำนิยามของคำว่า “ชุมชน” ไว้ในแนวใดแนวหนึ่งย่อมจะขาดความหลากหลายหรือความไม่เข้าใจในความเป็นชุมชนและถ้าพิจารณาโดยรวมก็จะเห็นว่า ความเป็นชุมชนนั้น เน้นเรื่องของความสัมพันธ์และการเกาะเกี่ยวกันของเพื่อนมนุษย์ในระดับต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การพยายามทำความเข้าใจแนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในการที่จะเลือกความเหมาะสมและสอดคล้องกับฐานปฏิบัติการ (Practical Base) ของตน

โดยแนวคิดแล้ว “ชุมชน” มีความหมายที่หลากหลายและสามารถจะจัดกลุ่มตามนัยหรือความหมายที่ใกล้เคียงกันได้ 4 แนวคิด คือ

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)
2. แนวคิดทางมานุษยวิทยา (Humanistic Perspective)

3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาคม (Civil Society Perspective)
4. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community Perspective)

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)

ตามแนวคิดนี้

ชุมชนมีฐานะเป็นหน่วยทางสังคม (Community as unit of Social Organization) และนิยามความหมายว่า “ชุมชน” หมายถึง หน่วยทางสังคมและกายภาพ อันได้แก่ ละแวกบ้าน หมู่บ้าน เมือง มหานคร

George Hillary (Poplin, 1979) ได้พยายามหาความหมายร่วมจากคำจำกัดความของชุมชนที่มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย โดยสรุปหาลักษณะความหมายต่าง ๆ ได้ว่า ชุมชน ประกอบไปด้วย

1. อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ (Geographical area-territorial)
2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social interaction-sociological)
3. มีความผูกพัน (Common ties-psycho cultural)

อย่างไรก็ตาม มีผู้โต้แย้งวิธีการสรุปคำจำกัดความในแบบของ Hillary ว่าไม่อาจหาคำจำกัดความตายตัวมาอธิบายลักษณะของชุมชนทุกชุมชน เพราะแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันออกไป หากพยายามจะหาลักษณะร่วมแล้ว ชาติแท้ของชุมชนบางชุมชนจะขาดหายไปจากคำจำกัดความอันเป็นคำกลางนั้น (Plant, 1974)

ในขณะที่ Poplin (1979) ได้กล่าวถึงชุมชนใน 5 สถานะ คือ

1. กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรือบริเวณหนึ่ง (Geographical area)
2. สมาชิกมีการติดต่อกันทางสังคม (Social Relationship)
3. สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social Relationship)
4. มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อระบบนิเวศ (Psycho-Ecological Relationship)
5. มีกิจกรรมส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์ (Central Activities for Utilization)

แนวคิดของ Hillary และ Poplin ได้เป็นแนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชนของนักสังคมวิทยาในรุ่นต่อมาและนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการมองชุมชนในฐานะทั้ง 3 ประการ คือ

ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)

การพิจารณาชุมชนในมิตินี้มีความสำคัญ คือ ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอนและสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้

1. อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าในหลายกรณี สภาพทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้งและศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือ ชุมชนมักเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

2. ชุมชนมีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ แม้ว่าตัวแปรเกี่ยวกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ จะมีอิทธิพลต่อสถานที่ตั้งและพบวัดการเจริญเติบโตของชุมชน (Growth and Dynamics of Community) แต่การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ดังนั้น มนุษย์เองมีส่วนในการกระทำต่อภาวะแวดล้อมของตนไม่ว่าจะโดยทางบวกหรือทางลบ เช่น

2.1 การปรับให้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้สอดคล้องกับความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ เช่น การทำนาแบบขั้นบันได การสร้างเหมืองฝายชลประทาน ปรับปรุงแก้ไขสร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์

2.2 ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า

การศึกษาชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยาถือว่า ตัวแปรทางด้านภูมิศาสตร์จะเป็นสิ่งที่ละเลยเสียมิได้ แนวคิดนี้จัดว่ามีอิทธิพลต่อทฤษฎีนิเวศวิทยาของมนุษย์

ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม (Community as Unit of Social Organization)

การวิเคราะห์แบบ Social system approach จะให้ภาพของลำดับชั้น (hierarchy) เริ่มจากระดับล่างที่ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนถึงระดับชาติหรือระดับโลก

ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งกายภาพ จิตใจ และสังคม ซึ่งในระบบครอบครัวกลุ่มเครือญาติมีขนาดเล็กเกินไป ไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคนจึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการ ทั้งทางกายและทางใจได้

บางทีคนวิเคราะห์ชุมชนที่เป็นระบบทางสังคมว่าเป็น

เครือข่ายการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Network of interaction) ซึ่งประกอบด้วยสถานภาพ บทบาท กลุ่มคน และสถาบัน ชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันเหมือนลูกโซ่ ที่ระบบย่อยระบบหนึ่งจะได้รับปัจจัยนำเข้าที่ต้องการจากระบบย่อยอื่น ๆ ปัจจัยนำเข้าและผลผลิตที่รับและให้แก่กันในระหว่างชุมชนหรือระบบย่อยนี้ อาจจะเป็นในรูปของเงิน แรงงาน ความกดดันทางสังคม ทรัพยากรต่าง ๆ

แนวความคิดนี้ นักวิชาการไทยได้เสนอรูปแบบของชุมชนที่คล้ายคลึงกัน เช่น

แนวคิดของ ชิตยา สุวรรณ (2527) กล่าวว่า โดยทั่วไปชุมชนจะต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ การพิจารณาชุมชนในข้อนี้มีใช้เฉพาะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น ยังต้องพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ เช่น ในฐานะที่อยู่อาศัยของการใช้พื้นที่ และในฐานะที่เป็นบริเวณของชุมชน
2. ชุมชนในฐานะที่เป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากร เช่น สัดส่วนเพศชาย เพศหญิง อายุประชากร อาชีพ และการศึกษา สุขลักษณะ เป็นต้น
3. ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชน โดยพิจารณาถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ย่อย เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

ส่วนไพร์ตัน เตชะรินทร์ (2524) ได้เสนอรูปแบบขององค์ประกอบของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในระบบต่าง ๆ เป็น 5 ประการ คือ

1. คน
2. ความสนใจ
3. อาณาบริเวณ
4. การปฏิบัติต่อกัน
5. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก

สนธยา พลศรี (2533) ได้กล่าวถึง ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้แก่

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร
2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง
3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ
4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เช่น ชานาทาวน์
5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เหมืองแร่
6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง
7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ
8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขต สุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร
2. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ
3. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

นอกจากการศึกษาชุมชนในลักษณะดังกล่าว ก็สามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ได้ทั้งแนวนอน (Horizontal) และแนวตั้ง (Vertical)

ในแนวนอนนั้น รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลหรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น ส่วนในแนวตั้ง หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับผลประโยชน์หรือกับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่าง ๆ ที่สูงขึ้นไปจนถึงองค์กรในระดับชาติ หรือระหว่างชาติ/ประเทศ

นอกจากนั้น ยังมีวิธีการอื่นอีกในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนว่า ปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มมีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยความร่วมมือ การแข่งขัน และความขัดแย้ง ซึ่งมิติการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างดี

ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a psycho cultural unit)

ในมิตินี้เห็นว่าชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่าเป็นทั้งทางด้านจิตวิทยา และวัฒนธรรม

ในทางจิตวิทยานั้น คนจะมีความมั่นคง เพราะสามารถระบุได้ว่า ตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม หมู่ หรือที่ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีสังกัด

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ในมิตินี้ ในแนวคิดทางสังคมวิทยาถือว่าเป็นเพียงมิติหนึ่งของความเป็นจริงที่ซับซ้อนอยู่ในความหมายของชุมชน มิได้ถือว่าการวิเคราะห์ที่ลึกซึ้ง

2. แนวคิดทางมนุษยนิยม (Humanistic Perspective)

แนวคิดของชุมชนในแนว Humanistic perspective นี้ บางคนเรียกว่า เป็นแนวคิดของกลุ่ม Utopia นักสังคมวิทยาที่มีอิทธิพลสำคัญต่อ 2 แนวคิดนี้ 2 คน คือ Robert Nisbet และ Baker Brownell ซึ่งมีความคิดว่า ชุมชนต้องก่อมีมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคง และความผูกพันระหว่างคนในชุมชน

Nisbet เห็นว่าสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (sense of community) ในข้อเขียนของ Nisbet เรื่อง The quest for community นั้นเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง เขาได้แสดงความเห็นว่า ในลักษณะรัฐการเมืองสมัยใหม่ รัฐไม่สามารถตอบสนองความมั่นคงได้ ไม่มีองค์กรขนาดใหญ่ใดที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของคนได้ เพราะโดยธรรมชาติแล้ว องค์กรเหล่านี้มีขนาดใหญ่ ซับซ้อน เป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น การก่อสงคราม แต่ในการตอบสนองอย่างปกติธรรมดา ต่อความต้องการของคนในเชิงการยอมรับมิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐจะทำได้

ทางเลือกที่นักคิดในแนวนั้นเสนอ ก็คือ การเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็ก แต่มีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นที่จะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

แนวคิดทั้งสองนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากรที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดีหรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ

Hirsch (1993) กล่าวถึง การสร้างชุมชนว่า เป็นการแสดงออกถึงอำนาจและเป็นวาทกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงมีทั้งความหมาย

ที่หลากหลายและความหมายที่ขัดแย้ง มิได้มีเพียงความหมายเดียวหรือความหมายที่เป็นกลาง และไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ นัยของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจด้วยการทำให้พื้นที่แตกออกเป็นหน่วยเล็ก ๆ เพื่อ

ง่ายต่อการปกครองสะท้อนให้เห็นกระบวนการที่หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนและตลาด

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทางมนุษยนิยมมีลักษณะที่น่าสนใจ คือ

1. ไม่ได้ให้ความสนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่
2. เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์
3. เน้นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชนหรือแบบแผนในอุดมคติซึ่งเกี่ยวกับนำเสนอลักษณะชุมชนที่

ควรจะเป็นชุมชนที่ดีหรือชุมชนในอุดมคตินั้นเอง

แม้ว่าจะมีทัศนะอันหลากหลายเกี่ยวกับชุมชน ก็ยังสามารถสรุปจุดร่วมกันได้ 2 ประการ คือ

1. เป็นการกล่าวถึง วิวัฒนาการของการสมาคมของมนุษย์ (Human Association)
2. มีการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความเกาะเกี่ยวในสังคมมนุษย์เกิดจากการ

เปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี ลักษณะหนึ่งของ Human Association จะหายไป และมีลักษณะใหม่มาแทนที่

3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาคม (Civil Society Perspective)

ประชาสังคม หมายถึง การรวมตัวพบปะของคนหลากหลาย ซึ่งไม่ใช่เฉพาะคนที่รู้จักคุ้นเคยเพียงกลุ่มเดียว แต่รวมถึงคนแปลกหน้าที่สนใจในประเด็นส่วนรวม (สาธารณะ) ประเด็นใดประเด็นหนึ่งร่วมกัน เพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย ไม่ใช่การรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สถานที่รวมตัวพบปะเรียกว่า เวทีประชาคม ซึ่งมีลักษณะพหุภาคีเป็นสำคัญชุมชนฐานรากมักเกิดการรวมตัวกันเองเบื้องต้นจากปัญหาปากท้องและเศรษฐกิจเรียกว่า กลุ่มปากท้อง (ให้พื้นที่ออก) อาจพัฒนาไปสู่การรวมที่เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ไขปัญหาดอกเบี้ยที่อาจเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวหรือออมเพื่อเป็นสวัสดิการทางสังคม เช่น การเจ็บป่วย ตาย กลุ่มปากท้องและกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งสามารถรวมตัวเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน ซึ่งศักยภาพด้านการตลาดที่พึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ กลุ่มปากท้อง กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจ เป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกแบบพึ่งพาเป็นสำนึกการมีส่วนร่วมพัฒนาไปเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองและชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนที่พึ่งตนเองที่เข้มแข็งจะเริ่มพัฒนาไปสู่การมีจิตสำนึกสาธารณะ (สำนึกส่วนรวมที่ไม่ใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม) การเกิดเครือข่ายชุมชนที่พึ่งตนเองที่เข้มแข็งและมีเวทีประชาคมสำหรับชุมชนต่าง ๆ ที่หลากหลายและผู้คนทั่วไปซึ่งสนใจในประเด็นสาธารณะต่าง ๆ ร่วมกันจะนำไปสู่ความเป็นประชาคม อันเป็นอำนาจประชาชนที่แท้จริงในการทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างอำนาจรัฐ อำนาจทุน และอำนาจประชาชน (ประชาสังคม) มีสภาพธรรมรัฐเกิดขึ้น (good governance)

ในการบริบทสังคมไทยซึ่งมีภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและวิกฤตสังคมในปัจจุบัน การก่อรูปประชาสังคมควรเร่งพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและมีความเข้มแข็งพร้อมไปกับการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและการมีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะต่าง ๆ ในเวทีประชาคม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน-ประชาสังคม เกิดขึ้นจากสภาพปัญหาของสังคม การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายและทิศทางการพัฒนา รวมทั้งกิจกรรมสาธารณะซึ่งในอดีตมักจะถูกครอบงำหรือชี้นำจากภาครัฐ แนวคิดนี้ปฏิเสธอำนาจรัฐซึ่งมีบทบาทอย่างมากมาต่อการตัดสินใจในกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งปฏิเสธลัทธิปัจเจกชนที่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน สาระสำคัญของแนวคิดนี้ ก็คือ การรวมกลุ่มของปัจเจกชน โดยมองว่า ประชาสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐและปัจเจกชนที่เรียกว่า Mediating Structure

ทวิชศักดิ์ นพเกษร (2542) ยังได้ให้คำจำกัดความ ประชาสังคม หมายถึง

การที่คนในสังคม ซึ่งมีจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ ด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึก ร่วมกันเพื่อประโยชน์สาธารณะ ประชาสังคมจะก่อให้เกิด “อำนาจที่สาม” นอกเหนือจากอำนาจรัฐและอำนาจธุรกิจ อำนาจที่สามนี้อาจไม่ต้องการคนจำนวนมาก แต่เป็นกลุ่มเล็กน้อยกระจายกระจายและอาจมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อย ๆ (Civic

Network) การรวมตัวกันนั้น อาจไม่ต้องอยู่ใกล้ชิดกัน แต่สามารถสื่อสารกันได้ เกิดเป็นองค์กรขึ้น (Civic Organization) ซึ่งอาจเป็นองค์กรทางการเมือง (นิติบุคคล) หรือไม่ก็เป็นทางการก็ได้

ธีรยุทธ บุญมี และอนเนก เหล่าธรรมทัศน์ เชื่อว่า

การแก้ไขปัญหาสังคมนั้น ควรให้ความสำคัญกับพลังที่สามหรือพลังสังคมที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชนในทุกภาคส่วนของสังคม

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความหมายของประชาสังคมว่า คือ

การที่ผู้คนในทุกภาคส่วนของสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาของสังคมที่สลับซับซ้อนยากต่อการแก้ไข จึงมารวมตัวกันเป็นกลุ่มประชาคม (Civil Group) และนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน (Civil Consciousness) เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือกระทำการบางอย่างเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ การรวมกลุ่มจะเป็นไปด้วยความรักความสมานฉันท์ การเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

อนุชาติ พวงสำลี และวิริบูรณ์ วิสารทสกุล (2541) ให้ความหมายของชุมชน-ประชาสังคมว่า หมายถึง

ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวม และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทุกระดับอย่างเหนียวแน่น ด้วยระบบคุณค่าและวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ชุมชน-ประชาสังคมอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่มีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลหรือกลุ่มต่างมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกระทำกิจกรรมทางสังคมที่สนใจ

นักวิชาการทั้งสองท่านได้ให้ความหมายของลักษณะของ ประชาสังคม ว่า

1. มีความหลากหลายทั้งในรูปแบบของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นของความสนใจปัญหา
2. ความเป็นชุมชนที่อาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กก็ได้
3. ประกอบด้วยจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness)
4. เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้
5. มีกิจกรรมบนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มและพื้นฐานของการเรียนรู้ร่วมกัน
6. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร

และให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการทำความเข้าใจต่อองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคม อันได้แก่

- การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม
- การมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างกว้างขวาง
- การมีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน
- การมีองค์ความรู้และความสามารถ รวมทั้งวิธีการใหม่ ๆ ในการแสวงหาความรู้
- มีการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งประสานกันอย่างเป็นระบบภายใต้การจัดการที่มีประสิทธิภาพ

4. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community Perspective)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหามิอาจจำกัดอยู่ในปริมาตรของชุมชนที่มีอาณาเขตภูมิศาสตร์เล็ก ๆ ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาเกิดจากอิทธิพลภายนอก ซึ่งบางครั้งการแก้ไขต้องการการรวมกำลัง ความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ (Schuler 1996.)

1. จิตสำนึกร่วม (Consciousness)
2. หลักการ (Principle)
3. จุดมุ่งหมาย (Purpose)

ดังนั้น ชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงอาจมีลักษณะเป็น “ชุมชนทางอากาศ” หรือผู้สนใจจะมีส่วนร่วมในรายการวิทยุ ชุมชนเครือข่ายบน Internet อาจกล่าวได้ว่า เป็นชุมชนไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพและไม่จำเป็นว่าสมาชิกต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารและเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นเครื่องสานความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของสมาชิก

Schuler ได้กล่าวว่า ชุมชน คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคมมีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (Cohesive) การสนับสนุนเกื้อกูลกันและกัน ทำนองเดียวกัน เทคโนโลยี ก็คือ สายใย (web) ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์และการสื่อสารของผู้คนต่าง ๆ เทคโนโลยีและการสื่อสารผ่านวิทยุโทรทัศน์ โทรศัพท์ มีบทบาทในการสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ โดยสมาชิกไม่จำกัดเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะเศรษฐกิจ เป็นต้น

ชุมชนในรูปแบบใหม่ อาจเรียกได้ว่าเป็น “ชุมชนเหมือนจริง” (Virtual Community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอกาสนำเสนอด้วยคำภาษาและความคิดผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ชุมชนแบบนี้ มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่าไม่มีอคติเกี่ยวกับ เพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตา เสียงพูด อากัปกริยาของสมาชิกชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงผู้ที่มีความสนใจร่วมกันเข้าด้วยกัน ในชุมชนแบบเดิมจะรู้จักผู้คนต่อเมื่อได้พบปะหน้าค่าตา และต้องคบหาสมาคมกับผู้คนจำนวนไม่น้อยกว่าที่จะพบผู้ที่มีความสนใจในเรื่องบางเรื่องเหมือนกับเรา แต่ในชุมชนประเภทนี้สามารถเข้าถึงแหล่งที่สนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ ยังมีข้อดี คือ ช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่จำเป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมายเช่นแต่ก่อน (Rheingold, 1998.)

อย่างไรก็ตาม มีข้อทักท้วงว่าชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ไม่น่าจะถือว่าเป็นลักษณะเป็น “ชุมชน” เนื่องจากผู้ที่เกี่ยวข้องไม่มีพันธะผูกพันใด ๆ กับชุมชน มีอิสระที่จะเลือกเข้าร่วมเมื่อใดก็ได้หรือถอยออกไปเมื่อใดก็ได้ อีกทั้งข้อมูลข่าวสารที่สื่อถึงกันก็ไม่สามารถที่จะเชื่อถือได้ทั้งหมด

ชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ยังคงต้องมีการอาศัยความเป็นชุมชนเดิมคือพื้นที่อยู่ข้าง แต่ลักษณะความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่ซับซ้อน โดยผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ ซึ่งที่มีรูปแบบที่กว้างขวางขึ้นทั้งในระดับชาติและในระดับโลก กล่าวคือ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นถ้าเป็นปัญหา ปัญหาหรือสิ่งนั้น ๆ ก็จะเชื่อมโยงไปในระดับที่กว้างขึ้นได้ และในทางตรงกันข้ามก็จะเป็นประโยชน์หรือมีผลต่อความรับผิดชอบร่วมกันในฐานะเป็นชุมชนรูปแบบใหม่ที่มีจิตสำนึกร่วม มีหลักการและจุดหมายร่วมกัน

Schuler (1996) กล่าวถึงปัจจัยและทิศทางของชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า คือ

ความเป็นปัจเจกบุคคลของแต่ละบุคคล ระบบเศรษฐกิจ และการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศ อันไร้ขอบเขตที่จะสร้างวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่

Lois Dean กล่าวว่า ชุมชนในปี ค.ศ. 2020 ว่า

ชุมชนจะอยู่บนพื้นฐานและหรืออยู่ในรูปแบบขององค์กร รัฐ รัฐบาลท้องถิ่น องค์กรเอกชนที่สามารถสร้างและส่งเสริมโดยการวางแผนร่วมกันโดยมีคอมพิวเตอร์เป็นพื้นฐานและการพัฒนาจะอยู่ในลักษณะของกิจกรรมความร่วมมือทางเทคนิคและการมีส่วนร่วมของรัฐ เอกชน และกลุ่มคนในท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในมิตินี้ จะช่วยให้เป็นความเปลี่ยนแปลงและเข้าใจสภาพที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ได้และช่วยให้เห็นรูปแบบของชุมชนที่มีความหลากหลาย โดยอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศที่เชื่อมโยงเครือข่ายของผู้คนเข้าด้วยกัน ด้วยความที่มีวัตถุประสงค์และความสนใจร่วมกัน หรือเป็นศูนย์การสื่อสารที่ทำให้ผู้คนที่ผ่านมาเข้ามาในเครือข่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ ประสบการณ์ร่วมกันโดยความร่วมมือทางเทคโนโลยีที่เชื่อมโยงในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับภูมิภาคจนถึงระดับโลก ในขณะที่เดียวกัน ความเป็นศูนย์การสื่อสารหรือเครือข่ายชุมชนในรูปแบบนี้ สมาชิกในเครือข่ายมีจุดอ่อน คือ ไม่มีภาระผูกพัน ข้อต่อตรง หรือมีความพร้อมในเรื่องข้อเท็จจริงร่วมกัน แต่ถ้ามีวัตถุประสงค์และความสนใจร่วมกันมากขึ้น ความพร้อมในเรื่องข้อเท็จจริงจะปรากฏเพิ่มขึ้น จากนั้นจะนำไปสู่การประสานงานและการทำกิจกรรมร่วมกัน

ลักษณะของชุมชนในรูปแบบใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศนี้ ถ้ามองในด้านของพื้นที่แล้วจะเห็นว่าเป็นชุมชนที่ไร้พรมแดน จะอาศัยเพียงความสัมพันธ์อย่างง่าย ที่ผู้เข้ามาหรือผ่านมาได้มีความรู้สึกผูกพันกันอย่างมีหลักการและเป้าหมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ได้หรือไม่ ดังนั้น นักวิชาการและนักพัฒนาผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนจึงควรแสวงหาคำตอบเพื่อรู้เท่าทันกับสภาพของชุมชนที่ไร้พรมแดน ทั้งนี้ เพื่อทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม

แต่ถ้าย้อนถึงการสร้างความเป็นชุมชนของนักพัฒนาเริ่มจากการเน้น “ชุมชน” ขนาดเล็ก ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมแบบส่วนตัว รู้จักกัน ช่วยเหลือกัน ภายในกลุ่มเล็ก ๆ มาสู่การขยายเป็น “เครือข่าย” การช่วยเหลือที่เป็นความสัมพันธ์ที่กว้างขึ้น และมาสู่ชุมชนในรูปแบบใหม่ ซึ่ง Tonises (2542) กล่าวว่า เป็นความสัมพันธ์แบบปัจเจก มีการแข่งขัน มีการคิดคำนวณพื้นฐานของประโยชน์และอยู่บนพันธะทางกฎหมาย อาจสูญเสียความเป็นธรรมชาติสัมผัสของความเป็นมนุษย์และการเกื้อหนุนของ

สมาชิก แต่การสร้างความเป็นชุมชนใหม่จึงไม่ใช่การรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนแบบดั้งเดิม หากเป็นการผสมผสานความเชื่อแบบเก่าที่มีคุณค่าและการพัฒนาระบบใหม่ที่ก้าวต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

อริยา เศวตามร์ (2542) กล่าวถึง ชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า สำหรับผู้นำชุมชนและนักพัฒนาแล้ว

ความเป็นชุมชน หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนและเครือข่ายที่กว้างขวาง กิจกรรมที่สร้างขึ้นเป็นการสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยุติธรรมและเครือข่ายที่กว้างขวางมากกว่าในอดีตเพื่อสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาในปัจจุบันที่ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่ายหรือเพื่อรู้เท่าทันการเชื่อมโยงเครือข่ายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ไร้พรมแดน

กล่าวโดยสรุป ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจึงมิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการโต้ตอบของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ยังช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ความหมายของชุมชน

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) ได้พยายามศึกษาและรวบรวมความหมายของ “ชุมชน” โดยค้นคว้ารวบรวมจากนักวิชาการหลายท่านดังต่อไปนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2525) ให้ความหมายว่า “ชุมชน” หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งและปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

ชัยนต์ วรรณระภูติ (2536) กล่าวถึง “ชุมชน” ในความหมายว่า หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ ชุมชนหมายถึง สังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ และได้ตีความหมายของคำว่า “ชุมชน” ในระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน” ซึ่งเป็นการช่วยให้เข้าใจความหมายของคำว่า “ชุมชน” ในระดับ “สังคมหมู่บ้าน” ซึ่งเป็นการช่วยให้เข้าใจในความหมายของคำว่า “ชุมชน” ในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ทั้งนี้ เพราะคำว่า “หมู่บ้าน” สื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลาย ๆ บ้านหรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง และเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุดที่สมาชิกของสังคมพัฒนาขึ้นตามธรรมชาติและต่อมาภายหลังทางราชการอาจจะกำหนดให้เป็น “หมู่บ้าน” ในความหมายของทางราชการ

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวถึง “ชุมชน” ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านและผู้ที่อาศัยในชุมชนมีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540) กล่าวถึง “ชุมชน” โดยสรุปว่า “ชุมชน” ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศน์วิทยา สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ระหว่างกันหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มีความเชื่อมโยงกันชนิดที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ประเวศ วะสี (2540) ได้ให้ความหมายของ “ชุมชน” โดยเน้น “ความเป็นชุมชน” ว่าหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

สำหรับนักวิชาการต่างประเทศ คำว่า Community มีความหมายในภาษาไทยว่า “ชุมชน” ถ้าพิจารณาคำภาษาอังกฤษ “Com” มีความหมาย = together และจะเห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น Communal ของ ชุมชนเพื่อชุมชน Common = ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย Commune = ความรู้สึกผูกพันรั้วใกล้ชิด

พจนานุกรม Oxford Advanced Learner's Dictionary English (1994) ได้ให้ความหมายของ ชุมชน ว่าหมายถึง กลุ่มผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธา ความเชื่อ เชื่อชาติ การงาน หรือมีความรู้สึกนึกคิด ความสนใจที่คล้ายคลึงกัน มีการเกื้อกูลการเป็นอยู่ร่วมกัน

Blaker Brownell (1950) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้หลายประการ ซึ่งสรุปได้ว่า “ชุมชน” คือ การกระทำที่เติมเปี่ยมไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่คนรู้จักกันอยู่อย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

Lofauist (1983) ให้ความหมายในชุมชนว่า “ชุมชน” คือ จิตวิญญาณหรือความรู้สึก เกิดขึ้นเมื่อคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาทำงานร่วมกัน เพื่อที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน

จะเห็นได้ว่า ความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม อาทิ ปรัชญา กายภาพ สังคมวิทยา จิตวิทยา และอาจสรุปได้ว่า “ชุมชน” มีความหมายทั้งรูปธรรมและนามธรรม

1. ในความหมายของชุมชนเชิงรูปธรรมจำกัดอยู่กับความหมายที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือบริเวณบ้านเล็ก ๆ ที่มีถิ่นที่ถึงหมู่บ้านเท่านั้น

2. ในความหมายเชิงนามธรรม “ชุมชน” เป็นคำที่มีการนำไปใช้กันอย่างกว้างขวางและใช้ในลักษณะแตกต่างกันออกไป จึงมีอาจกล่าวได้ว่า “ชุมชน” เป็นคำที่มีความหมายแน่นอนตายตัวเพียงประการเดียว การไม่ยึดติดกับความหมายแคบ ๆ ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะช่วยให้เกิดทรรศนะอันกว้างขวางในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้หลายแง่มุมมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาแนวคิดและความหมายของชุมชนในทัศนะของการพัฒนาชุมชนก็ควรจะต้องศึกษาถึงความหมายที่เป็นรากฐานและเอื้อต่อการปฏิบัติงานร่วมกันกับสมาชิกของชุมชนต่อไปด้วย

ความหมายของการพัฒนาชุมชน

สุวิทย์ ยี่งวรพันธ์ (2509) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ทั้งนี้ โดยประชาชนเข้าร่วมมือและริเริ่มดำเนินงานเอง และสรุปความหมายของการ “พัฒนาชุมชน” ไว้ดังนี้คือ

1. การปรับปรุงส่งเสริมให้ชุมชนหนึ่งดีขึ้นหรือมีวิวัฒนาการดีขึ้น
2. การส่งเสริมให้ชุมชนนั้น ๆ มีวิวัฒนาการดีขึ้น คือ เจริญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
3. การพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องพัฒนาทางด้านวัตถุและพัฒนาด้านจิตใจ

3.1 การพัฒนาด้านวัตถุ คือ การสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดมีหรือเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่เห็นโดยแจ้งชัด เช่น การส่งเสริมด้านการผลิตผล การส่งเสริมระบบขนส่ง การคมนาคม การชลประทาน และด้านอื่น ๆ

3.2 การพัฒนาด้านจิตใจ คือ การสร้างความเจริญ โดยมุ่งจะให้การศึกษาอบรมประชาชน ซึ่งรวมทั้งการให้การศึกษาด้านโรงเรียน มหาวิทยาลัย ตามโครงการของกระทรวงศึกษาธิการและการศึกษานอกระบบโรงเรียน

4. การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น ทั้งนี้ โดยประชาชนเข้าร่วมมือและริเริ่มดำเนินงานเอง

Arthur Dunham กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน คือ การรวมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินงานไปในแนวทางที่ตนเองต้องการ โดยอาศัยความร่วมมือของประชาชนในชุมชนนั้นในการช่วยเหลือตนเองและร่วมมือกันดำเนินงาน และต้องได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทางด้านวิชาการจากหน่วยงานภายนอก

องค์การสหประชาชาติ (2505) ให้คำจำกัดความว่า การพัฒนาชุมชน เป็นขบวนการซึ่งประชาชนทั้งหลายได้พยายามรวบรวมกันทำเองและมาร่วมกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อที่จะทำให้สภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ เจริญดีขึ้นและผสมผสานชุมชนเหล่านั้นเข้าเป็นชีวิตของชาติและเพื่อที่จะทำให้ประชาชนอุทิศกาย ใจ ความคิด ความรู้ และทรัพย์ เพื่อความเจริญเติบโตของชาติอย่างเต็มที่

องค์การบริหารวิเทศกิจของสหรัฐอเมริกา (2505) ให้คำจำกัดความว่า การพัฒนาชุมชน เป็นขบวนการแห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนนั้นร่วมกันจัดการวางแผนและลงมือกระทำการเอง พิจารณาให้รัฐชี้ว่า กลุ่มหรือเอกชนมีความต้องการหรือขาดแคลนอะไร มีปัญหาอะไรซึ่งเป็นปัญหาร่วมกัน แล้วจึงจัดทำแผนเพื่อขจัดความขาดแคลนหรือบำบัดความต้องการ หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยที่พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ให้มากที่สุดและถ้าจำเป็น อาจขอความช่วยเหลือจากภายนอก คือ รัฐ หรือองค์กรอื่น เพียงเท่าที่จำเป็น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2515) ให้คำจำกัดความว่า การพัฒนาชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) ซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้น ย่อมต้องเป็นผลดีสำหรับกลุ่มชนหรือชุมชน การพัฒนาจึงอาจเรียกได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนา (Desired Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ถูกพอกพูนด้วยค่านิยม (Value Loaded Change) ตามระบบค่านิยมของชุมชนซึ่งเป็นเครื่องกำหนดความมีคุณค่าหรือไร้คุณค่าของสิ่งต่าง ๆ

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2518) ให้ทัศนะว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่จะทำให้ชีวิตทุกด้านของชาวชนบทมีการเจริญก้าวหน้าขึ้นพร้อม ๆ กัน

สาย หุตเจริญ (2512) ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน เป็นวิธีการสร้างชุมชนให้เจริญโดยอาศัยกำลังความสามารถของประชาชนและความช่วยเหลือของรัฐบาลร่วมกัน

พัฒน์ บุญยรัตพันธ์ (2515) ให้ทัศนะว่า การพัฒนาชุมชน เป็นขบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้ เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือน ยั่วยุ และส่งเสริมประชาชนในชนบท ให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้นและเสริมสร้างท้องถิ่นให้ก้าวหน้า ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการดูแลตนเองตามระบอบประชาธิปไตย

ปรีชา กลิ่นรัตน์ กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชน และควรเป็นความคิดริเริ่มของประชาชนเองด้วย แต่ถ้าประชาชนไม่รู้จักริเริ่ม ก็ให้ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่ม ทั้งนี้ เพื่อให้กระบวนการนี้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยการกระตือรือร้นอย่างจริงจัง

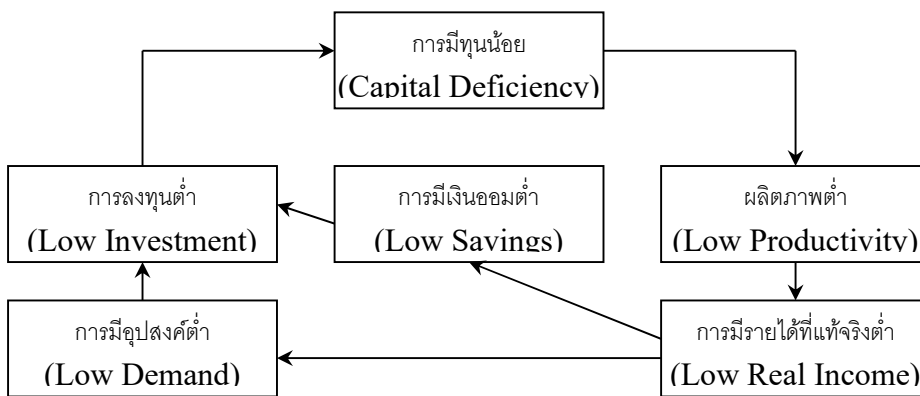
ความสำคัญของการพัฒนาชุมชน

ในปัจจุบันงานด้านการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศมาก เพราะสภาพปัญหาของการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นวงจรที่ส่งผลกระทบต่อกันเป็นลูกโซ่ จากความไม่รู้ สู่ความจนและการเจ็บป่วย ซึ่งเป็นอุปสรรคในการพัฒนา เป็นวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย ดังนั้น ทุกหน่วยงานทุกองค์กร ต้องช่วยกันจัดปัญหาเหล่านี้ให้หมดไป

ความยากจนในชนบท เป็นปัญหาหลักที่ทุกหน่วยงานพยายามหาทางแก้ไข โดยการเพิ่มพูนรายได้ของประชาชนให้สูงขึ้น (Increasing Income) แต่ในการพัฒนาที่ผ่านมา พบว่า ยังมีการพัฒนาที่ยังทำให้ประชาชนยากจนลง กล่าวคือ จากการมุ่งพัฒนาประเทศเพื่อให้ทัดเทียมนานาชาติ โดยเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกัน ภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นประชากรเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ในขณะเดียวกันภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่ได้รับการดูแลอย่างทั่วถึง อันเป็นเหตุให้เกิดความแตกต่างทางฐานะของบุคคลสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีจำนวนไม่มาก มีฐานะร่ำรวย มีอำนาจทางเศรษฐกิจ กับอีกกลุ่มหนึ่งเป็นคนส่วนมาก อาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม ซึ่งความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ กำลังกลายเป็นปัญหาที่สำคัญ ความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทมีมากขึ้น ประชาชนในภาคอีสานมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำลงเมื่อเปรียบเทียบกับประชาชนในภาคอื่น ๆ ดัชนีที่นักเศรษฐศาสตร์สร้างขึ้นเพื่อวัดการกระจายรายได้ของประเทศ ว่ามีความเท่าเทียมกันมากน้อยเพียงใด คือ Gini-coefficient (G-C) ค่าดัชนี G-C 7 จะมีค่าระหว่าง 0 ถึง 1 ถ้า G-C มีค่าเข้าใกล้ 1 มาเท่าใด แสดงว่า การกระจายรายได้จะเลวลง ในทางตรงข้ามถ้า G-C จะมีค่าเข้าใกล้ 0 แสดงว่า การกระจายรายได้มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น ในปี 2535 ค่า G-C = 0.536 ซึ่งนับว่ามีค่าสูงสุดในบรรดาค่า G-C ที่ได้มีการวัดขึ้นมาในอดีต คือ ปี 2518 ค่า G-C = 0.451 ปี 2524 ค่า G-C = 0.473 ปี 2533 ค่า G-C = 0.504 จากการกระจายรายได้ที่มีลักษณะตกต่ำลงเรื่อย ๆ เป็นสิ่งที่ยืนยันความเชื่อที่ว่า แม้ประเทศไทยจะประสบความสำเร็จอย่างสูงทางด้าน การเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม แต่ความเจริญดังกล่าวไม่ได้กระจายไปสู่ประชาชนโดยทั่วหน้ากัน แต่หากกระจุกตัวอยู่กับกลุ่มคนบางกลุ่มเท่านั้น

จากการวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและความยากจน ความยากจนเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน มีลักษณะเป็นลูกโซ่

วัฏจักรแห่งความยากจน

ดังนั้น การพัฒนาชุมชน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะช่วยลดช่องว่างทางสังคมและขจัดปัญหาความยากจนในชุมชนให้ลดน้อยลง ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐบาล เอกชน องค์กรชุมชน นักวิชาการ และองค์กรธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาครัฐบาล ซึ่งเป็นองค์กรหลักในการพัฒนา ต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนา โดยการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นแนวทางและมีมาตรฐานในการปฏิบัติเป็นขั้นตอนและมีความต่อเนื่อง ตามโครงการที่กำหนด เพื่อขจัดปัญหาความยากจนให้หมดสิ้นไป

จุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน

จุดมุ่งหมายในการพัฒนาที่นักพัฒนาจะต้องระลึกอยู่เสมอ เพื่อช่วยให้การดำเนินงานไปสู่จุดหมาย ก็คือ

1. เพื่อพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพ
2. ส่งเสริมให้ประชาชนร่วมมือกันในการพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง
3. ส่งเสริมให้ประชาชนรู้สึกภาคภูมิใจที่จะอาศัยและประกอบอาชีพในหมู่บ้านของตนอย่างสงบสุข
4. ส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนให้ดีขึ้น
5. ส่งเสริมความสามารถของแต่ละบุคคล ให้แต่ละคนนำเอาความสามารถในตัวเองออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์
6. ส่งเสริมการรวมกลุ่มในการดำเนินชีวิตตามระบอบประชาธิปไตย
7. เพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมในสังคมให้ดีขึ้น
8. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสามารถแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนได้
9. เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ชุมชน ประเทศชาติ
10. เพื่อให้การศึกษาแก่ประชาชนในทุกรูปแบบเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัวให้ดีขึ้น

จากจุดหมายดังกล่าวแล้ว ถ้านักพัฒนาได้ดำเนินการให้บรรลุตามความมุ่งหมายที่ได้วางไว้ นับว่าการพัฒนาได้เกิดขึ้นแล้วในชุมชน (วรรณิ เล่าสุวรรณ, 2526)

ดัชนีชี้วัดระดับของการพัฒนา

เป็นการยากที่จะจัดลำดับว่า ชุมชนใดหรือสังคมใดมีความเจริญก้าวหน้า มีความทันสมัย หรือมีการพัฒนาสูงกว่าหรือต่ำกว่ากัน ทั้งนี้ เพราะบางชุมชนหรือบางสังคมมีความก้าวหน้าในด้านหนึ่งในระดับสูง แต่มีความด้อยหรือก้าวหน้าน้อยกว่าอีก

ด้านหนึ่ง เช่น ประเทศอินเดีย มีความก้าวหน้าทางการเมือง ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมือง รัฐเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างกว้างขวาง แต่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับต่ำ มีความอดอยากยากจนมาก เป็นต้น ดังนั้น ปัญหาสังคมจึงอยู่ที่ว่าจะเลือก เครื่องชี้วัดอันใด จึงจะเหมาะสมกับสภาพชุมชนสังคมนั้น ๆ เป็นเครื่องชี้ที่แม่นยำเที่ยงตรงและเชื่อถือได้อย่างแท้จริง

เครื่องชี้วัดหรือดัชนีการพัฒนานั้นมี 2 ระดับ คือ ระดับจุลภาคและระดับมหภาค ซึ่งจะกล่าวต่อไป ดังนี้

1. ดัชนีการพัฒนาในระดับจุลภาค

ดัชนีการพัฒนาในระดับจุลภาคนี้ ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและบ่งชี้ระดับของการพัฒนาได้ คือ ดัชนีสร้างสัญลักษณ์ (Symbolic Structures) ของ ศาสตราจารย์ Frank W. Young สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลสหรัฐอเมริกา ได้อธิบายว่า

“ในสังคมหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยระบบย่อย ๆ แต่ละระบบจะมีลักษณะโครงสร้างที่แตกต่างกัน ความแตกต่างของโครงสร้างนี้สามารถวิเคราะห์ได้จากสิ่งต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมและสัญลักษณ์ทางสังคมเหล่านี้จะเป็นเครื่องชี้แต่ละระบบที่ประกอบขึ้นเป็นระบบใหญ่ขึ้น จะมีปริมาณของสิ่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันแตกต่างกัน ระบบใดมีปริมาณสิ่งของที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันน้อย ถือได้ว่ามีระดับทางโครงสร้างต่ำ ระบบใดมีปริมาณหรือจำนวนสิ่งของที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันมาก ถือว่ามีระดับความแตกต่างโครงสร้างสูง”

โดยนัยแห่งทฤษฎีนี้ ดัชนีของการพัฒนาจึงมีอยู่ที่ระดับความแตกต่างทางโครงสร้างของชุมชนหรือสังคมเป็นสำคัญ ส่วนปัจจัยที่ทำให้ลักษณะโครงสร้างในระบบย่อยเหล่านี้แตกต่างกัน หรือมีปริมาณสิ่งของที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันไม่เท่ากันได้แก่ การติดต่อสัมพันธ์และการเข้าถึงบริการจากศูนย์กลางหรือระบบใหม่ (Relative Centrality) ของระบบย่อยเหล่านั้น

การวิเคราะห์ดัชนีการพัฒนาในระดับจุลภาค ใช้ตัวแปรดังต่อไปนี้

1. ความแตกต่างทางโครงสร้าง (Structural Differentiation) หมายถึง ระดับหรือปริมาณหมู่บ้านที่เป็นระบบย่อยเป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันที่ปรากฏในชุมชน เช่น โรงเรียน วัด สถานีนามัย ร้านค้า เป็นต้น

2. การติดต่อกับศูนย์กลางหรือระบบใหญ่ (Relative Centrality) หมายถึง ระดับหรือปริมาณของหมู่บ้านที่เป็นระบบย่อย ได้มีการติดต่อหรือรับบริการจากสถาบันหรือหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนภายนอกมากน้อยเพียงใด สิ่งที่เป็นเครื่องชี้วัด คือ โทรศัพท์ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ ถนน ยานพาหนะ และผู้นำการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น

3. ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน (Solidarity) หมายถึง ระดับหรือปริมาณการแพร่กระจายของสื่อที่กำหนดให้เป็นสัญลักษณ์แทนสถาบัน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงปริมาณทักษะ ความรู้ความสามารถของชุมชน เช่น กิจกรรมการรวมกลุ่ม การร่วมประกอบกิจกรรม กลุ่มสหกรณ์ พิธีกรรมชุมชน รวมทั้งจำนวนครั้งในการเข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละกิจกรรมด้วย

2. ดัชนีการพัฒนาในระดับมหภาค

การใช้ดัชนีการพัฒนาในระดับมหภาคชี้วัดการพัฒนา มีความสำคัญและสามารถบ่งบอกถึงภาพรวมของการพัฒนาในระดับกว้างได้ว่า มีการพัฒนาไปได้มากน้อยแค่ไหนและถ้าใช้ดัชนีการพัฒนาในระดับจุลภาคควบคู่ไปด้วย จะทำให้มองเห็นภาพของการพัฒนามีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น พิจารณาดัชนีการพัฒนาในระดับมหภาค ได้ดังนี้

1. การใช้ผลิตภัณฑ์ประชาชาติต่อหัวเป็นดัชนี (GNP Per Capita) ซึ่งได้ถูกนำมาใช้จัดลำดับการพัฒนาประเทศ โดยมีความเชื่อว่าประเทศไทยจะมีความทันสมัยหรือมีการพัฒนาในระดับใดนั้น วัดจากรายได้ต่อบุคคลของประเทศใดมีรายได้ต่อหัวสูงกว่าอีกประเทศหนึ่ง แสดงว่าประเทศนั้นมีการพัฒนาในระดับสูงกว่า ซึ่งรายได้ต่อหัว คิดคำนวณจากผลิตภัณฑ์ประชาชาติเบื้องต้น (Gross National Product)หารด้วยจำนวนประชากรทั้งหมด ประเทศไทยใช้คำว่า GNP Per Capita

2. การใช้ระดับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นดัชนี โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า ทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งหมายถึง คุณภาพของมนุษย์ ได้แก่ พลังงาน ทักษะ พรสวรรค์ และความรู้ของประชาชน เป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้ในการผลิตสินค้าและบริการให้เป็นประโยชน์ ประเทศใดมีการสะสมทรัพยากรมนุษย์ไว้มาก ประเทศนั้นก็จะมีโอกาสเจริญก้าวหน้าสูง ทั้งนี้ ทรัพยากรมนุษย์นั้นจะต้องมีคุณภาพด้วย โดยการคำนวณจาก

2.1 จำนวนผู้เรียนในระดับมัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละของประชากรในกลุ่มอายุ 15-19 ปี คูณด้วยระยะเวลาของการเรียน คือ 5 ปี

2.2 จำนวนผู้เข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา คิดเป็นร้อยละของประชากรในกลุ่มอายุที่ควรศึกษาในระดับอุดมศึกษา คือ 20-24 ปี คูณด้วยระยะเวลาของการเรียน คือ 5 ปี

3. การใช้ดัชนีคุณภาพทางกายภาพของชีวิต (The Physical Quality of Life Index, PQLI) การใช้ดัชนีรายได้ต่อบุคคล บ่งชี้ระดับการพัฒนาประเทศนั้น เป็นสิ่งที่สรุปได้ยาก ในการที่จะจัดลำดับว่าประเทศพัฒนาหรือไม่ เพราะเป็นการวัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ดัชนี PQLI จะวัดในด้านการอ่านออกเขียนได้ การมีชีวิตรอดของทารกแรกเกิด และอายุขัยของชีวิต ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึง คุณภาพชีวิตของประชากรแต่ละประเทศ ประเทศใดประชากรมีคุณภาพชีวิตในระดับสูง ก็ย่อมเจริญกว่าประเทศที่มีประชากรที่มีคุณภาพชีวิตในระดับต่ำกว่า

ดัชนีชีวิตระดับของการพัฒนาที่ประเทศไทยใช้วัดระดับของการพัฒนาในระดับหมู่บ้าน ตำบล หรือในชุมชนเมือง ซึ่งถือว่าเป็นดัชนีชีวิตระดับการพัฒนาในระดับจุลภาคอย่างหนึ่ง คือ เครื่องชี้วัด ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 9 หมวด 50 ตัวชี้วัด ดังนี้

ดัชนีชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

หมวดที่ 1 ประชาชนได้กินอาหารที่ถูกสุขลักษณะและเพียงพอกับความต้องการของร่างกาย

1. หญิงตั้งครรภ์ได้กินอาหารอย่างเพียงพอ ซึ่งมีผลทำให้เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักตั้งแต่ 3,000 กรัมขึ้นไป
2. เด็กแรกเกิด - 5 ปี ได้รับการเฝ้าระวังการโภชนาการและไม่ขาดสารอาหารในระดับที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ
3. เด็กอายุ 5 - 14 ปี ได้กินอาหารถูกต้องครบถ้วนตามความต้องการของร่างกาย
4. ครอบครัวไม่กินอาหารหรือเนื้อสัตว์ที่ดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ
5. ครอบครัวกินอาหารควบคุมที่มีฉลาก อ.ย. 2/2535

หมวดที่ 2 ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม

6. ครอบครัวมีที่อยู่อาศัยที่มีสภาพคงทนถาวร สามารถอยู่อาศัยต่อไปได้อีกอย่างน้อย 5 ปี
7. ครอบครัวมีการจัดบ้านเรือนและบริเวณบ้านถูกสุขลักษณะ
8. ครอบครัวมีและใช้ส้วมถูกหลักสุขาภิบาล
9. ครอบครัวมีน้ำสะอาดสำหรับดื่มเพียงพอตลอดปี (5 ลิตร/คน/วัน)
10. ครอบครัวมีน้ำสะอาดสำหรับใช้เพียงพอตลอดปี
11. ครอบครัวไม่ถูกรบกวนจากสิ่งรบกวนที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ
12. ครอบครัวมีทางเดินเท้าหลักที่เพียงพอต่อการเดินสัญจรไปมา มีไฟฟ้าแสงสว่างใช้ได้อย่างปลอดภัย
13. ครอบครัวในชุมชนมีไฟฟ้าใช้
14. ครอบครัวมีทางระบายน้ำหลักที่เพียงพอต่อการป้องกันน้ำท่วมขัง
15. ครอบครัวตั้งอยู่ใกล้สถานที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

หมวดที่ 3 ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการสังคมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ

16. หญิงตั้งครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด
17. หญิงตั้งครรภ์ได้รับการบริการทำคลอดและดูแลหลังคลอดภายใน 6 สัปดาห์จากแพทย์หรือพยาบาลหรือผดุงครรภ์แผนโบราณที่ผ่านการอบรมแล้ว
18. เด็กอายุต่ำกว่า 1 ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันวัณโรค ไอกรน บาดทะยัก โปลิโอ หัด ตั๊กแตนไข ปู ครอบคลุมเกณฑ์อายุ
19. เด็กแรกเกิด - 14 ปี มีสูติบัตรหรือใบรับรองการเกิด
20. เด็กวัยประถมศึกษา (7 - 14 ปี) และได้รับการเฝ้าระวังทางโภชนาการ
21. ครอบครัวมีความรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์ครบทุกข้อ
22. ครอบครัวรู้จักวิธีการป้องกันโรคเอดส์ครบทุกวิธี
23. เด็กอายุแรกเกิด - 6 ปี ได้รับการบริการเลี้ยงดูอย่างเหมาะสม
24. เด็กวัยประถมศึกษา (7 - 14 ปี) และได้รับการศึกษาภาคบังคับ
25. เด็กที่สำเร็จการศึกษาภาคบังคับและไม่ได้ศึกษาต่อ ได้รับฝึกอบรมด้านอาชีพ
26. เด็กวัยประถมศึกษา (5 - 14 ปี) ไม่ถูกใช้แรงงานจนเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและสุขภาพอนามัย

27. ประชาชนที่มีอายุ 15 – 59 ปี มีบัตรประจำตัวประชาชนและอ่านออกเขียนได้
28. ผู้ทุพพลภาพหรือพิการได้รับการดูแลช่วยเหลือและไม่ถูกทอดทิ้ง
29. ผู้มีอายุ 60 ปีขึ้นไปที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้มีผู้ดูแล
30. ครอบครัวได้รับข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพและการประกอบอาชีพ อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- หมวดที่ 4 ประชาชนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
31. ครอบครัวมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
32. ครอบครัวมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ
33. ครอบครัวมีสมาชิกที่มีความรู้เรื่องการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย
34. ครอบครัวมีอุปกรณ์ดับเพลิง
- หมวดที่ 5 ประชาชนมีอาชีพมั่นคงและมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิต
35. ประชาชนที่มีอายุ 15 – 24 ปี ที่ไม่ได้เรียนหนังสือต่อ ได้รับการฝึกอาชีพเพื่อเพิ่มพูนรายได้
36. ประชาชนวัยทำงาน (15 – 59 ปี) ที่ไม่อยู่ในระหว่างเรียนต่อ มีอาชีพและมีรายได้
37. ครอบครัวมีอาชีพและรายได้เพียงพอกับการใช้จ่ายที่จำเป็นในการดำรงชีวิต
38. ครอบครัวมีอาชีพและรายได้เฉลี่ยไม่น้อยกว่า 15,000 บาท/ปี/คน
- หมวดที่ 6 ครอบครัวสามารถควบคุมช่วงเวลาและจำนวนการมีบุตรไปตามต้องการ
39. คู่สมรสที่อยู่กินด้วยกันและภรรยาอายุ 15 – 44 ปี ใช้บริการคุมกำเนิด
- หมวดที่ 7 ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของตนเองและชุมชน
40. ครอบครัวเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในชุมชนอย่างน้อย 1 กลุ่ม เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
41. ครอบครัวมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง
42. ครอบครัวร่วมกันบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ
- หมวดที่ 8 ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจตนเองให้ดีขึ้น
43. ครอบครัวร่วมกันบำรุงรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ
44. ครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น
45. ผู้มีสิทธิ์เลือกตั้งไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยครั้งล่าสุด
46. สมาชิกในครอบครัวมีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน
47. สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติศาสนกิจอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
48. ประชาชนที่มีอายุ 14 ปีขึ้นไป ไม่ติดสิ่งเสพติดจนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและชุมชน
49. ผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) ได้รับการดูแลจากสมาชิกในครอบครัวและชุมชน
- หมวดที่ 9 ประชาชนมีจิตสำนึกและร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
50. ครอบครัวมีการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาชุมชน เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ โดยมีศูนย์รวมความคิดทั้งหมดอยู่ที่การพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ในการจัดการชีวิตตนเองและสภาพแวดล้อม และอย่างน้อยที่สุด ความหมายของการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย ความหมายที่แตกต่างกันออกไป 4 ฐานะ คือ ในฐานะที่เป็น

1. ขบวนการเคลื่อนไหว (Movement) ความหมายของการพัฒนาชุมชนในฐานะนี้ หมายถึง การต่อสู้ของมวลชนเพื่อการปฏิรูปสภาพความเป็นอยู่ ซึ่งประชาชนมีความไม่พอใจอย่างรุนแรง การพัฒนาชุมชนในความหมายนี้ จะประกอบด้วยความสนใจในเรื่องอำนาจและสิทธิมวลชน ความเชื่อ ศรัทธา ดุดมการณ์ และปรัชญาของประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิรูป
2. โครงการ (Program) การพัฒนาชุมชนในความหมายนี้ หมายถึง โครงการที่รัฐเป็นผู้จัดเตรียมและให้บริการต่าง ๆ แก่ประชาชนในรูปของโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความต้องการในการที่จะนำเอาบริการต่าง ๆ เหล่านี้มาบำบัดความต้องการ
3. วิธีการ (Method) ในฐานะนี้ การพัฒนาชุมชน จะมุ่งพิจารณาวิธีการทำงานโดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งวิธีการทำงานที่จะบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

4. กระบวนการ (Process) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่ได้รับการวางแผนอย่างมีระบบและขั้นตอน ในฐานะนี้ การพัฒนาชุมชนจะถูกมองว่าหรือกิจกรรมพัฒนาใด ๆ เป็นเรื่องที่มีการวางแผนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องกันไปอย่างมีขั้นตอนโดยเริ่มต้นจากการทำการศึกษาและสำรวจสภาพของชุมชน การวิเคราะห์ขีดความสามารถของชุมชน การร่วมกับประชาชน จัดลำดับของปัญหาความต้องการ การวางแผนการปฏิบัติงานโดยใช้ข้อเท็จจริงที่ได้จากการศึกษามาประกอบการวางแผน การดำเนินงานตามแผน และขั้นสุดท้าย ก็คือ การติดตามประเมินผลภารกิจที่ได้กระทำไปแล้ว

จากความหมายทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า “การพัฒนาชุมชน” หมายถึง

1. การสร้างความเจริญเติบโตหรือการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจของคนที่อยู่ในชุมชนโดยมีจุดเน้นหนักหรือวิธีการที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ ซึ่งอาจจะมีพื้นฐานจาก

2. ส่งเสริมให้ประชาชนมีความคิดริเริ่มและร่วมมือกันช่วยเหลือตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม

3. การบรรลุถึงวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น ควรที่จะได้รับการช่วยเหลือ สนับสนุนทางด้านวิชาการจากภาครัฐ

นอกเหนือไปจากนั้น การพัฒนาชุมชน ยังอาจกล่าวได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทุก ๆ ด้านของชุมชน ในระบบความคิด ระบบค่านิยมของผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งในส่วนของผู้กระทำการ อันได้แก่ ภาครัฐหรือองค์กรเอกชน เป้าหมายของการพัฒนา อันได้แก่ ประชาชนและสิ่งแวดล้อม และวิธีการต่าง ๆ ที่จะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

บทที่ 5

ประวัติความเป็นมาของการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย

ความสับสนบางประการเกี่ยวกับการ “พัฒนา” และ “การพัฒนาชุมชน” ก็คือ การที่มีนักวิชาการจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจว่า การพัฒนาสังคมและการพัฒนาชุมชนนั้น มีความหมายรวมทั้งความเป็นมาอย่างเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังแสดงออกถึงความไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ที่พยายามตีความหมายว่า ชุมชน กับ สังคม นั้นมีความหมายเช่นเดียวกัน

โดยข้อเท็จจริงแล้ว การพัฒนา การพัฒนาสังคม และการพัฒนาชุมชน มีความแตกต่างกัน อย่างน้อยที่สุด 7 ประการ คือ

1. ปรัชญาและความเชื่อ
2. ความหมาย
3. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
4. วิธีการ
5. เป้าหมาย
6. ลักษณะ
7. การตัดสินใจดำเนินการตามแผน

	การพัฒนา	การพัฒนาสังคม	การพัฒนาชุมชน
ปรัชญา	ขึ้นอยู่กับแต่ละแนวความคิดที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่อ เช่น ปฏิฐานนิยม อรรถประโยชน์นิยม พาณิชยนิยม	แนวความคิดอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยหรือเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคม ประชาสังคม (Civil Society)	ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และศักยภาพของมนุษย์ ประชาธิปไตย การรวมกลุ่ม การศึกษา ความสมดุลของการพัฒนา
ความหมาย	การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในเชิงปริมาณและคุณภาพ	การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นในเชิงปริมาณและคุณภาพ	การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในเชิงปริมาณและคุณภาพ
ทฤษฎี	ทฤษฎีการพัฒนา	ทฤษฎีการพัฒนาสังคม	ไม่มี
วิธีการ	มีเป้าหมายที่จะทำการพัฒนา เช่น เศรษฐกิจ การเมือง อุตสาหกรรม	เป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาสัมพันธ์ของคนในสังคมจนเกิด Social Movement Social Organization	การเรียนรู้ การศึกษา การมีส่วนร่วม เป้าหมายอยู่ที่การพัฒนา ศักยภาพของคน
ลักษณะ	วิธีการ	วิธีการและกระบวนการ	กระบวนการ
เป้าหมาย	แต่ละภาคส่วนที่จะทำการพัฒนา เช่น เกษตร อุตสาหกรรม การบริหาร การจัดการ	สังคม	คน ศักยภาพของคน การมีส่วนร่วม ชุมชน การเรียนรู้ ความเข้มแข็งของชุมชน
การตัดสินใจดำเนินการตามแผนหรือกิจกรรม	Top-down จากบนลงล่าง	Middle up-down โครงสร้างส่วนกลาง Mediating Structure	Bottom-up จากฐานราก Grass roots

จากตารางเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและการแตกต่างระหว่างการพัฒนา การพัฒนาสังคม และการพัฒนาชุมชน จะเห็นว่า ความเข้าใจที่ไม่กระจ่างชัดของการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้การกำหนดแผนยุทธศาสตร์ นโยบาย แผนงาน โครงการ มีความไม่ชัดเจนหรือเต็มไปด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างผู้ที่เข้าใจและผู้ที่ที่กักต้อนุมานเอาว่าตนเองเข้าใจ จนนำไปสู่ความสับสนยุ่งเหยิงและส่งผลต่อเนื่องไปถึงความล้มเหลวของการพัฒนาในภาพรวมทั้งหมดและก่อให้เกิดการวิวาทะ รวมทั้งกระแสวิพากษ์ที่ไม่รู้จักจบสิ้นมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยปราศจากการวิเคราะห์ใคร่ครวญถึงการ

ซ้อนทับเหลื่อมกันอยู่ของแนวคิดเรื่องของการพัฒนาและการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงได้ปรากฏว่า

การพัฒนาชุมชนในประเทศไทยมีมานานแล้ว แต่มิได้มีการจัดบันทึกไว้เป็นหลักฐานอย่างเป็นทางการเป็นระบบให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา จากการศึกษาค้นคว้าเชิงประวัติศาสตร์ พบว่า การพัฒนาชุมชนได้มีปรากฏให้เห็นในสมัยสุโขทัย เมื่อประมาณ ปีพ.ศ. 1780 คนไทยในชุมชนสมัยนั้น ได้มีการร่วมมือร่วมใจกันสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ เช่น การสร้างถนน สะพาน เหมืองฝาย ขุดลอกคูคลองส่งน้ำ การร่วมมือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ว่านี้ ถือว่าเป็นการพัฒนาชุมชนในระดับหนึ่ง

ความเป็นมาของการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย

ความเป็นมาของการพัฒนาชุมชนในประเทศไทย อาจแบ่งออกได้เป็น 3 สมัย คือ

1. สมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ. 1780 – 1993)
2. สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310)
3. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2425 – ปัจจุบัน) สามารถแบ่งออกได้ 2 ระยะ คือ
  - 3.1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2425 – 2475)
  - 3.2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – ปัจจุบัน)

1. สมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ. 1780 – 1993)

จากหลักฐานที่ค้นพบแสดงให้เห็นว่า งานพัฒนาชุมชนได้ดำเนินการมาแล้วอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. 1820 – 1960) เชื่อได้ว่า เป็นยุคทองของงานพัฒนาในสมัยนั้น อาจจำแนกแต่ละประเภทกิจกรรม ได้ดังนี้

๙. การพัฒนาด้านวัตถุ มีการสร้างบ้านเรือน สร้างค่ายคูประตูหอรบ และสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป

๑๐. การพัฒนาด้านจิตใจ มีการส่งเสริม เร่งเร้า สนับสนุนให้ประชาชนมีความอดทนขยันขันแข็งในการทำงาน มีความรอบรู้เฉลียวฉลาดทันต่อเหตุการณ์ จัดให้มีการอบรมศีลธรรมเป็นประจำ และสร้างพระพุทธรูปปางลีลาให้เห็นสัญลักษณ์เตือนจิตใจประชาชนให้รักความก้าวหน้า เป็นต้น

๑๑. การพัฒนาด้านศิลปวัฒนธรรม การศึกษา และสาธารณสุข ส่งเสริมประเพณีไทย เช่น ประเพณีการลอยกระทง ประดิษฐ์คิดค้นรูปแบบกระทงต่าง ๆ จนกระทั่งสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน มีการประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เอง มีการส่งเสริมกิจการด้านสาธารณสุขให้ประชาชนมีร่างกายสมบูรณ์เข้มแข็ง

๑๒. การพัฒนาด้านการเกษตร การชลประทาน และการพัฒนาอาชีพ ส่งเสริมให้ประชาชนทำนา โดยจัดระบบชลประทานด้วยการฝังท่อระบายน้ำเข้านา ส่งเสริมให้ปลูกป่าหมาก ป่าพลู โดยให้ความมั่นใจว่า สิ่งที่ได้ปลูกสร้างไว้จะเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลาน เพื่อมิให้ประชาชนเกิดความท้อแท้ ปลูกฝังให้ขยันขันแข็งและพึ่งตนเอง

๑๓. การพัฒนาด้านคมนาคม ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการตัดถนนหนทางเชื่อมระหว่างเมือง ขุดลอกคูคลอง เพื่อการไปมาติดต่อค้าขาย

๑๔. การพัฒนาด้านการพาณิชย์ สนับสนุนส่งเสริมการค้าอย่างเสรี โดยประชาชนทำการค้าภายใน ส่วนรัฐทำการค้ากับต่างประเทศ เช่น จีน ชาว อินเดีย เป็นต้น และหากประชาชนใดทำการค้ากับต่างประเทศด้วยก็ไม่เก็บภาษี

๑๕. การพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ส่งเสริมการทำอุตสาหกรรม โดยได้เชิญชาวจีนที่มีความสามารถในด้านการปั้นถ้วยชามมาสอนและประกอบเป็นอุตสาหกรรมส่งขายทั้งภายในและต่างประเทศด้วย

2. สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310)

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนในสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกเหนือจากการสร้างบ้านแปลงเมืองในรูปของการขึ้นำโดยรัฐ และโดยการเสียสละรวมทั้งการอาสาสมัครทำกันเองในแต่ละชุมชนแล้ว จุดเด่นสำคัญซึ่งมองเห็นได้อย่างเด่นชัด ในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031) ก็คือ พระองค์ได้ทรงแบ่งส่วนราชการบริหารงานแผ่นดินออกเป็นสัดส่วน เรียกว่า จตุสดมภ์ มีกรมเวียง (เมือง) กรมวัง กรมคลัง และกรมนา อีกทั้งพระองค์ได้ทรงกำหนดขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบกันคนละ

ด้าน โดยเฉพาะกรมเวียง (เมือง) ให้มีหน้าที่รับผิดชอบในการปกครองและพัฒนาท้องถิ่น บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน โดยทั่วไปในพระราชอาณาเขต

3. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2425 – ปัจจุบัน)

3.1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2425 – 2475)

การดำเนินงานพัฒนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นับว่าเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งของการดำเนินงานพัฒนาในช่วงต่อ ๆ มา นอกเหนือจากการสร้างและทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ โดยทั่วไปแล้ว จุดเด่นสำคัญเกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชน ก็คือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ตามแบบ นานาอารยประเทศ (พ.ศ. 2435) โดยจัดแบ่งงานราชการออกเป็น กระทรวง ทบวง กรม ให้รับผิดชอบงานเป็นสัดส่วนไม่ซ้ำซ้อน กัน พระทรวงมหาดไทยเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับการปกครองและการพัฒนาท้องถิ่นบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ ประชาชนสมัยนั้น สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาอำมาตย์ราชูปถัมภ์เป็นเสนาบดี พระองค์มีจุดมุ่งหมายหลักในการดำเนินงานที่เกี่ยวกับ ประชาชนอยู่ 2 ประการ คือ การปกครองประชาชนและการบูรณะบ้านเมือง หน้าที่ประการแรก เป็นความรับผิดชอบที่ทางฝ่าย ราชการจะต้องดำเนินการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พนักงานฝ่ายปกครอง และได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ให้บังคับใช้ แต่ส่วนใหญ่จะขอความร่วมมือจากประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้ช่วยกันเสียสละแรงงาน เงิน และวัสดุ อุปกรณ์ ตลอดจนการดูแลเอาใจใส่ต่อกิจกรรมอันเป็นสาธารณประโยชน์ ซึ่งได้ร่วมกันจัดสร้างขึ้นในชุมชนของตน อันเป็นการ ปลุกความคิดให้มีจิตสำนึกว่าท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นของประชาชนเอง การดำเนินงานในระยะแรก ๆ ยังไม่ได้กำหนดออกเป็นรูปแบบ แผนงานหรือโครงการของรัฐ จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475

3.2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – ปัจจุบัน)

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนเริ่มมีความสำคัญขึ้น รัฐบาลได้มองเห็นความจำเป็นและความสำคัญของการบูรณะ บ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองอย่างมีแบบแผนและมีขั้นตอนการดำเนินงาน จึงได้กำหนดแผนการบูรณะชนบทขึ้นในปี พ.ศ. 2485 และในปี พ.ศ. 2494 ซึ่งพัฒนารูปแบบและวิธีการก้าวหน้าเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดตามลำดับ ดังนี้

แผนการบูรณะชนบท (พ.ศ. 2485 และ 2494)

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนรูปการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2485 โดยกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้กำหนดแผนการบูรณะชนบทขึ้น แผนบูรณะชนบท 2485 มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ

- สร้างสรรค์ชีวิตจิตใจของประชาชนในชนบทให้เหมาะสมที่จะเป็นพลเมืองดี อันเป็นวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนา ทางด้านจิตใจ ดังจะเห็นได้จากมีการกำหนดเรื่องการปกครองหมู่บ้านตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2486 คือ นอกจากตำแหน่งที่มาจากกาแต่งตั้งแล้ว ยังมีการเลือกตั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เรียกว่า ผู้ช่วยฝ่าย การทำงาน เป็นชาย 1 หญิง 1 ทั้งผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยนี้ รวมเรียกว่า กรรมการหมู่บ้าน แผนการบูรณะชนบท 2485 นี้ต้องการ ฝึกฝนประชาชนให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองดี โดยเรียนรู้ถึงสิทธิการเลือกตั้ง มีการตรวจตราตักเตือน และอบรม ประชาชน มีการประชุมเป็นครั้งคราว ซึ่งก็เป็นการสอนประชาชนรู้จักปรึกษาหารือกันแบบประชาธิปไตย เป็นการช่วยให้ ประชาชนมีความสนใจและกระตือรือร้นในกิจกรรมของท้องถิ่นและชุมชนของตน

- ส่งเสริมให้ประชาชนมีการประกอบอาชีพดีขึ้น อันเป็นวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาทางด้านวัตถุ โดย กรรมการหมู่บ้าน นอกจากจะมีหน้าที่ตามที่คณะกรรมการอำเภอกำหนดมอบหมายแล้ว ยังมีหน้าที่จะช่วยเป็นหน่วยส่งเสริมเกี่ยวกับอาชีพ รวมทั้ง การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยการดำเนินงานตามโครงการนี้ นอกจากจะมีคณะกรรมการดังกล่าวแล้ว ยังได้คัดเลือก บุคคลภายนอกเข้ามาร่วมงานด้วย เรียกว่า ปลัดอำเภอประจำตำบลหรือปลัดตำบล ปลัดตำบลต้องมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับ ข้าราชการพลเรือนจัตวา และมีคุณสมบัติพิเศษที่กำหนดไว้คือ ต้องเป็นผู้ที่รักที่จะทำงานให้หมู่บ้านและเป็นผู้ที่เข้ากับ ประชาชนได้ดี แผนการบูรณะชนบท 2485 นี้ดำเนินไปได้เพียง 2 ปี ก็ต้องยุบเลิกด้วยเหตุผลบางประการ ดังต่อไปนี้

1. มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลใหม่ รัฐบาลใหม่ไม่ส่งเสริมแผนบูรณะชนบท เพราะขณะนั้นกำลังเกิดสงคราม
2. คณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินงานไม่เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของหลักการและวิธีการปฏิบัติงานอย่างดีพอ
3. การเร่งรัดในโครงการ ทำให้ประชาชนเดือดร้อน
4. รัฐบาลไม่ให้เงินอุดหนุนในการทำงาน ประชาชนต้องออกเงินเอง
5. มีลักษณะเป็นการบังคับต่อประชาชน

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 – 2501 กรมประชาสงเคราะห์และกรมมหาดไทย ต่างก็มีการเคลื่อนไหวในการดำเนินงาน พัฒนาการท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2501 กรมมหาดไทยได้ทำโครงการพัฒนาการท้องถิ่นทดลองขึ้น โดยได้คัดเลือกปลัดอำเภอเข้ามา รับการอบรมเพื่อเป็นปลัดอำเภอพัฒนาการ ได้ส่งปลัดอำเภอพัฒนาการอีก 47 คนไปเนิงานพัฒนาอีก 29 จังหวัด

ในระหว่างที่กรมมหาดไทยกับกรมประชาสงเคราะห์กำลังดำเนินงานพัฒนาการท้องถิ่น โดยส่งปลัดอำเภอพัฒนาการ ออกไปปฏิบัติงานในเขตพัฒนานั้น ทางกระทรวงศึกษาธิการก็ได้วางโครงการมูลสารศึกษา (Fundamental Education) เพื่อใช้ในการฝึกอบรมนักศึกษาผู้ใหญ่ที่จังหวัดอุบลราชธานี ณ ศูนย์ฝึกอบรมการศึกษาผู้ใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี เรียกโดยย่อว่า ศ. อ.ศ.อ. ทำการผลิตนักศึกษา เรียกว่า สารนิเทศก์ ใช้หลักสูตรฝึกอบรม 2 ปี ดังนั้น ระยะเวลาปี พ.ศ. 2499 – 2502 ก็เริ่มมีเจ้าหน้าที่ ของกระทรวงศึกษาธิการและของกระทรวงมหาดไทยดำเนินงานพัฒนาการท้องถิ่น ต่างคนต่างทำไปพร้อม ๆ กัน มีจุดหมาย ปลายทางอย่างเดียวกัน แต่มีเขตดำเนินงานพัฒนาการท้องถิ่น ต่างคนมีเจ้าหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการและของ กระทรวงมหาดไทยดำเนินงานแตกต่างกัน เพราะการนิเทศก์ทำงานเป็นทีม ทีมละ 6 คน ส่วนปลัดอำเภอพัฒนาการทำงานคน เดียว

ใน พ.ศ. 2502 ประเทศไทยได้เป็นเจ้าภาพจัดการสัมมนาระหว่างประเทศ ว่าด้วยการวางแผนและบริหารงาน พัฒนาการท้องถิ่นด้วยความอนุเคราะห์จากองค์การสหประชาชาติ ผลของการสัมมนาได้เสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี 4 ประการ ดังนี้

1. ให้กรมมหาดไทยรับนโยบายไปปฏิบัติ
2. เห็นควรโอนสำนักงานคณะกรรมการกลางพัฒนาการท้องถิ่นจากกระทรวงมหาดไทยไปขึ้นตรงต่อสำนัก

นายกรัฐมนตรีเพื่อทำหน้าที่วางนโยบาย

3. กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการฝึกอบรมให้แก่เจ้าหน้าที่
4. ให้องค์การอิสระเป็นผู้วิจัยและประเมินผล

จากข้อเสนอดังกล่าวนี้ คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กรมมหาดไทยรับโอนสารนิเทศและงานจากกระทรวงศึกษาธิการ ตลอด ทั้งเป็นเจ้าของเรื่องการดำเนินงานไม่เพียงพอ สำหรับการผลิตสารนิเทศ ดังนั้น จึงให้กระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าของเรื่อง ดำเนินงานพัฒนาการท้องถิ่น

เมื่อกระทรวงมหาดไทยรับหน้าที่ดำเนินงานพัฒนาการท้องถิ่น ก็ได้ปรับปรุงโครงการพัฒนาการท้องถิ่นแห่งใหม่ แล้ว เสนอต่อคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีก็ได้รับเอาโครงการพัฒนาการท้องถิ่นแห่งชาติเข้าบรรจุไว้ในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจ แห่งชาติ ฉบับที่ 1 โดยระบุวิธีดำเนินงานที่สำคัญไว้ 4 ประการ คือ

1. ให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง โดยจะใช้วิธีแนะนำกระตุ้นเตือนให้ประชาชนเป็นฝ่ายริเริ่มก่อนเพื่อช่วยให้ประชาชนมี ส่วนร่วมในการดำเนินงาน
2. อบรมผู้นำท้องถิ่นให้ถูกทาง เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงท้องถิ่นและนำประชาชนให้ทำงานร่วมกันกับ พัฒนาการและเจ้าหน้าที่วิชาการ
3. รัฐจะให้ความช่วยเหลือ โดยการสนับสนุนทางวิชาการ จัดหาวัสดุอุปกรณ์ หรือเงินเท่าที่จำเป็นมาสมทบกับแรงงาน ที่ประชาชนอุทิศให้
4. ใช้หลักการประสานงานในการดำเนินงาน โดยการดำเนินงานตามโครงการต้องอาศัยความร่วมมือและประสานงาน ระหว่างเจ้าหน้าที่วิชาการต่าง ๆ ในส่วนภูมิภาคกับพัฒนาการซึ่งเป็นผู้ดำเนินงานและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการร่วมงาน กับผู้นำท้องถิ่น

จัดตั้งส่วนพัฒนาการท้องถิ่น (พ.ศ. 2503)

ในปี พ.ศ. 2503 สำนักงานพัฒนาการท้องถิ่น ได้รับการยกฐานะเป็นส่วนพัฒนาการท้องถิ่น ซึ่งขึ้นกับกรมมหาดไทย ใน ขณะเดียวกัน กระทรวงมหาดไทยโดยกรมมหาดไทยได้ฝึกอบรมปลัดอำเภอพัฒนาการเพิ่มเติมร่วมกับ ศ.อ.ศ.อ. ซึ่งผลิตสารนิเทศ ให้ทำหน้าที่พัฒนาการเพื่อจะให้เพียงพอในการเข้าปฏิบัติงานตามเขตพัฒนาที่เปิดดำเนินการ ในเวลาเดียวกัน สำนักงาน ก.พ. ได้มี กฎ ก.พ. ออกมาตามความในพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2497 เทียบตำแหน่งเรียกชื่ออย่างอื่นใน กรมมหาดไทย รวมเรียกปลัดอำเภอพัฒนาการและสารนิเทศว่า “พัฒนากร” (C.D. Worker หรือเรียก C.D. Organizer) ดำเนินงานใน 11 จังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและ 4 จังหวัดภาคใต้ รวมเป็น 15 จังหวัด และในปี พ.ศ. 2505 ได้มี พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมฉบับที่ 10 พ.ศ. 2505 แยกงานพัฒนาชุมชนออกจากกรมมหาดไทย โดยตั้งขึ้นเป็น

กรมใหม่จากส่วนพัฒนาการท่องเที่ยว เรียกว่า กรมการพัฒนาชุมชน สังกัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งก็ได้ดำเนินงานพัฒนาชุมชนมาจนถึงปัจจุบันนี้ และได้มีการเปลี่ยนชื่อกรมมหาดไทย เป็นกรมการปกครอง ให้มีหน้าที่รับผิดชอบงานด้านการปกครอง

บทที่ 6

หลักการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐาน ปรัชญา แนวความคิด และหลักการที่ปรารถนาให้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ด้วยพลังของชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นทั้ง ศาสตร์ และศิลป์ อยู่ในตัวเอง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ก็ยังต้องอาศัยหลักการเพื่อความสำเร็จตามเป้าหมายของงานพัฒนาชุมชนต่อไป

หลักการพัฒนาชุมชน

หลักการของการพัฒนาชุมชน ถือว่าเป็นหลักหรือจุดยืนในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เพื่อการสร้างสรรค์ความเจริญในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ให้แก่ชุมชนและประเทศชาติในที่สุดและการที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนดังกล่าวนี้ ต้องฝึกอบรมประชาชนให้รู้จักการช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยอาศัยหลักการพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. พิจารณาถึงบริบทของชุมชนเป็นหลักในการเริ่มงาน (Context)

บริบทของชุมชน หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งในการพิจารณานั้น นักพัฒนาควรพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งสภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง การที่นักพัฒนาทราบสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนก็สามารถที่จะวางแผนและดำเนินงานพัฒนาได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

2. การดึงประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วม (Participation)

การจัดกิจกรรมการพัฒนาอะไรก็ตาม จะต้องดึงหรือชักจูงประชาชนให้เข้ามาเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมด้วยตั้งแต่ศึกษาชุมชน วางแผนวางโครงการ ปฏิบัติการตามโครงการ และการประเมินผล ซึ่งจะทำให้ได้มากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับประเภทของกิจกรรม แต่ยึดหลักการที่สำคัญว่าต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เนื่องจากว่าผลของการดำเนินงานพัฒนานั้นส่งผลกระทบต่อตัวประชาชน ดังนั้น ควรที่จะให้ประชาชนเลือกแนวทางในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง

3. การทำงานต้องค่อยเป็นค่อยไป (Gradualness)

ความล้มเหลวของการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้น เพราะการเร่งรีบทำงานให้เสร็จเร็วเกินไป ก่อนที่จะรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและปัญหาที่แท้จริงของชุมชนหรือก่อนที่ประชาชนจะมีความเชื่อมั่นในตนเองหรือก่อนที่มีทรัพยากรเพียงพอ

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่านักพัฒนาต้องการให้มีผลงานออกมาโดยเร็ว ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการของงบประมาณมาใช้ในการดำเนินงาน ดังนั้น การพัฒนาชุมชนไม่ควรเร่งรีบจนเกินไป ควรดำเนินงานแบบค่อยเป็นค่อยไป ควรคิดถึงผลกระทบในการพัฒนาชุมชนในระยะยาว

4. การให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลัก (Man-Center Development)

มีความจริงอยู่ประการหนึ่งว่า การช่วยคนไม่อาจสำเร็จได้ ถ้าผู้นั้นไม่ต้องการจะช่วยตนเอง โดยหลักการนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มด้วยการให้ความสำคัญกับคนในชุมชนเป็นหลักหรือเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาโดยให้คนในชุมชนค้นหาความต้องการและปัญหา (Identify Need and Problem) ของตนเองให้พบไม่ว่าจะด้วยวิธีการกระตุ้น ยั่วยุ หรือชักจูงก็ตาม

5. การใช้วิธีดำเนินงานแบบประชาธิปไตย (Democracy)

การพัฒนาชุมชนจะต้องนำแบบประชาธิปไตยมาใช้เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนรู้จักคิดด้วยตนเอง รู้จักอภิปราย และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนร่วมกันทำงานตามข้อตกลงที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ ยึดถือในเสียงข้างมากและรับฟังเสียงข้างน้อย (Rule of Majority, Right of Minority)

6. การดำเนินงานต้องยืดหยุ่นได้ (Flexible)

เนื่องจากสังคมมีความเคลื่อนไหว (Dynamic) ตลอดเวลา จึงจำเป็นต้องเลือกวิธีดำเนินงานให้กว้างและเข้ากับสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงจะต้องเป็นไปเฉพาะวิธีดำเนินงานเท่านั้น โดยยึดมั่นในหลักการ วัตถุประสงค์ และเป้าหมายเสมอ

7. สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (Culture)

วัฒนธรรมเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขประตูปัญหาเพื่อเข้าถึงประชาชน การพัฒนาชุมชนจะสำเร็จหรือล้มเหลว เกิดจากความเข้าใจในวัฒนธรรมของชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ เพราะในแต่ละชุมชน สังคมมีวิถีชีวิต (Way of Life) ที่แตกต่างกัน จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและงานพัฒนาว่า “การเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนได้มากเท่าใด ก็จะเข้าใจงานพัฒนาชุมชนได้มากเท่านั้น”

8. ทำงานกับผู้นำท้องถิ่น (Local Leader)

การทำงานกับผู้นำท้องถิ่นเป็นหลักการพัฒนาชุมชนที่สำคัญอย่างหนึ่ง การพัฒนาชุมชนจะขยายตัวกว้างออกไปและบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับศักยภาพ ความสามารถของผู้นำในท้องถิ่น ซึ่งจะมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการ คือ มีบทบาทตำแหน่งหน้าที่ ตามที่ได้รับแต่งตั้งจากทางราชการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผสส. อสม. ครูในหมู่บ้านหรือตำบล และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ คือ ผู้นำที่คนในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือและมีบทบาทในการขึ้นนำการพัฒนา เช่น เจ้าแก้วโรงสี เจ้าแก้วไร้อ้อย คนเฒ่าคนแก่ จำ พระสงฆ์ เป็นต้น

9. ทำงานกับองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน (Community Organization)

ในชุมชนใดที่มีสมาคม สถาบัน สโมสร หรือองค์กรอื่น ๆ อยู่ย่อมมีผู้นำขององค์กรนั้น ๆ อยู่ด้วยหลักการพัฒนาชุมชนต้องพยายามใช้องค์กรเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ โดยดึงเอาสมาชิกหรือตัวแทนขององค์กร เข้ามาร่วมทำงานเพราะองค์กรต่าง ๆ เหล่านี้จะมีการรวมกลุ่มกันอยู่แล้ว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดึงเอากำลังของกลุ่มมาใช้ในการพัฒนา แต่ถ้าหากไม่มีองค์กรอยู่ในชุมชนก็ควรส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรขึ้นโดยการให้การศึกษาดูงานการฝึกอบรม

10. ทำการประเมินผลตลอดเวลา (Evaluation)

การประเมินผลมิใช่เป็นแค่เพียงการเปรียบเทียบผลงานในอดีต เพื่อให้รู้ว่ามีความสำเร็จเพียงใด เท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ถึงข้อดี ข้อเสีย ความผิดพลาด และความสำเร็จ ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมนั้น และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานครั้งต่อไปได้ ซึ่งในการประเมินผลนั้นสามารถทำได้ในทุกขั้นตอนของการดำเนินงานและเมื่อโครงการเสร็จสิ้นไปแล้ว

11. สอดคล้องกับนโยบายของชาติ (Policy)

ไม่มีองค์กรใดที่จะเกิดขึ้นถูกต้องตามกฎหมาย ถ้าองค์กรนั้นไม่ดำเนินงานให้สอดคล้องกับนโยบายของชาติ และเช่นเดียวกัน ไม่มีองค์กรใดจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้ดำเนินงาน ถ้าหากองค์กรนั้นขัดกับนโยบายของชาติ ด้วยเหตุนี้

การพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศ ผลการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นจะมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับชาติเสมอ ฉะนั้น จึงต้องสอดคล้องเป็นแนวเดียวกันนโยบายของชาติ

12. การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม (Grouping Process)

การทำงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม เป็นหลักการที่ขาดไม่ได้สำหรับการทำงานพัฒนาชุมชน ประชาชนต้องได้รับการกระตุ้นให้ทำงานผ่านกระบวนการกลุ่ม เพราะพลังกลุ่มมีอิทธิพลเข้มแข็งและมั่นคงมากกว่าคน ๆ เดียว จนมีคำกล่าวเกี่ยวกับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนว่า “ไม่มีกลุ่มก็ไม่มีการพัฒนาชุมชน” (No Group No C.D.)

13. การพัฒนาชุมชนต้องทำเป็นกระบวนการต่อเนื่อง (Continuity)

โครงการใดโครงการหนึ่งที่ทำเนิการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนและสำเร็จไปแล้ว ไม่ได้หมายความว่า งานพัฒนาชุมชนเสร็จสิ้นตามไปด้วย จะต้องมีการเริ่มทำโครงการใหม่ต่อไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด หรือเรียกได้ว่า เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง โครงการใหม่นี้ อาจใหญ่กว่าเดิมหรือยากกว่าเดิมก็ได้ ซึ่งก็ยอมแล้วแต่ประชาชนจะเป็นผู้กำหนด สำหรับขั้นตอนตามกระบวนการพัฒนาชุมชนที่จะใช้สำหรับทำโครงการใหม่นั้น ก็ไม่จำเป็นที่ต้องเริ่มจากขั้นตอนแรก คือ ขั้นการศึกษาชุมชน แต่อาจเริ่มจากขั้นตอนอื่นได้เลย เช่น เริ่มจากขั้นตอนวางแผนทันทีก็ได้

จากหลักการทั้งหลายของการพัฒนาชุมชนที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทัศนคติและพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยร่วมมือกันพัฒนาให้ชุมชนของตนเป็นชุมชนที่ดี สร้างความรู้สึกรักและผูกพันต่อชุมชนของตน ทั้งนี้เนื่องมาจากประเทศกำลังพัฒนาจะมีปัญหาคล้ายคลึงกัน คือ ปัญหาเรื่องการศึกษา ปัญหาเรื่องสุขภาพอนามัย ปัญหาเรื่องความยากจน เป็นต้น จึงต้องมีการพัฒนาและแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนต้องเร่งพัฒนาให้มีความเจริญเกิดขึ้น คือ การพัฒนาตัวบุคคล อันหมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ตามที่ทำให้บุคคลมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดขึ้น หรือทำให้คนเป็นคนที่มีความรู้ดี แม้ว่าการพัฒนาชุมชนจะมุ่งเอาการพัฒนาคนเป็นประการสำคัญก็ตาม การพัฒนาทางวัตถุก็มีความจำเป็นอยู่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เช่น การสร้างถนน โรงพยาบาล โรงเรียน ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งต้องพัฒนาไปพร้อม ๆ กันตามความจำเป็น เมื่อเป็นเช่นนี้เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการมุ่งไปยังประชาชน โดยผ่านกระบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนและกระบวนการการรวมกลุ่มเป็นประการสำคัญ เพราะพลังสำคัญที่จะบันดาลให้การพัฒนาบรรลุผลสำเร็จนั้นอยู่ที่ตัวประชาชน

หลักการพัฒนาชุมชนของกรมการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน คือ การทำงานกับประชาชนมิใช่ทำให้ประชาชน เพราะฉะนั้น กิจกรรมใด ๆ ที่จะดำเนินงานในชุมชนนั้นจะต้องเป็นกิจกรรมที่มาจากกการริเริ่มของประชาชน ประชาชนเป็นเจ้าของบทบาทของผู้ปฏิบัติงานพัฒนานั้นเป็นผู้กระตุ้น ชี้นำ ให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มในการแก้ไขปัญหาหรือหาทางสนองความต้องการของตนแล้วร่วมกันทำงานตามที่คิดขึ้นมาแล้วนั้น การเข้าไปทำงานกับประชาชนในลักษณะนี้ ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาจะต้องเป็นผู้ที่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ กระทำตนให้เป็นที่เชื่อถือของประชาชนในชุมชนและต้องทำงานอย่างมีหลัก งานจึงจะดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยทั่วไปแล้วผู้ปฏิบัติงานพัฒนาจะยึดหลักการพัฒนาชุมชนของกรมการพัฒนาชุมชน 10 ประการ คือ

1. ต้องพัฒนาชุมชนทุก ๆ ด้านไปพร้อมกัน ถ้าพิจารณาอย่างกว้าง ๆ จะเห็นว่า สิ่งที่จะต้องทำการพัฒนาในชุมชนนั้นมีเพียง 2 ประการ คือ ด้านวัตถุและจิตใจ ด้านวัตถุนั้น หมายถึง สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุทุก ๆ ด้าน เช่น ถนนหนทาง ที่อยู่อาศัย สถานศึกษา สถานรักษาพยาบาล ไฟฟ้า วิทย์ เป็นต้น เมื่อสภาพแวดล้อมทางวัตถุเจริญก้าวหน้าดีแล้ว ไม่ได้หมายความว่าสภาพจิตใจของประชาชนจะเจริญก้าวหน้าตามไปด้วยเสมอไป จึงจำเป็นต้องส่งเสริมสภาพจิตใจให้แปรเปลี่ยนไปในทิศทางที่ถูกต้องด้วย เช่น การให้การศึกษา ส่งเสริมอาชีพ ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมพร้อมกันไปด้วย

2. ยึดประชาชนเป็นหลักในการพัฒนา การทำงานกับประชาชนนั้นจะต้องคำนึงถึงปัญหาและความต้องการของประชาชนเป็นสำคัญ ประชาชนกำลังประสบปัญหาอะไร กำลังมีความต้องการอะไร อะไรเป็นปัญหาที่รีบด่วน เป็นความต้องการที่รีบด่วนที่จะต้องรีบแก้ไข อะไรเป็นปัญหาความต้องการที่รองลงมา สิ่งเหล่านี้จะต้องคำนึงถึงตัวประชาชนเป็นที่ตั้ง การแก้ปัญหาจึงจะตรงจุดมิใช่แก้ปัญหาจากปัญหาและความต้องการของผู้ปฏิบัติงานพัฒนาเอง

3. การดำเนินงานจะต้องค่อยเป็นค่อยไป จุดมุ่งหมายของการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ก็คือ ต้องการแปรเปลี่ยนทัศนคติของประชาชนในชุมชนและวัตถุไปพร้อม ๆ กัน ฉะนั้น การดำเนินงานตามกิจกรรมจึงไม่ควรเร่งรีบจนเกินไปจนประชาชนไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร การมุ่งผลงานตามกิจกรรมอย่างเดียวนั้นจะไม่ก่อให้เกิดผลการพัฒนาอย่างแท้จริง การดำเนินงานจึงต้องค่อยเป็นค่อยไป โดยเลือกทำในชุมชนที่พร้อมกว่าก่อน
4. ต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมของชุมชนเป็นหลัก ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมในท้องถิ่นมีลักษณะสนับสนุนการพัฒนาแล้ว จึงควรส่งเสริมให้วัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่นให้ได้มีบทบาทในการพัฒนาให้มากยิ่งขึ้น สิ่งใดที่เป็นการขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณีหรือวัฒนธรรมควรหลีกเลี่ยง หรือถ้าเห็นว่าประเพณีบางอย่างไม่ถูกไม่ควรก็ไม่ควรจะไปดำเนินติดต่อยตรง ๆ แต่ควรชี้แนะเสนอแนะให้ประชาชนเห็นว่าดีและไม่ดีอย่างไรด้วยเหตุผลแล้วช่วยกันหาทางปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น
5. ต้องพยายามใช้ทรัพยากรในชุมชนให้มากที่สุด ผลงานพัฒนาชุมชนนั้น ควรจะเริ่มจากการนำเอาทรัพยากรในท้องถิ่นมาดัดแปลงใช้ให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุด โดยชี้แนะเสนอแนะให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน และนำเอาสิ่งเหล่านั้นมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือแปรรูปเป็นวัสดุเครื่องใช้ในครัวเรือนให้ได้ คำว่า ทรัพยากรในที่นี้ หมายถึง ทุกสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ตัวคน วัตถุ สถาบันทางสังคม และกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น
6. ต้องยึดหลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะเริ่มด้วยการประชุมปรึกษาหารือกัน ร่วมกันคิดว่าจะทำอะไร เมื่อตกลงกันแล้วก็จะร่วมกันทำโดยมอบหมายงานให้แต่ละคนได้รับผิดชอบร่วมกัน งานจะมาจากเบื้องล่าง คือ ตัวประชาชนในชุมชนเอง ไม่ได้มาจากถูกสั่งให้กระทำ ในการเข้าไปแก้ปัญหาของประชาชนนั้น ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาจะไม่ใช้วิธีออกคำสั่งแต่จะให้การศึกษ ชักชวน ชี้แนะให้ประชาชนได้เห็นปัญหา และร่วมกันหาทางแก้ไขด้วยความสมัครใจ
7. ต้องใช้หลักการประสานงาน งานพัฒนาชุมชนจะประสบผลสำเร็จมากน้อยแค่ไหนอยู่ที่การประสานงาน เพราะงานพัฒนาชุมชนนั้นมีในงานของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งโดยเฉพาะ เป็นงานที่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบทุกหน่วยงานและผู้ปฏิบัติงานพัฒนาก็มีเชื่อว่าจะเป็นผู้เชี่ยวชาญทุก ๆ ด้าน จึงต้องอาศัยการประสานงานเป็นหลักในการดำเนินงาน
8. เริ่มต้นทำงานกับกลุ่มผู้นำก่อน ผู้นำในท้องถิ่นเป็นผู้ที่ประชาชนในชุมชนให้ความเคารพเชื่อถือ จะพูดจาทำอะไร ประชาชนส่วนใหญ่จะยอมรับและคล้อยตาม การจะกระทำกิจกรรมพัฒนาในชุมชนหากผู้นำเห็นชอบด้วย ปัญหาการขัดแย้งและการให้ความร่วมมือก็จะน้อยลงหรือหมดไป
9. การดำเนินงานต้องให้สอดคล้องกับนโยบายของชาติ การจัดทำแผนงานหรือกิจกรรมใด ๆ จะต้องให้เป็นไปตามแผนพัฒนาระดับตำบล อำเภอ จังหวัด และสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเสมอ
10. ปลูกฝังความเชื่อมั่นในตนเองให้กับประชาชน ความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นพลังสำคัญที่จะช่วยให้การทำงานสำเร็จลงได้ แม้งานนั้นจะยากลำบากเพียงใดก็ตาม หากมีความมั่นใจและเชื่อในพลังงานที่ตนมีอยู่แล้ว การดำเนินงานก็จะสำเร็จลงได้โดยไมยากนัก

หลักการปฏิบัติงาน 4 ป.

กรมการพัฒนาชุมชนได้ประยุกต์หลักการดำเนินงานพัฒนาโดยทั่วไปข้างต้นให้เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนยึดถือและนำไปเป็นหลักปฏิบัติ 4 ประการ เรียกว่า หลัก 4 ป. คือ ประชาชน ประชาธิปไตย ประสานงาน และประหยัด

1. ประชาชน (People oriented) ในการปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่ทุกคนต้อง
  - 1.1 ทำงานกับประชาชนไม่ได้ทำให้ประชาชน
  - 1.2 พัฒนาทัศนคติของประชาชนทุกเพศทุกวัยโดยการเพิ่มพูนทักษะ
  - 1.3 พิจารณาสภาพการณ์และปัญหาของชุมชนและประชาชนเป็นหลักในเรื่องงาน
2. ประชาธิปไตย (Democracy oriented) ในการปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่ทุกคนจะต้อง
  - 2.1 ทำงานในรูปคณะกรรมการ ซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนในท้องถิ่นในระดับหมู่บ้าน ตำบล
  - 2.2 สนับสนุนให้ประชาชนรวมกลุ่มกันริเริ่มกิจกรรมเพื่อปรับปรุงท้องถิ่นด้วยตนเอง
  - 2.3 อาศัยหลักการเข้าถึงประชาชนในการทำงานและร่วมงานกับผู้นำท้องถิ่นและประชาชนในรูปกลุ่ม
3. ประสานงาน (Co-ordination oriented) ในการปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่ทุกคนจะต้อง
  - 3.1 ร่วมมือประสานงานกับหน่วยงาน องค์กรทั้งของรัฐบาลและเอกชน

- 3.2 ชักนำบริการของนักวิชาการไปสู่ประชาชนและกระตุ้นให้ประชาชนไปหานักวิชาการเพื่อรับบริการตามความต้องการโดยเหมาะสม
- 3.3 พัฒนาการจะเป็นผู้เชื่อมประสานงานระหว่างนักวิชาการกับประชาชน
4. ประหยัด (Economy oriented) ในการปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่ทุกคนจะต้อง
  - 4.1 ให้ประชาชนช่วยเหลือตัวเองเป็นหลัก รัฐบาลช่วยเหลือในสิ่งซึ่งเกินความสามารถของประชาชนเท่านั้น
  - 4.2 ในการจัดทำกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ พยายามนำทรัพยากรในชุมชนทั้งในด้านกำลังคนและวัสดุมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด
  - 4.3 ทุกฝ่ายร่วมกันคิดและวางแผนการปฏิบัติงานตามกิจกรรมไว้ล่วงหน้าจึงจะทำให้ประหยัดแรงงาน เวลา วัสดุ อุปกรณ์ และค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน

การดำเนินงานพัฒนาชุมชน

ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) รัฐบาลปัจจุบันได้มีนโยบายให้ 5 กระทรวงหลัก คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงอุตสาหกรรม ร่วมมือประสานงานกันอย่างใกล้ชิดในการปฏิบัติงานพัฒนาชนบท ดังนั้น เพื่อให้การปฏิบัติงานของกรมการพัฒนาชนบทเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสนองตอบนโยบายของรัฐบาลและกระทรวงมหาดไทยอย่างแท้จริง และขณะเดียวกันสามารถปฏิบัติงานตามหน้าที่ความรับผิดชอบให้สอดคล้องกับแผนและโครงการของ 5 กระทรวงหลักในการพัฒนาชนบท กรมการพัฒนาชุมชนจึงปรับแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน โดยแนวทางการดำเนินงานพัฒนาชุมชนประกอบไปด้วย จุดมุ่งหมาย วิธีการ และแนวทางปฏิบัติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. จุดมุ่งหมาย เพื่อมุ่งพัฒนาให้หมู่บ้านในชนบทเป็นที่อยู่ร่วมกันของประชาชนที่ต้องการอยู่ด้วยความผาสุกตลอดไป
2. วิธีการ เพื่อนำไปสู่จุดหมายดังกล่าว กรมการพัฒนาชุมชนได้ใช้วิธีการสร้างพลังของหมู่บ้าน เพื่อนำพลังดังกล่าวมา

ใช้ในการพัฒนาชุมชน พลังที่สำคัญที่มุ่งให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านชนบท ได้แก่ พลังความคิดของประชาชน พลังการทำงานของประชาชน และพลังการรวมตัวของประชาชน พลังดังกล่าว มีวิธีการสร้าง ดังนี้

2.1 การสร้างพลังความคิดที่ถูกต้องให้กับประชาชน การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในชุมชนมนุษย์ในทางที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนานั้น ย่อมมาจากพลังความคิดของประชาชน ในชุมชนนั้นเป็นผู้กำหนดขึ้น อันจะนำไปสู่ความมั่นคงแข็งแรงของชุมชนในที่สุด กล่าวได้ว่า พลังความคิดของมวลชนประการสำคัญเกิดขึ้นจากกระบวนการรับรู้ และเนื่องจากพลังความคิดของประชาชนหรือของมวลชนย่อมไม่เหมือนกัน ที่เป็นเช่นนี้ สืบเนื่องมาจากความสามารถในการสัมผัสและการรับรู้ของประชาชนไม่เท่ากันและประสบการณ์ของบุคคลซึ่งเจริญเติบโตมาในสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังแตกต่างกันอีกด้วย ฉะนั้น การส่งเสริมให้ประชาชนได้มีพลังความคิดของตนเองจึงมีความสำคัญมาก

การส่งเสริมพลังความคิดที่ถูกต้องให้กับประชาชนจะช่วยทำให้ประชาชนเกิดความมั่นใจในตัวเอง ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในการพัฒนาคน กาทที่ทำอะไรให้ผู้อื่นตลอดเวลา โดยที่ไม่เปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้ทดลองคิด ลองปฏิบัติเอง จะไม่ช่วยให้ผู้นั้นเจริญขึ้น และไม่สามารถคุ้มครองตัวเองหรือเป็นตัวของตัวเองได้ ดังนั้น การสร้างความเข้าใจและการช่วยให้ประชาชนมองเห็น มีความคิด และมีทัศนคติที่ถูกต้อง โดยเสริมสร้างให้ประชาชนใช้ความคิดของตัวเอง จึงมีความจำเป็นสำหรับการพัฒนาชุมชนอย่างมาก

การพัฒนาชุมชนจึงมุ่งพัฒนาคนให้มีความคิดเห็นของตนเองเป็นการใช้ความคิดเห็นที่มีเหตุผลจนเกิดความเชื่อมั่นศรัทธา และเห็นคุณค่าในตัวเอง อันนำไปสู่การคิดปรับปรุงตัวเองและชุมชนให้ก้าวหน้า ตลอดจนจนเวลาแก้ปัญหาของตัวเองและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาความคิดจึงเป็นการพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าไปในตัว

การสร้างแนวความคิดที่ถูกต้องให้กับประชาชนหรือกลุ่มชนในการที่จะเข้ามาเป็นแรงผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของชุมชนไปในทิศทางที่ต้องการในการพัฒนาชุมชน จึงถือหลักการนำความคิดมวลชนในทิศทางที่ถูกต้อง 4 ทางด้วยกัน คือ

2.1.1 ถูกต้องตามนโยบายแห่งรัฐ ซึ่งหมายถึง แนวความคิดทางการเมืองย่อมเป็นข้อกำหนดทิศทางในการพัฒนาให้เหมาะสมตามสภาพของท้องที่หรือสถานการณ์ของบ้านเมือง กลุ่มชน หรือชุมชน ในฐานะเป็นส่วนประกอบของประชาชาติ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจแนวนโยบายของรัฐ เพื่อการเปลี่ยนแปลงจะได้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

2.1.2 ถูกต้องตามทฤษฎีและวิชาการ ซึ่งหมายถึง การนำทฤษฎีและวิชาการปรับใช้เข้ากับสภาพความเป็นจริงหรือสภาพของสิ่งแวดล้อมจะแปลงรูปออกมาเป็นการปฏิบัติที่ดีที่สุด

2.1.3 ถูกต้องตามสาเหตุ ซึ่งหมายถึง การดำเนินการแก้ไขต่าง ๆ จะต้องแสวงหาสาเหตุแห่งปัญหาให้ถูกต้อง ถ้าหากค้นหาสาเหตุที่ถูกต้องใหม่ไม่ได้ ย่อมไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ทั้งหมดหรือเป็นการก่อให้เกิดปัญหาใหม่ขึ้น เพราะฉะนั้นความคิดในการดำเนินการทั้งห้วงย่อมจะต้องศึกษาและค้นคว้าถึงสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา เพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไข

2.1.4 ถูกต้องตามขีดความสามารถ ความคิดที่ถูกต้องนั้น จะมีขึ้นได้เมื่อผู้ปฏิบัติรู้ขีดความสามารถของตนเอง ขีดความสามารถของตัวเองนี้ รวมทั้งแต่ละบุคคล กลุ่มชน ตำบล หมู่บ้าน คณะกรรมการ หรือเมือง หรือรัฐ หรือประเทศ การคิดทำอะไรเกินขีดความสามารถหรือยังไม่รู้ขีดความสามารถของตัวเอง ถ้าไปคิดอะไรเข้าก็ย่อมไม่ถูกต้อง ไม่สำเร็จ จะขยายให้กว้างออกไปก็ไม่ได้ การปฏิบัติงานที่ไม่เป็นไปตามขีดความสามารถของตัวเอง นับได้ว่าเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง

ด้วยเหตุทั้ง 4 ประการ จะทำให้การวินิจฉัยตัดสินว่า กลุ่มคนมีความคิดที่ถูกต้องหรือไม่ และทำอย่างไรความรู้ความคิดที่เกิดขึ้นจะเป็นความคิดที่ถูกต้อง อันจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนให้สำเร็จต่อไป

2.2 การสร้างพลังการทำงานของประชาชน เมื่อประชาชนได้เกิดศรัทธา ความเชื่อมั่นในตัวเองว่า มีความสามารถที่จะกระทำการใด ๆ ด้วยตัวเองได้สำเร็จ ประชาชนก็ย่อมจะมีความรับผิดชอบต่อการกระทำนั้น ๆ เพราะบุคคลทุกคนย่อมมีความรับผิดชอบในตัวเองและในสิ่งอื่น ๆ ที่เหมาะสมกับขีดความสามารถของตัวเอง ซึ่งความรับผิดชอบของบุคคลสามารถจะรวมเป็นพลังในการที่จะกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในขีดความสามารถให้ประสบผลสำเร็จได้ เมื่อใดที่เกิดปัญหาอุปสรรคขึ้น ก็สามารถรวมพลังกันแก้ไขปัญหาลักษณะนั้น และเมื่อผลจากการรวมพลังทำให้กระทำการใด ๆ ได้สำเร็จ ความคิดที่จะกระทำกิจกรรมอื่น ๆ ก็จะติดตามขึ้นมาอีก

2.3 การสร้างพลังการรวมตัวของประชาชน การส่งเสริมหรือสร้างการรวมตัวของประชาชนภายในหมู่บ้าน ในรูปของการรวมตัวเป็นกลุ่มขึ้นมาเองหรือในรูปขององค์กรประชาชน จะก่อให้เกิดพลังความคิดที่จะนำไปสู่พลังการกระทำกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ในหมู่บ้านให้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งสามารถสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน หมู่บ้าน หรือตำบลต่อไปได้

พลังทั้งสามนี้ จะเป็นระบบที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวผลักดันให้เกิดกิจกรรมพัฒนาขึ้นภายในชุมชนและสามารถสร้างความเจริญให้แก่ประเทศชาติได้ในที่สุด

3. แนวทางปฏิบัติ สำหรับแนวทางปฏิบัติของกรมการพัฒนาชุมชน ได้ดำเนินงานตามแผนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนระดับตำบล 9 แผนงาน ดังนี้

- 1) แผนงานพัฒนาเด็ก
- 2) แผนงานพัฒนาเยาวชน
- 3) แผนงานพัฒนาสตรี
- 4) แผนงานสร้างเสริมรายได้
- 5) แผนงานส่งเสริมการออมทรัพย์เพื่อการผลิต
- 6) แผนงานพัฒนาสิ่งแวดล้อม
- 7) แผนงานอาสาพัฒนาชุมชน
- 8) แผนงานพัฒนาจิตใจ
- 9) แผนงานพัฒนาองค์กร

วิธีการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนให้ได้ผลบรรลุเป้าหมายตามที่วางไว้ นั้น นักพัฒนาจำเป็นต้องมีวิธีการพัฒนาที่ถูกต้อง โดยยึดปรัชญาแนวความคิด หลักการ เป้าหมาย เทคนิค และวิธีการในการดำเนินงาน การพัฒนาชุมชนที่ต้องพัฒนาควบคู่กันไป ทั้งการพัฒนาคนและการพัฒนาสิ่งแวดล้อม การดำเนินการพัฒนาจะได้ผลเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับวิธีการพัฒนาชุมชน

วิธีการพัฒนาชุมชนมีวิธีการใหญ่ ๆ อยู่ 2 วิธี คือ

1. วิธีการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education)
2. วิธีการจัดระเบียบชุมชน (Community Organization)

วิธีการพัฒนาชุมชนโดยวิธีการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education)

การให้การศึกษาเป็นกระบวนการทำให้มนุษย์ได้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปสู่พฤติกรรมที่พึงปรารถนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ได้แก่

- 1) การเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ (Knowledge)
- 2) การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ (Attitude)
- 3) การเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มพูนทักษะ (Skill)

การเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 ประการนี้ จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ความรู้เป็นตัวนำอย่างดีในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และการเพิ่มพูนทักษะ ทัศนคติที่ดีเป็นตัวทำให้บุคคลเกิดความสนใจที่จะค้นคว้าหาความรู้ ทักษะ หรือยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่ต้องการ และทักษะก็ย่อมทำให้เกิดความรู้ใหม่ได้รวดเร็วและช่วยให้มีทัศนคติที่ถูกต้อง การเปลี่ยนแปลงทั้งสามส่วน ถ้าขาดไปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การศึกษาคงไม่บรรลุเป้าหมายหรือสมบูรณ์ได้

การเรียนรู้ของคนเรานั้นจะต้องผ่านประสาทอันเป็นเครื่องรับรู้ เช่น ตา จมูก ปาก ลิ้น ผิวกาย การเรียนรู้ของคนเรา ร้อยละ 85 ด้วยการเห็น ร้อยละ 10 ด้วยการฟัง และโดยทางอื่น ๆ ที่เหลืออีกร้อยละ 5 ดังนั้น นักพัฒนาจึงต้องใช้เครื่องมือ สื่อทัศนูปกรณ์ให้มากที่สุดในการให้การศึกษาแก่ประชาชน

ตามทฤษฎีแห่งการแพร่กระจายของ Everett M. Rogers. ก่อนที่คนเราจะรับเอาความคิดใหม่ไปสู่การปฏิบัตินั้น จะต้องผ่านขั้นตอนแห่งปฏิกิริยาทางจิตใน 5 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- 1) มีความตระหนัก (Awareness) คือ รับรู้ว่าสิ่งนั้นมีอยู่
- 2) มีความสนใจ (Interest) คือ มีความสนใจในรายละเอียดของสิ่งนั้น
- 3) มีการประเมินผล (Evaluation) คือ ตัดสินใจว่าดีหรือไม่ดี
- 4) การทดลอง (Trial) คือ ตัดสินใจลองเอาสิ่งนั้นไปปฏิบัติ
- 5) การยอมรับปฏิบัติ (Adoption) คือ การเปลี่ยนจากวิธีเก่าไปปฏิบัติตามวิธีใหม่

วิธีการให้การศึกษาที่ใช้กันอยู่ทั่วไปมีอยู่ 3 วิธีใหญ่ ๆ ซึ่งนักพัฒนาจะต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับความสนใจ ความต้องการ โอกาส สถานการณ์แวดล้อม และความสามารถของผู้เรียน และนักพัฒนาเองด้วย วิธีการสอน 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

- 1) การให้การศึกษาโดยมุ่งให้ได้ผลถึงคนจำนวนมาก ได้แก่ การสอนผ่านทางสื่อสารมวลชน (Mass Media) เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ เป็นต้น
- 2) การให้การศึกษาโดยผ่านกลุ่มคน ได้แก่ วิธีการประชุม การอภิปราย การสาธิต การจัดนิทรรศการ การทัศนศึกษา เป็นต้น
- 3) การให้การศึกษาเป็นรายบุคคล ได้แก่ การไปเยี่ยมบ้าน การติดต่อเป็นการแก้ปัญหา

วิธีให้การศึกษาในงานพัฒนาชุมชน

วิธีการให้การศึกษาที่ประเทศต่าง ๆ นำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและได้ผล มีวิธีการดังนี้

1. การเยี่ยมบ้านและไร่นา (Visiting)

การเยี่ยมเยียน (Visiting) เป็นวิธีการให้การศึกษาแก่ชาวบ้านที่มีประโยชน์มาก ใช้กันแพร่หลายในงานพัฒนาชุมชน งานสังคมสงเคราะห์ งานเกษตร และอนามัย การเยี่ยมเยียนเป็นวิธีการแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในงานและเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน การสร้างความสัมพันธ์ นักพัฒนาจะต้องให้โอกาสชาวบ้านพูดตามสบาย ชาวบ้านพูดอะไรนักพัฒนาควรจะได้รับฟัง เพื่อจะได้ช่วยแก้ไขปัญหามาตรับได้สำเร็จ การเยี่ยมเยียน นักพัฒนาไม่ควรใช้เวลาเนิ่นนานเกินไป ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเกิดความเบื่อหน่าย ลักษณะท่าทางการแสดงออก ควรจะมีลักษณะเป็นมิตรยิ้มแย้มแจ่มใส แสวงหาจุดเด่นจุดดีของชาวบ้านแล้วยกย่อง ชมเชย โดยไม่ให้เขารู้ตัว

ประโยชน์ที่ได้จากการเยี่ยมชม

- 1) ได้รู้ปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้านและหมู่บ้าน จากปากคำของชาวบ้านและด้วยตาของตนเอง
- 2) จะก่อให้เกิดความเชื่อมั่นและความเข้าใจซึ่งกันและกัน
- 3) สามารถทราบได้แน่นอนว่าผู้นำท้องถิ่นที่สำคัญอยู่ที่ไหน เพื่อประโยชน์ในการประสานงาน
- 4) ช่วยกระตุ้นความสนใจและเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานแก่วิธีอื่น
- 5) สามารถเข้าถึงชาวบ้านดีกว่าวิธีอื่น
- 6) เป็นการวางพื้นฐานเพื่อนำวิธีการต่าง ๆ เข้าไปเสนอแก่ประชาชน

ข้อเสนอแนะในการเยี่ยมบ้าน ไร่นา

เพื่อให้การเยี่ยมชมมีประสิทธิภาพก่อนออกไปเยี่ยมจึงควรจะได้วางแผนไว้อย่างดีและในระหว่างที่เยี่ยมนี้ ควรจะได้ระลึกถึงสิ่งต่อไปนี้ไว้เสมอ คือ

- 1) รักษาบรรยากาศความเป็นมิตรกับทุกคนในครอบครัวของเขาไว้ให้มากที่สุด
- 2) อย่าอยู่นานเกินควรและพยายามปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ที่มีอยู่ให้มากที่สุด
- 3) ช่างสังเกตและสุภาพอ่อนโยน
- 4) ปฏิบัติตัว วางตัว และพูดจาให้ถูกต้องเสมอ
- 5) พยายามใช้ภาษาง่าย ๆ ภาษาถิ่น ถ้านำมาใช้ได้จะเป็นการดี หลีกเลี่ยงการใช้ศัพท์เทคนิค
- 6) จงปล่อยให้ชาวบ้านพูดมากที่สุดและอย่าพยายามขัดจังหวะ
- 7) มีความจริงใจ
- 8) ควรให้การยกย่องเมื่อชาวบ้านมีการเสนอความคิดที่ดี
- 9) มีของฝากที่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านและราชการ เช่น เอกสาร พันธุ์พืชต่าง ๆ เป็นต้น
- 10) ลงจากบ้านหรือไร่นาของชาวบ้านด้วยมิตรภาพ
- 11) หากจะมาเยี่ยมเยียนอีกควรแจ้งให้ทราบล่วงหน้า
- 12) บันทึกการเยี่ยมชมไว้ทุกครั้งเกี่ยวกับเวลา จุดมุ่งหมาย

2. การอภิปราย (Discussion)

การอภิปราย อาจทำได้ภายหลังจากที่นักพัฒนาได้ข้อมูลความสนใจของประชาชนจากการไปเยี่ยมชม โดยจัดให้มีการประชุม อภิปรายในระหว่างประชาชนที่มีความสนใจเหมือน ๆ กัน สถานที่อาจได้แก่ โรงเรียน ศาลาวัด ศาลาประชาคม ที่ทำการศูนย์ต่าง ๆ หมู่บ้าน หรือที่อื่น ๆ ที่สะดวกสำหรับสมาชิกส่วนใหญ่

ข้อเสนอแนะในการจัดอภิปราย

- 1) กลุ่มอภิปรายไม่ควรใหญ่เกินไป จะทำให้ไม่ได้ผล
- 2) ถ้าเป็นไปได้ให้ประชาชนในท้องถิ่นทำการอภิปรายเอง
- 3) แจ้งจุดมุ่งหมายในการอภิปราย แก่ผู้ที่สนใจเข้าร่วมรู้ล่วงหน้า
- 4) สร้างบรรยากาศให้เป็นกันเอง
- 5) พยายามให้ทุกคนได้พูดและแสดงออก
- 6) ไม่ควรตำหนิเมื่อสมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็น
- 7) หลีกเลี่ยงการตักเตือนหรือติเตียนวิธีการทำงานแบบเก่า ๆ ที่ประชาชนยังใช้อยู่
- 8) อภิปรายให้เสร็จเป็นเรื่อง ๆ ไม่ควรพิจารณาหลาย ๆ หัวข้อเรื่องพร้อมกัน
- 9) แจ้งหัวข้อการประชุมอภิปรายในครั้งต่อไปให้สมาชิกทุกคนทราบ เพื่อสมาชิกทุกคนจะได้เตรียมตัว

ประโยชน์ของการอภิปราย

- 1) มติของที่ประชุมจะเป็นที่ยอมรับของสมาชิก
- 2) สามารถค้นพบผู้นำท้องถิ่น
- 3) ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนทำงานอย่างมีแบบแผน
- 4) ส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประชาชน

5) เป็นพื้นฐานในการจัดกลุ่มต่าง ๆ เป็นทางการ

3. การสาธิต (Demonstration)

การสาธิต คือ การทำการแสดงให้ชาวบ้านเรียนรู้จากการเฝ้าดู ทดลองทำดู ได้รับประสบการณ์ทางตาอย่างถูกต้องชัดเจน ถ้าให้ชาวบ้านช่วยกันสาธิตด้วย จะยิ่งทำให้มีประสบการณ์และมีความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนของการดำเนินการสาธิต มีดังนี้ คือ

1) ขั้นเตรียมการ นักพัฒนาต้องเตรียมการ เช่น กำหนดจุดมุ่งหมาย เชิญวิทยากรเตรียมอุปกรณ์ สถานที่ เตรียมผู้ชม เป็นต้น

2) ขั้นแสดงการสาธิต ดำเนินการตามขั้นตอนแล้วหยุดให้ซักถามเพื่อความเข้าใจ พูดให้ดังเพื่อผู้ชมทุกคนได้ยิน สิ่งที่จะลืมไม่ได้ คือ ให้โอกาสผู้ชมทดลองฝึกทักษะด้วยการทำดู

3) ขั้นติดตามผล บันทึกชื่อ ที่อยู่ ของผู้ชมที่ต้องการอย่างจริงจังที่จะเอาไปปฏิบัติ นักพัฒนาควรติดตามผลว่าเป็นอย่างไร เพื่อจะได้แนะนำข้อบกพร่องหรือการปฏิบัติได้ผลดียิ่งขึ้น

4. การจัดนิทรรศการ (Exhibition)

นิทรรศการที่จะจัดแสดงนั้น ควรจะเป็นการแสดงด้วยตัวอย่างของสิ่งต่าง ๆ ในด้านวัตถุเพื่อให้ผู้ไม่รู้หนังสือสามารถรับรู้และเข้าใจได้ นอกจากนี้ การให้ชาวบ้านนำสิ่งของและพืชผลที่ผลิตได้มาร่วมแสดง โดยตั้งรางวัลไว้ด้วย จะช่วยให้เกิดแรงจูงใจแก่ประชาชนได้อย่างดียิ่ง

หลักการทั่ว ๆ ไปในการจัดนิทรรศการ

- 1) ให้เป็นการแสดงทางด้านวัตถุมากกว่าตัวหนังสือ
- 2) มีจุดมุ่งหมายแน่นอน
- 3) ส่วนประกอบที่นำมาแสดงควรมีคำอธิบายชัดเจน
- 4) ไม่บรรจุสิ่งที่แสดงมากเกินไป จนรกรุงรัง จะทำให้ความสนใจของผู้ชมลดลง
- 5) สิ่งที่นำมาแสดงต้องมีความดีเด่น

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอริกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2530.
- คมสัน หุตะแพทย์, บรรณาธิการ. พัฒนาสังคม รวมบทความด้านการพัฒนาสังคมขององค์การพัฒนาเอกชน, ม.ป.ท., 2527.
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา. (เอกสารประกอบการเรียนภาควิชาการพัฒนาชุมชน).
กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- จิตจำนงค์ กิติกิริติ. การพัฒนาชุมชน : การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร, 2532.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. การบริหารการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2526.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่. ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. วัฒนธรรมคือทุน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสุชมและบุตร จำกัด, 2540.
- จิตติยา สุวรรณภู. “ชุมชนชนบทไทย.” ใน การบริหารงานพัฒนาชุมชน. หน้า 27-30. จักรกฤษณ์ นรนิติ ผดุงการ
บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2527.
- ทงศักดิ์ คุ่มไชนะ. การพัฒนาเชิงปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, 2534.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. วิกฤตสังคมไทย 2510 กับบทบาทวิทยาการกระบวนการเล่มที่ 1. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุน
เพื่อสังคม ธนาคารออมสิน, 2542.
- นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. องค์กรชุมชนกลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท แพลน ฟรื้นติ้ง จำกัด, 2540.
- บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสบการณ์ของประเทศไทย.
กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
- ประสาร ทองภักดี. ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : ดำรงการพิมพ์, 2520.
- ประเวศ วะสี. ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอ
ชาวบ้าน, 2540.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. “การพัฒนาแนวพุทธ : ความเสมอภาคและความยุติธรรม.” ใน วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย : วิธีใหม่
แห่งการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, บรรณาธิการ. โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย,
เอ็ดสัน เพรสโปรดักส์, 2537.
- พิทยา ว่องกุล. แนวคิดฝ่าวิกฤตทุนนิยมไร้พรมแดน เศรษฐธรรมและอธิปไตยชุมชนไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
อมรินทร์ ฟรื้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539.
- ไพบูลย์ เจริญทรัพย์. การส่งเสริมและการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นวกรก จำกัด, 2534.
- ไพรัตน์ เตชะรินทร์. ใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร :
ศักดิ์โสภาคการพิมพ์, 2527.
- แพงซ์ แกงกอล์ฟ ไฮม, อคิน รพีพัฒน์ และเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. คู่มือพัฒนา : วิธีการทำงานกับเกษตรกร. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- ยงยุทธ บุราสิทธิ์. “เทคนิคการกระตุ้นชาวบ้านให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน.” วารสารพัฒนาชุมชน. ปีที่ 29
(ธันวาคม 2533).

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์, 2526.
วีรวัฒน์ นนทบุรี. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท.” วารสารการพัฒนาชุมชน. ปีที่ 30 (มี.ค. – มิ.ย. 2535.)

วุฒิชัย จำนง. การเรียนรู้กับการฝึกอบรม. กรุงเทพมหานคร : แผนกการพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เกษมสุวรรณ, 2513.

สนธยา พลศรี. ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2533.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. การพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

----- . ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

เสรี พงศ์พิศ และคณะ. ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2531.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. “การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนในการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา. อุทัย ดุลยเกษม, บรรณาธิการ. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.

----- . ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณีกกระบัตร์ โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. ประชาสังคม คำ ความคิด และความหมาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.

อภิชัย พันธเสน. แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539.

อริยา เศวตามร์. “นักพัฒนากับบทบาทในการสร้างความหมายใหม่ของชุมชน.” ใน เศรษฐศาสตร์การเมือง เอ็นจีโอ 2000. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บรรณาธิการ. ศูนย์เศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

อเนก เหล่าสุวรรณทัศน์. ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์. กรุงเทพมหานคร : สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2542.